

Iuliu-Marius Morariu

Spiritualitate și isihasm românesc

Articole și eseuri teologice

Presa Universitară Clujeană

Iuliu-Marius Morariu

•

SPIRITUALITATE ȘI ISIHASM ROMÂNESCU
– articole și eseuri teologice –

Iuliu-Marius Morariu (protosinghelul Maxim) este doctor în teologie al Facultății de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (Summa cum laude) și doctor în științe Sociale al Universității Pontificale Angelicum din Roma (Summa cum laude). A absolvit Facultatea de Teologie Ortodoxă clujeană (ca șef de promoție) și un masterat în „Consiliere Pastorală și Asistență Psihosocială”, în cadrul facultății menționate, Facultatea de Istorie și Filosofie, nivel licență (2014, șef de promoție), și masteratul în „Istoria Europei de Sud-est” (2016), Institutul Ecumenic de la Bossey (Universitatea din Geneva, 2018), un masterat în științe sociale la Universitatea Pontificală Angelicum din Roma (2020) și a studiat la Universitățile din Kosice, Graz, Belgrad, precum și la Universitatea Pontificală Angelicum din Roma, Italia. A publicat, editat, coordonat sau tradus nu mai puțin de 35 de volume și peste 300 de studii și articole de specialitate în țară și străinătate. Este membru în comitetul editorial a 8 reviste de specialitate (3 indexate Web of Science). Este membru fondator și redactor-șef al revistei *Astra Salvensis*, recunoscută la nivel internațional, secretar științific al Despărțământului „Vasile Moga” al ASTREI Sebeș și al Centrului de Studii „Ioan Lupaș” din cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca, membru al Centrului de Studii Biblice al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (Cluj-Napoca) și cercetător asociat al Universității din Pretoria (Africa de Sud). Ca om de radio realizează emisiuni și rubrici pentru Radio Renașterea (Cluj-Napoca), Radio Trinitas (București) și Radio Someș (Bistrița). Pentru activitatea desfășurată a primit în decursul timpului mai multe premii și distincții din partea unor instituții culturale, sociale și religioase din spațiul românesc. Între cele mai recente se numără titlul de Cetățean de Onoare acordat de către Primăria și Consiliul Local al Comunei Salva și Premiul „Academician Tiberiu Morariu”, acordat de către școala Profesională „Tiberiu Morariu” din Salva (ambele în anul 2020). La data de 24 ianuarie a anului 2021, a fost hirotesit protosinghel, iar în data de 1 martie 2021 a primit premiul de excelență în cercetarea științifică din partea rectorului Universității „Babeș-Bolyai”, clasându-se în primii 2% dintre cercetătorii din lume în domeniul istorie în anul 2019, conform prestigiosului top Stanford. Din anul 2022 este eclesiarhul Catedralei Episcopale „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe” din Saint Hubert, Quebec și exarhul mănăstirilor din Episcopia Ortodoxă Română a Canadei.

Iuliu-Marius Morariu

SPIRITUALITATE ȘI ISIHASM ROMÂNESCU

– articole și eseuri teologice –

Volum apărut cu binecuvântarea
† Ioan Casian,
Episcopul Ortodox Român al Canadei

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2022

Referenți științifici:

Arhim. prof. univ. dr. Teofil Tia

Pr. dr. Daniel Alic

ISBN 978-606-37-1580-8

© 2022 Autorul volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice
 mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedep-
 sește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presă Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro>

Cuprins

Isihasmul – o încercare de învecinare cu Absolutul	9
Cuvântul autorului.....	13
Spiritualitatea și isihasmul – termeni cheie ale unei potențiale reconfigurări a discursului teologic contemporan	17
Aspecte introductive.....	17
Spiritualitatea – o încercare de definire	18
Isihasmul și relevanța lui	22
În loc de concluzii – spiritualitatea și isihasmul și actualitatea lor	33
Începuturile isihasmului în spațiul românesc	37
Introducere.....	37
Începuturile isihasmului în spațiul românesc.....	39
Sfântul Nicodim de la Tismana.....	41
Sfântul Vasile de la Poiana Mărului	46
Sfântul Paisie Velicikovski (de la Neamț).....	48
Concluzii	53
Filocalia în tradiția și spiritualitatea românească	55
Introducere.....	55

Filocalia de la Dragomirna	57
Sfântul Paisie de la Neamț.....	61
Filocalia de la Prodromul.....	63
Părintele Dumitru Stăniloae	65
Aspecte concluzive	69
„Rugul aprins” și rolul lui în promovarea isihasmului din spațiul românesc.....	73
Introducere.....	73
„Rugul Aprins” – repere istorice	76
Membrii <i>Rugului Aprins</i>	79
Aspecte concluzive	85
Particularități ale tradiției isihaste în spațiul românesc din cea de-a doua jumătate a secolului XX	87
Introducere.....	87
Particularități ale tradiției isihaste în spațiul românesc din cea de-a doua jumătate a secolului XX.....	89
Părintele Nicolae Steinhardt (1912-1989).....	91
Părintele Gheorghe Calciu (1925-2006).....	98
Înaltpreasfântul Justinian Chira (1921-1926)	102
Concluzii	107
Sfântul Ioan Valahul sau despre tinerețea perpetuă a sfințeniei – gânduri la 360 de ani de la martiriul său	109
Sfânta Teodora de la Sihla – un chip aparte de femeie isihastă din spațiul românesc	115
Introducere.....	115
Sfânta Teodora de la Sihla – biografia unei femei isihaste	116

Aspecte concluzive	120
Femei isihaste în contextul românesc al secolului trecut – Maica Veronica Gurău și Zorica Lațcu.....	123
Introducere.....	123
Maica Veronica Gurău (1922-2005).....	125
Zorica Lațcu (1917-1990)	127
Concluzii	129
Femei isihaste în spațiul carceral al României comuniste	131
Introducere.....	131
Femeile, închisoarea și isihasmul.....	133
Concluzii	138
Bibliografie	139
Abstract.....	165
Indice de nume.....	169

Isihasmul – o încercare de învecinare cu Absolutul

Isihasmul sau isihia vorbește despre întâlnirea și dialogul omului cu Dumnezeu. Practica isihasmului sau isihiei este legată de rostirea rugăciunii: „*Doamne Iisuse Hristoase, miluieste-mă pe mine păcătosul*”. Este o încercare de a te învecina cu Creatorul, cu Absolutul, atât cât îi este posibil omului pentru a-I simți prezența și ajutorul. Rostirea cuvintelor rugăciunii lui Iisus care alcătuiește una dintre părțile esențiale ale practicii isihasmului este o aducere aminte despre istoria căderii omului și o invocare a Celui prin care vine ajutorul – Domnul nostru Iisus Hristos – în vederea mântuirii și regăsirii Raiului pierdut.

Isihia începe cu o asceză a cuvântului și în relațiile care parazitează viața spirituală a omului. Isihasmul este o practică solitudinii; este o încercare de a rupe legăturile zgomotoase și turbulente ale vieții celui care dorește un dialog direct, conștient și smerit cu Dumnezeu.

Putem vorbi despre un cadru general al acestei tradiții în Biserica Ortodoxă în ansamblul ei. Vom descoperi însă îintrupări ale acestei tradiții și practici de rugăciune și viață creștină în contextul diferitelor culturi și contexte. Acest lucru s-a întâmplat și în spațiul românesc. Tradiția isihastă există și astăzi fiind asociată în mod particular cu mănăstirile dar nu numai.

Așa cum subliniază Protosinghelul Maxim – autorul lucrării –, cartea este rezultatul unor prelegeri, ținute la cererea noastră ca parte din programul teologic – catehetic al Episcopiei Ortodoxe Române a Canadei. Ea contextualizează acest mare filon al spiritualității Bisericii Ortodoxe la nivelul spațiului românesc. Chiar dacă viața spirituală are valențe universale care ne aduc aminte de universalitatea naturii umane, ea are și particularități cum sunt limba și cultura, istoria contextuală și filozofia de viață, personalitățile prin care se exprimă, mai întâi asumând-o iar mai apoi vestind-o mai departe etc.

Părintele Protosinghel Maxim Morariu parcurge cu precizia șimeticulozitatea istorică pe care i-a permis-o cadrul relativ restrâns al conferințelor momentele cele mai importante ale tradiției isihaste pe tărâmul românesc reliefându-i elementele esențiale.

Sfinți precum Nicodim de la Tismana, Vasile de la Poiana Mărului sau Paisie de la Neamț au marcat pentru totdeauna istoria monahismului și isihasmului românesc. Filocaliile, edițiile Dragomirna, Prodromu, a lui Paisie Velicikovski sau cea a Părintelui Dumitru Stăniloae, prin scrierile colecționate și puse în circulație, au creat premisele cunoașterii, adâncirii și răspândirii experienței spirituale, a rugăciunii și practicii ascetice isihaste.

Una din particularitățile isihasmului modern în România a fost mișcarea *Rugului Aprins* din jurul Mănăstirii Antim din București care a avut un mare impact în rândul intelectualității române. O altă particularitate a mișcării isihaste a fost legătura cu închisorile. Nicolae Steinhardt l-a cunoscut pe Dumnezeu și s-a botezat acolo. Părintele Gheorghe Calciu, care a petrecut ani

mulți în închisoare, după ieșirea de acolo, a venit pe continentul nord-american pentru a da mărturie despre viața creștină și isihastă. Ca ierarh Arhiepiscopul Justinian Chira, care pentru mulți era „*voievodul Maramureșului*”, avea această conștiință a nevoii de a fi exigent cu sine însuși dar și cu ceilalți în calea către Dumnezeu.

Așa cum Pr. Protos. Maxim o mărturisește, cartea este o invitație și o introducere în această lume deosebită a spiritualității ortodoxe și isihaste, care poate ajuta pe cineva să deprindă gustul rugăciunii și întâlnirii cu Dumnezeu.

Rugăciunea isihastă vorbește despre maximalismul duhovnicesc pe care Dumnezeu îl așteaptă de la noi, mărturie a maximalismului spiritual al primilor oameni în Rai.

Îi mulțumim părintelui Protosinghel Maxim pentru acest parcurs succint dar interesant și provocator la o adâncire în cunoaștere, rugăciune și practică ascetică a filonului spiritualității ortodoxe de sensibilitate isihastă.

Felicităm această nouă apariție editorială și o recomandăm călduros celor interesați.

† Ioan Casian

Episcopul Ortodox Român al Canadei

Cuvântul autorului

În anul 2022 am susținut, la invitația Preasfințitului Părinte Ioan Casian, cel dintâi Episcop Ortodox Român al Canadei, o serie de prelegeri plasate sub genericul *Spiritualitate și isihasm românesc*. Ele au făcut parte din amplul program catehetic inițiat și susținut de către dinamica eparhie de pe continentul nord-american.

Mi-am propus atunci să reliefez modul în care spațiul românesc și-a însușit elementele ce definesc spiritualitatea isihastă. Scopul demersului nu era aşadar cel de a oferi o abordare cu caracter exhaustiv, fapt imposibil în cadrul celor șase întuniri care-mi fuseseră rezervate, ci cel de a reliefa dinamica fenomenului isihast pe meleagurile românești. Îmi doream să prezint principalele repere, să vorbesc despre aspectele de particularitate și context și în același timp, să dau cititorului posibilitatea aprofundării celor prezentate acolo prin intermediul unor noi lecturi folositoare. Cum fiecare prelegere m-a provocat la lectură, analiză și dezbatere, m-am străduit să fiu la înălțimea așteptărilor auditoriului. Ulterior, după finalizarea prezentărilor propriu-zise, pe baza celor sugerate de către cursanți, am reușit și realizarea unor texte scrise care au la bază cele prezentate atunci.

Am pornit, cum era probabil de așteptat, de la definirea termenilor cheie. Am încercat să arăt ce înseamnă spiritualitatea,

să-i definesc rolul și particularitățile în spațiul creștin și să arăt de ce nu se poate vorbi despre pluralul ei în arealul Ortodox. Apoi am vorbit despre isihasm și relevanța lui ca parte a vieții mistice a Bisericii. Odată lămurite aspectele cu caracter isagogic, am adăstat nițel asupra reperelor isihasmului din spațiul creștin, prezentând succint modul în care prin intermediul unor precursori iluștri precum monahii Egiptului s-a ajuns la o dinamică atât de mare a acestui mod de viață. Am continuat cu prezentarea modului în care, prin intermediul legăturilor cu Sfântul Munte, dar și datorită unor personalități harismatice precum Sfinții Nicodim de la Tismana, Paisie de la Neamț sau Vasile de la Poiana Mărului, fenomenul a pătruns și în Țările Române unde a luat o amploare aparte.

Dată fiind relevanța *Filocaliei* pentru spiritualitatea românească, unde ea poate fi considerată un adevărat „manual al isihasmului”, am încercat de asemenea să prezint istoricul traducerilor ei în acest context socio-cultural. Apoi am vorbit despre mișcările de renaștere spirituală care au marcat spațiul românesc în perioada interbelică, insistând cu precădere asupra celei mai reprezentative dintre ele, respectiv *Rugul Aprins*. Am urmărit destinul membrilor ei până în comunism, încercând să arăt cum ei au fost cei care au reușit, atât în spațiul carceral, în locuri de întunecată memorie precum Piteștiul, dar și peste ocean, unde mulți dintre ei și-au găsit refugiu după eliberare, să ducă principiile acesteia și să stimuleze și la ceilalți apetitul pentru spiritualitate și mistică, dând întregului demers o patină aparte, marcată de particularități naționale.

Desigur, nu am neglijat nici alți exponenți ai universului carceral românesc, precum părintele Nicolae Steinhardt, care

s-au reinventat lăuntric prin intermediul celor trăite aici. Am dedicat de asemenea și unor personalități precum părintele Arhiepiscop Justinian Chira al Maramureșului și Sătmarului, o succintă prezentare în care am încercat să arăt că trecutul recent nu s-a dezis de isihasm și tradiția lui, ci dimpotrivă, l-a cultivat cum a știut mai bine, în ciuda faptului că adesea a avut parte de condiții vitrege. La finalul demersului am adăugat și un brevilovent articol dedicat Sfântului Ioan Valahul, publicat în revista *Cuvântul* a Episcopiei Ortodoxe a Canadei și câteva texte dedicate exemplelor isihaste din arealul feminin. Am considerat că plasarea sa acolo este utilă, întrucât vorbește despre o formă practică de trăire a spiritualității isihaste, încununată de martiriu.

Cum un astfel de demers a presupus eforturi complexe și adesea corelate, se cuvine să adresez câteva mulțumiri. Îi mulțumesc în primul rând lui Dumnezeu pentru binecuvântările pe care le revarsă cu prisosință asupra nevredniciei mele. Mulțumesc Preasfințitului Părinte Ioan Casian, care m-a susținut și ghidat pe durata cursurilor catehetice, ale cărui sugestii am încercat ulterior să le încorporez versiunii lor edite. Mulțumesc cursanților care m-au inspirat în realizarea unui astfel de demers și celor care m-au ajutat cu bibliografie (doamnei prof. dr. Adriana Bară de la Universitatea Concordia din Montreal în mod special). Nu în ultimul rând, se cade să vă aduc calde mulțumiri dumneavoastră, cititorilor. Sper ca lectura acestor modeste rânduri dedicate unui fenomen atât de complex să vă stârnească cel puțin două sentimente: acela de a aprofunda istoria și dinamica isihasmului în context românesc, pe baza pauperei bibliografii recomandate și a celei

pe care o veți mai descoperi în urma lecturilor și acela de a pune în practică cele pe care le veți regăsi prezentate aici, în cărți precum *Filocalia* sau *Sbornicul*, în romane pioase precum *Pelerinul rus*, dar și în alte lucrări similare. Bunul Dumnezeu să ne facă tuturor parte de bucuria împărtășirii din lumina Sa, aici și întru Împărăția Lui cea din veșnicie!

Slavă lui Dumnezeu pentru toate!

Protos. dr. Maxim (Iuliu-Marius) Morariu,
Eccliarhul Catedralei Episcopale „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe”
Saint-Hubert, Quebec și exarhul mănăstirilor
din Episcopia Ortodoxă a Canadei

Spiritualitatea și isihasmul – termeni cheie ale unei potențiale reconfigurări a discursului teologic contemporan*

Aspecte introductive

Latură importantă a teologiei, după cum țin să arate specialiștii¹, având multiple ramificații în spații precum cel al autobiografiei spirituale², spiritualitatea reprezintă din

* O primă versiune a acestui text a fost publicată în: *Astra Salvensis*, X (2022), no. 19, pp. 741-753.

¹ M. C. Stenberg, „Asceticism”, in John Anthony McGuckin (ed.), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, vol. 1 – A-M, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011, p. 54.

² Cf. Iuliu-Marius Morariu, „An interdisciplinary genre in the Theological Literature: the spiritual autobiography and its landmarks for the Orthodox space,” in *Journal of Education, Culture and Society*, 8 (2018), no. 1, pp. 145-150; Iuliu-Marius Morariu, „The beginnings of spiritual autobiography – 2 Corinthians 12, 2-5. A hermeneutical approach,” in *Journal of Education, Culture and Society*, 11 (2020), no. 1, pp. 42-49; Iuliu-Marius Morariu, „Nicolas Berdyaev – The philosophical and political relevance of a spiritual autobiography,” in *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 76 (1), a5933, 2020, pp. 1-5; Iuliu-Marius Morariu, „Spiritual autobiographies as sources of the ecumenism: Dag Hammarskjöld’s case,” in *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 77 (2021), no. 4, a 6272, pp. 1-6; Iuliu-Marius Morariu, „The Spiritual Autobiography in the Eastern space in the second half of the XIXth and XXth century”, in *Astra Salvensis*, Supplement No. 1/2015, pp. 166-174; Iuliu-Marius Morariu, „Saint Faustina Kowalska and Saint

nefericire pentru mulți teologi, un domeniu ce se cere încă redescoperit și valorificat pe măsură. Matrice a mai multor fenomene din spațiul creștin, dătătoare de ton, element de tezaurizare și în același timp umbrelă ce adăpostește chintesența și sursele unor domenii conexe precum cel al dogmaticii, al cercetării biblice și al vieții liturgice, ea se constituie într-un element cu rol primordial în înțelegerea creștinismului în esență sa. De aceea, în rândurile următoare, ne vom strădui să o definim și să îi subliniem particularitățile în spațiul teologic și să vedem care este relația ei cu isihasmul și în ce măsură cele două converg.

Spiritualitatea – o încercare de definire

Au existat în decursul vremii mai multe încercări de definire a spiritualității. În timp ce teologia de școală o subsumează unei ramuri a ei, specialiștii vin să sublinieze faptul că ea este cea mai importantă și mai suavă latură a teologiei, aflată în raport de convergență cu toate celelalte. Astfel, dogmatica își găsește aplicabilitatea aici, teologia patristică, imnografia și teologia liturgică sunt surse ale vieții spirituale, dobândind și ele o modalitate prin care să se manifeste în spațiul practic, aidoma tuturor celorlalte domenii

Teresa of Calcutta – two authors of spiritual autobiographies from Catholic space of the 20th century” in *Astra Salvensis*, VII (2019), no. 13, pp. 231-239; Iuliu-Marius Morariu, „Educational Aspects in the Spiritual Autobiography of Mother Teresa of Calcutta,” *Astra Salvensis*, VII (2019), no. 14, pp. 307-312; Iuliu-Marius Morariu, „Saint Faustina Kowalska – a Mystical Profile Reflected in a Spiritual Autobiography,” in *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 15, pp. 191-198.

ale cercetării din acest areal. În plus, dat fiind faptul că în centrul ei se află viața mistică, prezentată adesea într-o manieră foarte plastică în cadrul lucrărilor mai multor autori, are și valențe interdisciplinare și poate fi utilă în crearea de punți de legătură cu alte arealuri ale spațiului cultural, cu precădere a celui din sfera științelor socio-umane. După cum ține să remарce părintele profesor Dumitru Stăniloae, ea: “ prezintă procesul înaintării creștinului pe drumul desăvârșirii în Hristos, prin curățirea de patimi și prin dobândirea virtuților”³.

Transfigurarea lăuntrică, a omului, sfîntirea sau desăvârșirea lui, atât de frumos ilustrată de către autorii colecției filocalice⁴, constituie chintesența spiritualității. Spre deosebire de Apus, unde începând cu finele primului mileniu ea va deveni apanajul unor speculații ce țin mai degrabă de investigația cu valoare ratională, în Răsărit, ea va fi mai puternic legată de interiorizarea trăirii mistice⁵. Ca fenomen cu valențe multiple, trebuie menționat faptul că are la bază cerința enunțată de către Mântuitorul Hristos în cadrul Evangheliei de la Matei: „Fiți desăvârșiți, precum Tatăl vostru desăvârșit este!”

³ Dumitru Stăniloae, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, p. 5.

⁴ Cf. ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cândea, Editura Universalia, New York, 2001.

⁵ Căci, aşa cum remarcă un teolog contemporan referindu-se la Sfântul Simeon Noul Teolog și epoca sa într-o încercare de caracterizare a acesteia: „În Răsărit spiritualitatea a fost înteleasă totdeauna ca un contact nemijlocit al sufletului cu puterile Duhului Sfânt, pe baza ascezei purificatoare a întregului om, inclusiv a trupului, pe când în Occident „spiritualitatea” a fost înteleasă tot mai mult ca o subtilă speculație ratională, nepreocupată de această purificare a trupului”. Nicolae Bolea, „Sfântul Simeon Noul Teolog, epoca și opera sa”, în *Teologia*, anul X (2006), nr. 1, p. 37.

(Matei 5, 48)⁶. Acest îndemn se adresează tuturor oamenilor, fără deosebire de statut sau stare socială, de funcție, ori de alte aspecte. Nu e unul discriminatoriu. Dimpotrivă. Vine să vorbească despre universalitatea chemării măntuitoare și despre faptul că fiecare creștin e invitat să atingă culmile desăvârșirii spre a fi asemenea lui Dumnezeu. Desigur, traseul este unul lung și sinuos, iar finalitatea o subliniază Sfântul Apostol Pavel atunci când spune: „M-am răstignit împreună cu Hristos și nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăiește în mine” (Galateni 2, 20). Acest lucru reprezintă astfel, scopul vieții creștine. Datorită acestui aspect, ea nu se rezumă doar la simplul efort ascetic, nici doar la cel intelectual, ci reprezintă rodul conlucrării între acestea două și rugăciune. Omul ajunge aşadar să cunoască cu mintea Tainele lui Dumnezeu, dar întregul său demers rămâne un palid exercițiu dacă cele cunoscute prin intermediul intelectului nu ajung să fie puse în practică.

Întrucât în ultima vreme folosirea acestui termen a devenit o adevărată modă cu precădere în spațiul laic, spiritualitățile fiind adesea asociate cu anumite comportamente care nu au legătură cu creștinismul și nici măcar cu religia, considerăm că în vederea realizării unei delimitări clare care să evidențieze specificul Răsăritean al înțelegerii sale, este necesară o precizare. În creștinism și în Ortodoxie în mod special, nu există un plural al acestuia. Aici nu se vorbește

⁶ Citatele scripturistice sunt extrase din: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1995.

despre spiritualități, ci doar despre spiritualitate⁷. Apodictic, ea se manifestă sub diferite forme și cunoaște mai multe modalități de ipostaziere în viața creștină. Însă există o singură spiritualitate și tot ceea ce îi poate fi subsumat vine să vorbească despre dinamica și relevanța fenomenelor care se găsesc în legătură cu aceasta. Astfel, părintele profesor Dumitru Stăniloae identifica de exemplu patru mari trăsături ale acesteia, după cum urmează:

- „1. Starea culminantă a vieții spirituale este o unire a sufletului cu Dumnezeu, trăită sau experimentală.
2. Această unire se realizează prin lucrarea Duhului Sfânt, dar până la obținerea ei omul este dator cu un îndelungat efort de purificare.
3. Această unire se înfăptuiește atunci când omul a ajuns la „asemănarea cu Dumnezeu” și ea este totodată cunoaștere și iubire.
4. Efectul acestei uniri constă, între altele, într-o considerabilă intensificare a energiilor spirituale din om, însotită de multe feluri de harisme”⁸.

Observăm aşadar că spiritualitatea este un domeniu complex, indispensabil arealului teologic, care circumscrică dinamica vieții mistice și are în centru dobândirea, prin intermediul rugăciunii, al vieții ascetice și al practicii virtuților, a unirii cu Dumnezeu. Cunoașterea și aprofundarea ei are o relevanță aparte pentru viața creștinului și pentru cercetarea teologică deopotrivă, ea constituind o adevărată punte de

⁷ <http://mitropolia-ro.de/index.php/ro/publicatii/cuvinte-de-invataatura/228-spiritualitatea-ortodoxă-și-cateva-exemple-din-traditia-romaneasca>, accesat 18. 12. 2022.

⁸ Dumitru Stăniloae, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, p. 6.

legătură între toate domeniile acesteia și în același timp putând fi utilă în crearea dialogului cu spațiul laic, unde texte din spectrul literaturii, filologiei și filosofiei se găsesc în convergență cu aceasta, sau valorifică biografiile, exemplele și principiile ei (a se vedea, de exemplu, chipul starețului Zosima din *Frații Karamazov* al lui Dostoievski)⁹.

Isihasmul și relevanța lui

Curent care a marcat istoria lumii creștine oferindu-i o vivacitate aparte, isihasmul reprezintă un element extrem de important pentru Ortodoxie. Dotat cu un adevărat „arsenal terminologic” ce-i poate fi subsumat¹⁰, el are o lungă istorie aici. Într-o încercare de a oferi o definiție a sa și a sublinia totodată și principalele aspecte ce definesc evoluția lui istorică, teologii contemporani au arătat cu privire la acesta faptul că este o:

„... disciplină ascetică de origine monahală născută în secolele 4-5, între călugării pustiului sketic, care se osteneau să înainteze pe calea desăvârșirii spirituale a urcușului neîntrerupt către Dumnezeu – epectază. Etimologie: provine de la termenul grecesc *isihia* care înseamnă „tăcere”, „liniște”, „concentrare interioară”. Primii practicanți au fost Macarie Egipteanul, Evagrie Ponticul, Diadoh al Foticei și Ioan

⁹ Fedor Mihajlovič Dostoevskij, *Frații Karamazov*, vol. 1-2, trad. Ovidiu Constantinescu, Isabella Dumbravă, Albert Kovács, col. „Clasici ai literaturii universale”, Editura Corint, București, 2014. Cf. Grigore-Toma Someșan, „Alioșa și Mișkin-chipuri ale libertății harice”, în *Astra Salvensis*, I (2013), no. 2, p. 83.

¹⁰ https://basilica.ro/mic-dictionar-de-isihasm/?fbclid=IwAR0t9QGG22_KA-MBFL9johSM3m92Lng8r6oqavUojukhpbxym8w94huE6zY, accesat 24. 01. 2022.

Scărarul, întemeietorul propriu-zis al isihasmului. Isihasmul a devenit apoi un mod de trăire mistic-religios specific călugărilor atoniți. Ei și-au însușit, ca disciplină de dezvoltare a vieții interioare invocarea continuă a numelui lui Iisus. Rugăciunea inimii, numită și rugăciunea lui Iisus sau rugăciunea pură, constă din repetarea cuvintelor „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul”.

Urmând învățăturile Sf. Dionisie Areopagitul și ale Sf. Simeon Noul Teolog, aceștia susțineau că printr-o contemplație continuă, exercitată mult timp, se poate realiza o apropiere atât de mare de Dumnezeu încât se poate ajunge la vederea luminii dumneziești chiar cu ochii trupești lumina taborică, lumina necreată¹¹.

Dacă ne raportăm la accentul puternic pus pe concentrarea interioară, al cărei scop este dobândirea unirii mistice cu Dumnezeu, cu scopul de a coborî mintea în inimă și a ajunge la împărtășirea de lumina cea necreată, putem afirma că fenomenul isihast este un care are în centru unirea omului cu Dumnezeu. Formula pe care o folosește în cadrul rugăciunii ce-i este definitorie reprezentă în fapt cuvintele rostite de către fariseul din parabolă¹². În decursul vremii, ele au fost, desigur,

¹¹ Ibidem. Într-o încercare de sistematizare și sintetizare a definițiilor existente până acum, un cercetător contemporan definea isihasmul astfel: „isihasmul reprezintă, pe scurt, un ritual mistic de unire cu energiile necreate ale Divinității. Beatitudinea ultimă pe care isihasmul o aduce cu sine numește starea de pură contopire cu puterea divină și nu cu Ființa acesteia”. Nicu Gavriluță, *Mentalități și ritualuri magico-religioase. Studii și eseuri de sociologie a sacrului*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 93. Cf. Petru Dunca, „Repere fenomenologice în isihasm”, în *Buletin Științific, Fascicula filologie, Seria A*, XXV (2016), p. 393, disponibil la: <http://bslr.ubm.ro/files/2016/Dunca%20Petru%20-%20Repere.pdf>, accesat la data de 11. 01. 2022.

¹² „The Jesus Prayer is a precise summarized from the Prayer of the Heart. It was the culmination of a long monastic tradition that advocated using

rafinate și pregătite în aşa fel încât să concentreze principiile care definesc acest curent și să poată fi memorate cu ușurință chiar și de către oameni care nu au o pregătire teologică profundă, având totodată un conținut doctrinar fără cusur.

Datorită statutului de mișcare cu caracter elitist, el și-a făcut simțită prezența dintru începuturi în spațiul monahal. Acolo s-a și răspândit cu precădere până înspre zorii modernității când, aşa cum arată autori ai unor lucrări cu conținut mistic precum *Pelerinul rus*¹³, a ajuns să fie cunoscut și practicat și în anumite spații laice, unde s-au dezvoltat adevărate curente care aveau în centru practicarea lui.

Ca „inimă a Bisericii”¹⁴ formată din oameni separați de lume cu scopul de a se dedica cu totul lui Dumnezeu prin intermediul unei vieți ascetice profunde, nașterea și evoluția monahismului din primele secole ale creștinismului e legată,

repeated scriptural phrases (recited over thousands of times in the course of a day) by which means the early monks in the desert tried to contain the tendency of thoughts (logismoi) and distractions do „run away” with them. The monastic *higumen* would set his monks a biblical text to meditate on, in the hope that by the constant reiteration it would, as it were, „enter into the heart” and flower there the understanding and grace”. John Anthony McGuckin, *The Orthodox Church. An introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011, p. 351. Cu toate acestea, textul nu a fost unul utilizat în deplină uniformitate în Răsăritul creștin, căci precum arată specialiștii, unii monahi ajungeau să rostească chiar și doar numele „Iisuse” în eforturile lor cu caracter isihast. Pentru mai multe detalii cu privire la acest aspect, a se vedea și: Oliver Clément, *Rugăciunea lui Iisus*, trad. de Măriuca și Adrian Alexandrescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, pp. 26-28.

¹³ ***, *Pelerinul rus*, trad. Paulin Lecca, Editura Sophia, București, 1998.

¹⁴ Tenny Thomas, „Monasticism”, in John Anthony McGuckin (ed.), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, vol. 1 – A-M, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011, p. 391.

așa cum s-a susținut adesea, de spațiul egiptean¹⁵. De altfel, viața călugărească de aici și cea din spațiul palestinian au reprezentat cele mai dinamice și mai răspândite forme ale sale. Așa cum este unanim acceptat, între numele celor care pot fi socotiți fondatorii instituționali ai acesteia se numără Sfântul Antonie cel Mare¹⁶. El va pune bazele unui fenomen de-a dreptul înfloritor în acele secole, care va cunoaște în acele timpuri o segmentare având în centru trei forme importante:

1. Communes (Koinovba), obștile care se dezvoltau sub coordonarea unui senior, a unui monah mai înaintat în

¹⁵ „Egypt has often been called the birthplace of Christian monasticism, though this is only a partial truth. Scholars now recognize that other early Christian regions – especially Syria, Palestine, and Asia Minor – had their own ascetical traditions, as old as Egypt’s Christian monasticism put down visible roots in the easily 4th century, though there were individuals and communities living austere, solitary, and ascetic lives long before this time”. *Ibidem*, p. 393. Pentru mai multe informații cu privire la istoria, mesajul, personalitățile și moștenirea sa, a se vedea și: ***, *Patericul egiptean*, trad. Cristian Bădiliță, ediția a 2-a, Editura Polirom, Iași, 2005; Cristian Bădiliță, *Călugărul și moartea – eseu despre imaginea și faptul morții în monahismul egiptean*, ediția a 2-a, Editura Vremea, București, 2014; Irénée Hausherr, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească în Răsăritul creștin*, trad. Mihai Valentin Vladimirescu, ediția a 2-a, Editura Deisis, Sibiu, 2012; Daniel Lemeni, *Duhul a suflat în pustie – lumea duhovnicească a Părinților deșertului*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2014; Daniel Lemeni, „Avva, spune-mi cuvânt!” *Dinamica îndrumării spirituale la Părinții deșertului*, ediția a 2-a, Editura Doxologia, Iași, 2017; Daniel Lemeni, „Originile monahismului egiptean (sec. III-IV). Status quaestionis”, în *Studii Teologice*, Seria a III-a, X (2014), nr. 1, pp. 223-234; Vasile Răducă, *Monahismul egiptean – de la singurătate la obște*, Editura Nemira, București, 2003.

¹⁶ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui a se vedea: Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrisori – partea a doua*, trad. Dumitru Stăniloae, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 16, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.

vârstă și cu experiență (abba sau părinte), în cadrul cărora accentual cădea pe viața în comun;

2. Lavrele, din grecescul din grecescul „Back Lane” sau calea care legă peșterile separate ale unei văi de biserică comună, unde grupuri împrăștiate de pustnici individuali se întâlneau pentru încchinare săptămânală sub autoritatea spirituală a unui bătrân (geron; gheronda);
3. Viața eremitică propriu-zisă, în cadrul căreia un călugăr trăia mai mult sau mai puțin o viață izolată, acompaniat fiind de către unul sau doi ucenici (synkelloi), pe care îi ghida în tainele vieții spirituale¹⁷.

Desigur, în cadrul vieții mistice de aici la loc se cinste se găseau practicile ascetice¹⁸ și fenomenul al cărui nume se origina în termenul grecesc ce definea antrenamentul atleților, anume ascetism¹⁹, folosit în creștinism pentru a defini o viață marcată de o serie de renunțări autoimpuse²⁰, cu scopul de a se putea concentra ca urmare a acestora mai mult asupra lucurilor cu relevanță spirituală și de a ajunge astfel la o mai profundă

¹⁷ John Anthony McGuckin (ed.), *The path of Christianity. The First thousand years*, Intervarsity Pres, Downers Grose, 2017, pp. 394-395.

¹⁸ Dumitru Stăniloae, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, p. 43.

¹⁹ John Anthony McGuckin, *The Westminster Handbook to Patristic theology*, John Know Press, Louisville, Kentucky, Westminster, 2004, p. 34.

²⁰ După cum ține să arate John Anthony McGuckin, care arată cu privire la semnificația și ocurența termenului următoarele: „used to signify the need of Christians to train themselves by rigorous observances (sexual renunciation, fasting and deprivations), to observe the commandments with exceptional zeal”. *Ibidem*, p. 34.

practică a rugăciunii isihaste și implicit, drept consecință a acestor aspecte, la împărtășirea de lumina necreată²¹.

În vederea îndeplinirii acestor nobile idealuri ale vieții monastice, autori precum Sfântul Vasile cel Mare²², Sfântul Ioan Casian²³, Sfântul Benedict de Nursia²⁴ au întocmit o serie de reguli sau au oferit sfaturi cu privire la modul în care se poate trăi viața monahală în aşa fel încât ea să fie bine organizată din perspectivă instituțional și în același timp să nu negligeze latura mistică, atât de importantă pentru dobândirea Duhului Sfânt, ca țel al întregii experiențe ascetice, al rugăciunii și al celorlalte aspecte definitorii ale ei.

Ca orice alt fenomen de o astfel de complexitate, isihasmul a avut și el „manualul”, sau cartea sa de căpetenie.

²¹ Căci, aşa cum remarcă părintele Dumitru Stăniloae: „Desăvârșirea sau unirea noastră cu Dumnezeu este nu numai o țintă, ci și un progres nesfârșit. Totuși, pot fi distinse pe acest drum două mari etape: una, a înaintării spre desăvârșire, prin eforturi de purificare de patimi și de dobândire a virtuțiilor; și o alta, de viață mereu mai înaintată în unirea cu Dumnezeu, în care lucrarea omului este înlocuită cu lucrarea lui Dumnezeu, omul dânddin partea sa mai mult receptivitatea, sau deschiderea pentru umplerea lui de tot mai multă viață dumnezeiască”. Dumitru Stăniloae, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, p. 6.

²² A se vedea: Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile mari*, trad. Iorgu D. Ivan, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2009; Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile mici*, trad. Iorgu D. Ivan, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.

²³ Cf. Sfântul Ioan Casian, *Scrieri alese*, trad. Vasile Cojocaru, col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 57, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.

²⁴ Sfântul Grigore cel Mare, *Viața Sfântului Benedict și regula Benedictină*, col. „Viețile sfintilor”, Editura Sapientia, Iași, 2009; Sfântul Benedict de Nursia, *Regula Monachorum*, trad. Eduard Wölfflin, Ed. B. G. Teubner, Lipsiae, 1895.

Colecția filocalică a constituit lucrarea lui de bază²⁵, alături de opere precum *Sbornicul*²⁶. Acest lucru explică de ce cea dintâi dintre cele menționate a beneficiat în decursul vremii de atât de multe traduceri în cultura română²⁷ și de ce oameni precum părintele profesor Dumitru Stăniloae și-au dedicat o bună parte din viață tălmăcirii ei²⁸ într-o elegantă limbă română, acompaniindu-și efortul de o mulțime de note explicative, menite a lămuri eventualele pasaje ambiguë și a plasa în contextul mai larg al tradiției Bisericii cele prezentate de către autori precum Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Diadoh al

²⁵ ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu.

²⁶ ***, *Sbornicul: culegere din învățăturile Sfinților Părinți și din îndrumările oamenilor încercați care au pus rugăciunea în lucrare*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2000.

²⁷ Pentru mai multe informații cu privire la acest aspect, a se vedea și: <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/filocalia-parintelui-staniloae-la-70-de-ani-de-aparitie-sfintenie-curaj>, accesat 10. 02. 2022; Daniela Șontică, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”, în Ziarul Lumina, 17. 11. 2020, disponibil la: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aur-ale-istoriei-monahismului-romanesc-158629.html>, accesat 11. 02. 2022; Dan Zamfirescu, *Paisianismul – un monument românesc în istoria spiritualității europene*, Editura Roza Vânturilor, București, 1996, p. 11; Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, în ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cândea, Editura Universalia, New York, 2001, pp. 11-18; Florin Duțu, *Filocalia românească de la Sibiu și Sâmbăta de Sus. Istorie și supraistorie*, Editura „Floare Albă de Colț”, București, 2021. De asemenea, cea mai importantă traducere a *Filocaliei* din spațiul slav, cea a Sfântului Paisie Velicikovski a fost realizată pe meleagurile noastre, în timpul în care dânsul era starețal lavrei nemțene.

²⁸ Cf. Marius Portaru, „Contribuția Pr. Dumitru Stăniloae (1903-1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, în *Studii Teologice*, Seria a III-a, IV (2008), nr. 3, pp. 107-108.

Foticeii, Sfinții Varsanufie și Ioan, Avva Dorotei, Sfinții Simeon Noul Teolog, Varsanufie și Ioan, Ioan Scărarul, Isaac Sirul, Nichifor din singurătate, Mitropolitul Teolipt al Filadelfiei, Sfântul Grigorie Sinaitul, Sfântul Grigorie Palama, Calist și Ignatie Xanthopol și multe alte personalități reprezentative ale spiritualității contemporane din spațiul creștin. Desigur, anterior dânsului au existat și alte încercări precum *Filocalia* de la Dragomirna²⁹, sau cea de la Prodromu³⁰, de care distinsul teolog român s-a folosit în propriul său travaliu traductologic. În plus, pentru dânsul, colecția va constitui un adevărat imbold înspre a descoperi și celealte texte ale autorilor cuprinși aici, a le traduce în spațiul românesc și a le acompania de valoroase note explicative, trimiteri la alte idei similare, ori pentru plasarea lor în contextul mai amplu al fenomenului. Eforturile sale, aidoma celor anterioare au dus în spațiul românesc la un adevărat revîrtement filocalic³¹ aici și au constituit, dat fiind

²⁹ Daniela Șontică, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”, în *Ziarul Lumina*, 17. 11. 2020.

³⁰ Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, p. 11.

³¹ Pentru o analiză detaliată, bine întocmită a acestui aspect, a se vedea și: Andre Scrima, „L’avenement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 3, pp. 295-398; Andre Scrima, „L’avènement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 1, pp. 493-416; Andre Scrima, „L’avenement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 4, pp. 443-474. Cf. C. J. Dumont, „Pour un dialogue sur la piété hésychaste”, în *Istina* 5 (1958), no. 3, pp. 293-294; Teodor Baconsky, *Ispita binelui. Eseuri despre urbanitatea credinței*, Editura Anastasia, București, 1999, pp. 240-244; Teodor Baconsky, *Darul desăvârșit. Gânduri despre civilizația creștină*, Editura Doxologia, Iași, 2018, pp. 77-84; Teodor Baconsky, *Turn înclinat. Fragmente de arheologie profetică*, Curtea Veche Publishing, București, 2007, pp. 158-159. Traducerea realizată de către părintele Stăniloae și faptul că ea s-a bucurat de ecouri și din partea unor cercetători din Occident, va face ca ea să devină și obiect de investigație din partea

contextul în care s-a definitivat traducerea lor, un adevărat act de curaj³².

Revenind la fenomenul isihast și caracteristicile lui generale, trebuie să spunem că de istoria și evoluția sa se leagă activitatea și experiențele unor oameni care au avut experiența luminii necreate și au devenit apoi chiar propovăduitori ai practicilor care-și propuneau dobândirea lor. Unul dintre ei este Sfântul Simeon Noul Teolog. Autor de texte cu relevanță mistică aparte și unul dintre cei trei, după Evanghelist și Sfântul Grigorie de Nazianz, care au beneficiat din partea Bisericii de apelativul de „Teolog”, dânsul este astăzi un scriitor bisericesc ale cărui texte au fost traduse și în limba română³³. Opera lui a fost de asemenea investigată în mod constant în cultura răsăriteană³⁴, fapt pentru care nu vom insista asupra ei aici. Ne

Securitatei românești în perioada comunistă. Pentru mai multe informații cu privire la acest aspect, a se vedea și: Iuliu-Marius Morariu, „Ecumenism and Communism in the Romanian Context: Fr. Andre Scrima in the Archives of the Securitate”, în *Religions* 12 (2021), no. 9, art. nr. 719; Iuliu-Marius Morariu, „Elements of Father Andrei Scrima’s Ecumenical Activity as Reflected in File No. 0005468 from the «Securitate» Archives”, în *Review of Ecumenical Studies*, 12 (2020), issue 3, pp. 497-511.

³² După cum mărturisește nepotul părintelui Stăniloae într-un text în care evocă experiența trăită de către părintele traducător în momentul în care i s-a aprobat reluarea publicării seriei filocalice în perioada comunistă. A se vedea: <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/filocalia-parintelui-staniloae-la-70-de-ani-de-aparitie-sfintenie-curaj>, accesat 10. 02. 2022.

³³ A se vedea, de exemplu: Sfântul Simeon Noul Teolog, *Scrisori*, vol. 1 „Discursuri teologice și edice”, trad. Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2001; Sfântul Simeon Noul Teolog, *Scrisori*, vol. 2 – „Cateheze”, trad. Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2003; Sfântul Simeon Noul Teolog, *Scrisori*, vol. 4 – „Viața și epoca”, trad. Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2006.

³⁴ Vezi, de exemplu: Ilarion Alfeyev, *Sfântul Simeon Noul Teolog și tradiția ortodoxă*, trad. de Ioana Stoicescu și Maria Magdalena Rusen, Editura Sofia,

vom limita doar la a spune că experiențele de la cunoșcutele lavre ale Studionului și Mamas din capitala Bizanțului de altă dată³⁵ îl vor transforma într-o autoritate pentru spațiul mistic al vremii sale și cel ulterior, iar opere ale sale precum *Discursurile teologice și etice*, sau *Catehezele*, dar și altele, unele cuprinse în *Filocalia* ³⁶ vor rămâne de-a dreptul referențiale pentru

București, 2010; Basile Krivocheine, *În lumina lui Hristos. Sfântul Simeon Noul Teolog* (949-1022). *Viața – Spiritualitatea – Învățătura*, trad. de Ioan-Vasile Leb, Gheorghe Iordan, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997; Ioan Chirilă, Stelian Pașca-Tușa, Bogdan Șopterean, „Sfântul Simeon Noul Teolog și experiența personală a vederii luminii divine”, în *Revista Românească de Studii Axiologice*, II (2021), nr. 3, pp. 46-59; Iuliu-Marius Morariu, „Vindecarea de patimi în lumina Discursurilor teologice și etice ale Sfântului Simeon Noul Teolog”, în *Tabor*, VIII (2014), nr. 3, pp. 36-42; Călin Ioan Dușe, *Viața duhovnicească după sfântul Simeon Noul Teolog și integrarea lui în spiritualitatea răsăriteană*, Editura Logos '94, Oradea, 2007; Ilie Moldovan, „Teologia Sfântului Duh, după Catehezele Sfântului Simeon Noul Teolog”, în *Studii Teologice*, 19 (1967), nr. 7-8, pp. 418-431; Ana Maria Răducan, *Semnificații ale termenului eros la Sfântul Simeon Noul Teolog*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015; Irene Hausherr, *Un grand mystique byzantin: Vie de Syméon le Nouveau Théologien (949-1022) par Nicétas Stéthatos*, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1928; J. Gouillard, „Symeon le Jeune le Theologien ou le Nouveau Theologien”, în *Dictionnaire de Theologie Catholique*, eds. Alfred Vacant, Eugène Mangenot, Émilie Amann, vol. XIV, Tom 2, Les Editions des Letouzey et Ané, Paris, 1941, col. 2942-2943.

³⁵ Nicolae Bolea, „Sfântul Simeon Noul Teolog, epoca și opera sa”, pp. 37-39; Ioan Chirilă, Stelian Pașca-Tușa, Bogdan Șopterean, „Sfântul Simeon Noul Teolog și experiența personală a vederii luminii divine”, pp. 36-42.

³⁶ ***, *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 6 „Simeon Noul Teolog – Cel 225 de capete teologice și practice; Capetele morale; Cuvântările morale întâi și a cincea; Nichita Stithatul – Cele 300 de capete despre făptuire, despre fire și despre cunoaște; Vederea Raiului”, trad. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1977.

spiritualitatea răsăriteană și nu numai, contribuind la temeluirea isihasmului pe baze mistice și patristice solide.

Același lucru se poate spune și despre Sfântul Grigorie Palama, un alt mare mistic important care a beneficiat, deopotrivă în cultura și spiritualitatea Ortodoxă, cât și în cea românească de mai multe traduceri și încercări monografice³⁷. Dânsul va fi cel care va arăta importanța practiciei isihaste și posibilitatea experierii luminii necreate în faimoasa dispută cu Varlaam de Calabria. Cei doi pot fi cu certitudine clasați în rândurile celor care au consolidat isihasmul ca formă de viață, contribuind la validarea principiilor lui și la consfințirea lor din perspectivă dogmatică și teologică.

³⁷ A se vedea: John Meyendorff, *O introducere în studiul vieții și operei Sfântului Grigorie Palama*, trad Măriuca Alexandrescu, Adrian Matei Alexandrescu, col. „Byzantium”, Editura Nemira, București, 2014; Dumitru Stăniloae, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, col. „Scieri”, vol. 4, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006; Hierotehos Vlachos, *Sfântul Grigorie Palama Aghioritul*, trad. Paul Bălan, ed. Marin Comănescu, Editura Bunavestire, Bacău, 2000; Ică Ioan I., *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceei*, col. „Filocalia”, Editura Deisis, Sibiu, 2008; Picu Ocoleanu, Nicolae Răzvan Stan (coord.), *Teologie și viață isihastă în opera Sf. Grigorie Palama Simpozion național 2010 Mănăstirea Tismana-Gorj, România*, col. „Studia Theologica”, vol. 2, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2010; Georgi Porphyrios, *Înviere și viață: eshatologia Sf. Grigorie Palama*, trad. Ștefan Lucian Toma, Editura Andreiana, Sibiu, 2015; ***, *Filocalia sau culegere din screrile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 7 – „Nichifor din Singurătate, Teolipt al Filadelfiei, Sfântul Grigorie Sinaitul, Sfântul Grigorie Palama,”, trad. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1977; Adrian Nicolae Lemeni, *Adevăr și demonstrație: de la incompletitudinea lui Gödel la vederea mai presus de oricare înțelegere a Sfântului Grigorie Palama*, Ediția a 2-a revizuită, Editura Basilica, București, 2020.

Dacă datorită faptului că a fost promovată de exponenți de seamă ai mediului monahal, isihasmul ca cunoaște o receptare cu precădere aici, ulterior, odată cu publicarea unor texte precum *Pelerinul rus*³⁸, înrâurirea lui se va extinde și asupra laicatului. De altfel, acest lucru se datorează și operei unor oameni precum Sfântul Paisie Velicikovski, a cărui traducere a avut o influență aparte asupra acestui text³⁹.

Isihasmul reprezintă astăzi un fenomen complex, ce are în centru experiența mistică a întâlnirii cu Dumnezeu. Nume mari ale teologiei din spațiul Răsăritean au avut, precum am arătat și noi aici, un cuvânt greu de spus în răspândirea lui și în structurarea doctrinei care stă la baza acestui complex mod de viață. Spiritualitatea a fost cea care i-a oferit cadrul necesar desfășurării și răspândirii ideilor, în timp ce spațiul monastic a constituit până târziu, înspre zorii modernității, aria sa cea mai importantă de punere în practică.

În loc de concluzii – spiritualitatea și isihasmul și actualitatea lor

După toate cele prezentate, cititorul s-ar putea întreba ce rol mai au astăzi spiritualitatea și isihasmul. Într-o lume ce se definește adesea pe sine ca „o societate de consum”, mai are vreo relevanță spiritualitatea? Își mai găsește Dumnezeu locul aici, ori discursurile privitoare la Dânsul și la cunoașterea lui au dobândit o conotație de-a dreptul obsoletă? Evoluția anumitor

³⁸ ***; *Pelerinul rus*.

³⁹ <https://radiorenasterea.ro/definitii-și-paradigme-istoria-traducerilor-filocaliei/>, accesat 11. 02. 2022.

realități ne arată că spiritualitatea e totuși un aspect important. Oamenii sunt astăzi tot mai însetați de căutări care o au în centru, iar în librării rafturile dedicate spiritualității sunt tot mai bogate pe zi ce trece.

Din păcate, în lipsa unei abordări corect realizate și a cultivării unei „maieutici” corespunzătoare, până și cei bine intenționați pot rătăci. Astfel, tot felul de spiritualități alternative, care sunt însă de departe de mesajul genuin al domeniului vin să se prezinte ca soluții la problemele omului contemporan, iar cea genuină, creștină, este plasată la periferia soluțiilor. De aceea, considerăm că redescoperirea ei în spațiul laic ar constitui un fapt necesar, util și profitabil. În spațiul teologic, readucerea ei în prim planul discursului de specialitate ar constitui de asemenea un câștig, întrucât ea ar oferi axa în jurul căreia ar putea gravita toate celelalte discipline din spațiul contemporan.

În ceea ce privește isihasmul, el este un domeniu ce poate fi cu certitudine subsumat spiritualității. Un cercetător îndrăzneț ar putea afirma chiar că reprezintă inima acesteia, atât datorită scopului său nobil, cât și dacă ne raportăm la modul în care reușește să implementeze în viața practică anumite principii teoretice care sunt și ele subsumate dânselui.

Datorită tuturor acestor aspecte, putem afirma fără teamă de a greși că spiritualitatea și isihasmul reprezintă doi piloni importanți ai teologiei contemporane. În vederea realizării unui dialog cu lumea contemporană și a oferirii de soluții, ele ar trebui prezentate cu o mai mare recurență publicului larg, iar aspectele pe care le au în comun cu domenii precum istoria, filosofia și literatura ar trebui evidențiate. Isihasmul ar putea

constituie de asemenea, după cum au încercat deja să arate anumiți cercetători⁴⁰, o alternativă fezabilă la anumite practici necreștine considerate de-a dreptul *fashionable* de către societatea contemporană, precum yoga și ar putea contribui la creșterea vizibilității creștinismului și a laturii sale mistice și poetice în lumea contemporană, în timp ce spiritualitatea ar putea fi folosită pentru a contribui la aducerea în atenție a laturii practice, aplicate a creștinismului și a modului în care poate coexista aceasta cu cea teoretică. Discursul teologic contemporan ar avea astfel enorm de câștigat prin reorientarea înspre spiritualitatea datorită tuturor celor prezentate, dar și a multor altor aspecte, în timp ce societatea contemporană ar dobândi răspunsuri și soluții, care ar veni să vorbească într-un limbaj accesibil, prin intermediul unor exemple concrete, despre actualitatea creștinismului și relevanța mesajului său în arealul socio-cultural.

⁴⁰ Vasile Pop, *Yoga și Isihasmul*, Editura Lidia, București, 2003.

Începuturile isihasmului în spațiul românesc

Introducere

Parte importantă a spiritualității înțelese în duh răsăritean¹ și a misticii de aici², isihasmul a reprezentat și reprezintă un fenomen cu o dinamică aparte. Fiecare zonă reprezentativă a Ortodoxiei a avut parte de reprezentanții ei de prim rang. Nici români nu sunt mai prejos sub acest aspect. Existența unor *Filocalii* precum cea de la Dragomirna³, cea a Sfântului Paisie Velicikovski, dătătoare de ton pentru scrierile

¹ Nicolae Bolea, „Sfântul Simeon Noul Teolog, epoca și opera sa”, în *Teologia*, anul X (2006), nr. 1, p. 37.

² Cf. Dumitru Stăniloae, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, p. 5.

³ Daniela Șontică, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”, în *Ziarul Lumina*, 17. 11. 2020, disponibil la: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aur-ale-istoriei-monahismului-romanesc-158629.html>, accesat 11. 02. 2022.

de acest fel din spațiul slav⁴, a celei de la Prodromu⁵, ori a traducerii adnotate și îmbunătățite ce poartă semnătura părintelui profesor Dumitru Stăniloae⁶ vine să spună multe cu privire la direcțiile pe care le va avea spațiul monahal într-un anumit context, sau la preocupările care existau și încă există în arealul teologic.

Dață fiind importanța isihasmului și a modului său de manifestare în spațiul românesc, am decis să analizăm în rândurile următoare acest aspect. Oameni precum Înaltpreasfințitul Părinte Serafim Joantă⁷ sau mai-sus pomenitul teolog român⁸ au investigat subiectul, oferind deopotrivă o prezentare cu relevanță în arealul istoriografic, cât și în cel al misticii și spiritualității.

⁴ Dan Zamfirescu, *Paisianismul – un monument românesc în istoria spiritualității europene*, Editura Roza Vânturilor, București, 1996, p. 11.

⁵ Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, în ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cândea, New York, Editura Universalia, 2001, pp. 11-18.

⁶ <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/filocalia-parintelui-staniloae-la-70-de-ani-de-aparitie-sfintenie-curaj>, accesat 10. 02. 2022; Marius Portaru, „Contribuția Pr. Dumitru Stăniloae (1903-1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, în *Studii Teologice*, Seria a III-a, IV (2008), nr. 3, pp. 107-108.

⁷ A se vedea: Serafim Joantă, *Treasures of Romanian Christianity: Hesychast Tradition and Culture*, Preface by Olivier Clement, Translation by Iulia Bănică and Corina Hâncianu Latiș, Cross Meridian, Whitby, 2013. Idem, „Die orthodoxe Spiritualität mit einigen Beispielen aus der rumänischen Tradition”, în Hermann Schoenauer (coord.), *Spiritualität und innovative Unternehmensführung*, Kohlhammer, Stuttgart, 2011, pp. 262-284. Textul este de asemenea disponibil în limba română la adresa: <http://mitropolia-ro.de/index.php/ro/publicatii/cuvinte-de-invaturatura/228-spiritualitatea-ortodoxa-și-câteva-exemple-din-traditia-romaneasca>, accesat 18. 12. 2022.

⁸ Dumitru Stăniloae, *Din istoria isihasmului în Ortodoxia Română*, Editura Scripta, București, 1992.

Cu toate acestea, datorită descoperirilor recente realizate de către specialiști, dar și a îmbogățirii literaturii de specialitate din ultimii ani, se pot aduce informații noi și abordări care să ofere o perspectivă complexă asupra fenomenului.

Începuturile isihasmului în spațiul românesc

După cum ține să remарce cel mai mare teolog român al timpurilor noastre: „Spiritualitatea isihastă a venit, fără îndoială, și prin legăturile strânse ce le avea Țara Românească cu mănăstirea Cutlumuș din Sfântul Munte”⁹. Într-adevăr, istoricii bisericești arată că în decursul istoriei domnitorii precum Vladislav Vlaicu¹⁰ sau Nicolae Alexandru au purtat o bogată corespondență cu marea lavră athonită¹¹, de unde au reușit la un moment dat chiar să aducă pe starețul Hariton ca Mitropolit (1372-1380) al Ungrovlahiei¹². În același timp, Sfântul

⁹ Ibidem, p. 9.

¹⁰ <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/arhierei-athoniti-in-spatiul-romanesc-in-secolele-xiv-xv>, accesat 14. 04. 2022.

¹¹ „Lucrarea *Viața Sfântului Maxim Kavoskalivitul* consemnează faptul că între coregentul muntean Nicolae Alexandru, viitorul domn al Țării Românești (1351/1352-1364) și Sfântul Gregorios Sinaitul, întemeitorul unei mănăstiri la hotarul bulgaro-bizantin s-a purtat o intensă corespondență. Dacă plecăm de la faptul că Nicolae Alexandru a devenit coregent în jurul anului 1340, iar Sfântul Gregorios Sinaitul a încetat din viață în anul 1346, credem că nu greșim dacănd această corespondență în intervalul c.1340-1346”. https://www.dacoromania-alba.ro/nr42/legaturile_bizantului.htm, accesat 12. 04. 2022. Cf. Petre Ș. Năsturel, *Le mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Pontificium Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1986.

¹² <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/arhierei-athoniti-in-spatiul-romanesc-in-secolele-xiv-xv>, accesat 12. 04. 2022.

Munte a exercitat o influență importantă asupra spiritualității din voievodatele valahe. Astfel, în timp ce domnitorii munteni sau moldoveni au ajutat acest loc de relevanță primordială pentru monahismul și spiritualitatea răsăriteană, trimițând acolo odoare, alimente, bani și alte lucruri de care era nevoie, dar și vocații călugărești atunci când exista posibilitatea, ei au primit de acolo călăuzire, cărți duhovnicești și de folos, duhovnici, mitropoliți, sfătuitori și rugăciune¹³.

Mănăstiri precum Zoografu sau Vatopedu vor beneficia de sprijin din partea domnitorilor munteni, iar mai târziu domni precum Sfântul Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul sau Vasile Lupu vor avea și ei grijă de dezvoltarea unor bune relații cu acestea. În politica de salvare a creștinătății răsăritene Sfântul Munte va ocupa astfel un rol prioritar. Ba mai mult, aşa cum mitropoliți și patriarhi vor găsi adesea loc de refugiu în Țările Române și dileriți stareți se vor perinde adesea pe aici spre a-și găsi ajutor, adăpost și susținere. Vor aduce cu ei idei și practici isihaste, care vor găsi un teren extrem de fertil pe meleagurile noastre.

¹³ Pentru mai multe informații cu privire la acest aspect, a se vedea și: Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mânăstirile din Sfântul Munte Athos*, Editura Paralela 45, Pitești, 2003; Idem, „Tradiția Sfântului Munte în viața popoarelor ortodoxe”, în *Ortodoxia*, V (1953), nr. 2, pp. 206-219; D. P. Bogdan, „Despre daniile românești la Athos”, în *Arhiva Românească*, VI (2941, pp. 263-309; Idem, „Quelques témoignages des liens roumano-grecs sous le règne d'Étienne le Grand, prince de Moldavie”, în *Bulletin (Association internationale d'études du Sud-Est européen)*, VII (1967), no. 2, pp. 110-118; Maxim Melinti, „Influența Sfântului Munte Athos asupra vieții spirituale și culturale a Moldovei”, în *Tyragetaia*, Serie nouă, II (2007), nr. 16, pp. 143-148.

Dintre toate lavrele cu care vor exista relații mai dense cu precădere în secolul de început al Mitropoliei Ungrovlahiei, cea mai importantă va rămâne totuși cea a Cutlumușului. Marcată de personalități precum mai-sus pomenitul stareț, care va fi o vreme și Mitropolitul principatului valah, al cărui nume va ajunge aceasta să îl poarte ulterior în istorie¹⁴, chinovia va fi refăcută, atunci când contextul o va cere de domnitori precum Neagoe Basarab, Mircea cel Bătrân sau Vintilă Vodă. Dovezile istorice vin să arate că aici există o practică intensă a vieții de rugăciune, forme ale isihasmului făcând parte din viața de zi cu zi, iar traducerea și lectura manuscriselor patristice și a unor texte ce vor fi ulterior cuprinse în colecția filocalică, constituindu-se în aspecte ce defineau asceza și viața cotidiană a viețuitorilor.

Sfântul Nicodim de la Tismana

O personalitate de o importanță primordială de al cărei nume se leagă evoluția isihasmului pe meleagurile românești din perioada medievală este cu certitudine Sfântul Nicodim de

¹⁴ „Ctitorii ei au fost Alexe Comneanu, împăratul Bizantului, și călugărul Calist Cotlomuseanu (sec. IX), un arab evlavios de la care își trage și numele. Din cauză că mama acestuia era creștină, devine și el creștin, schimbându-și numele său arab în Constantin, iar din călugărie, Calist. Mai târziu, această mănăstire a fost jefuită, iar Vodă Neagoe Basarab, Mircea cel Bătrân și Vintilă Vodă, domnii Țării Românești, au refăcut-o și au împodobit-o din nou. Aici a fost Protas fostul mitropolit al Ungro-Vlahiei Hariton (1372-1380+), din care pricina se mai numește și Mănăstirea Sfântul Hariton”. <https://www.munteleathos.ro/CUTLUMUS.HTM>, accesat 12. 04. 2022.

la Tismana (1320-1406). Canonizat de către Patriarhia Română și prăznuit anual la data de 26 decembrie, el rămâne un chip de ctitor deopotrivă de infrastructură materială și spirituală în Muntenia și Transilvania.

Din nefericire, aşa cum s-a întâmplat și în cazul altor personalități de prim rang ale spiritualității românești precum episcopul Ierotei din Alba-Iulia¹⁵, ori Sfântul Ghelasie de la Râmeț¹⁶ și informațiile despre viața sa sunt destul de lacunare, cele mai multe dintre ele fiind bazate pe tradiția mănăstirii Tismana¹⁷. Părintele profesor Mircea Păcurariu rezumă astfel

¹⁵ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea sa, dar și cu privire la descoperirile arheologice care-l privesc, a se vedea: Ioan Aurel Pop, Jan Nicolae, Ovidiu Florin Panaite, *Sfântul Ierotei, episcop de Alba-Iulia (sec. X)*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2010.

¹⁶ A se vedea: ***, *Viața și Acatistul Sfântului Ierarh Ghelasie de la Râmeț (30 iunie)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2013; Nicu Moldoveanu, *Slujba Sfântului Ierarh Ghelasie de la Râmeț (30 iunie)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2015, pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea sa.

¹⁷ După cum remarcă Înaltpreasfințitul Serafim Joantă, care ține să identifice trei surse importante ale acestei biografii, respectiv:

„- Învățărurile adunate la Tismana de către diaconul arab Paul din Alep, însotitorul Patriarhului Macarie al Antiohiei, care a călătorit în Valahia în 1657;

- o scurtă biografie regăsită în slujba care i-a fost dedicată, publicată în anul 1767;

- o viață foarte detaliată a *Sfântului Nicodim*, publicată în anul 1839 de către ieromonahul Ștefan de la Tismana. El pretinde că o scrie pe baza mărturiilor călugărilor care au văzut *Viața Sfântului Nicodim* în slavona originală, o lucrare pierdută în cel de-al optșprezecelea secol”. Serafim Joantă, *Treasures of Romanian Christianity: Hesychast Tradition and Culture*, p. 66. După cum se poate vedea, toate sunt însă surse secundare și destul de tardive ca apariție. Pentru mai multe informații cu privire la acest aspect, a se vedea și: Emil Turdeanu, „Les Premiers écrivains religieux en Valachie: l'hégoumène Nicodème de Tismana et le moine Philothée”, în *Revue des études roumaines*,

biografia lui și rolul pe care dânsul l-a avut în contextul românesc:

„În a doua jumătate a secolului al XIV-lea a venit în Țara Românească un călugăr învățat din sudul Dunării, cu numele Nicodim. Era originar din Prilep (azi în Macedonia), probabil un aromân. Simțind de Tânăr chemare spre viața monahală s-a îndreptat spre Muntele Athos, unde s-a călugărit și se pare că a ajuns chiar egumen al unei mănăstiri. Venirea lui în Țara Românească a avut loc în timp ce domnea Vladislav sau Vlaicu Vodă (c. 1364-1377)”¹⁸.

Alte versiuni ale biografiilor ce i-au fost dedicate vin să completeze succinta biografie. Ele arată că era înrudit cu familia despotului Lazăr și cel mai probabil și cu Nicolae Alexandru Basarab, domnitorul Țării Românești. Se menționează de asemenea faptul că după finalizarea studiilor s-a așezat la mănăstirea Hilendar din Athos, pe care va ajunge ulterior să o conducă, devenind de asemenea unul dintre monahii cei mai importanți ai Sfântului Munte. Nevoințele lui au fost de-a dreptul faimoase în epocă, fapt ce s-a repercutat deopotrivă asupra evoluției stării sale interioare, căci a ajuns să fie cunoscut drept un mare cărtător de minuni, cât și asupra activității sale stărețești, obștea crescând până aproape spre o sută de vietuitori de diferite naționalități¹⁹. De aici va veni la Vidin, în

II (1954), pp. 114-144 ; Vasile Muntean, „Sfântul Nicodim de la Tismana în lumina noilor cercetări (la cca. 700 de ani de la naștere)”, în *Altarul Banatului*, XXXII (2021), nr. 1-3, pp. 5-29.

¹⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006, p. 90.

¹⁹ „Ca egumen al Mănăstirii Hilandar, Cuviosul Nicodim a adunat în obștea sa până la o sută de călugări atoniți, greci, sârbi, macedoneni, români și bulgari, deprinzându-i pe toți frica de Dumnezeu și hrănidu-i cu

Bulgaria, unde va înființa așezări mănăstirești la Vratna și Mănăstirița, iar de acolo, în anul 1364, va trece în Țara Românească. După cum țin să arate specialiștii cu privire la acest aspect al biografiei sale:

„Iar în anul 1364 trece în Țara Românească și se aşează pe valea râului Vodița, unde exista o mică sihăstrie întemeiată de călugări vlahi. Aici, Cuviosul Nicodim, cu ajutorul domnitorilor Vlaicu Vodă (1364-1377) și Radu (1377-1384) și a sihaștrilor din partea locului, zidește chilii și biserică de piatră cu hramul Sfântul Antonie cel Mare, pe care o sfințește în anul 1369. Mănăstirea Vodița a fost înzestrată apoi cu danii și întărิตă prin hrisov domnesc ca „după moartea lui chir Nicodim să nu fie volnic a pune în locul acela stareț nici domnul, nici arhiereul, nici alt careva; ci cum va zice chir Nicodim și cum va așeza, aşa să țină călugării care sunt acolo și ei singuri să-și pună stareț”²⁰.

Despre prestigiul de care se bucura în epocă vine să vorbească și faptul că, pe când era la Vodița, a mediat împăcarea dintre Biserica Ortodoxă Sârbă și Patriarhia Ecumenică, fapt care-l va face să fie distins cu rangul de arhimandrit și dreptul de a sfînti biserici și mănăstiri²¹.

învățăturile Sfintei Scripturi. Căci era dascăl iscusit al rugăciunii lui Iisus, adânc teolog și părinte duhovniceșc pentru mulți. Pentru aceea nu puțini sihaștri, călugări de chinovii și egumeni veneau la el pentru sfat și cuvânt de folos”. <https://doxologia.ro/viata-sfant/viata-sfantului-cuvios-nicodim-de-la-tismană>, accesat 27. 04. 2022.

²⁰ Ibidem . Pentru istoricul ctitorilor sale a se vedea și: Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, pp. 90-91; Tit Simedrea, „Viața mănăstirească în Țara Românească înainte de anul 1370”, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXX (1962), nr. 7-8, pp. 673-687; Victor Brătulescu, „Sfântul Nicodim”, în *Mitropolia Olteniei*, XXII (1970), nr. 5-8, pp. 587-598.

²¹ „Totodată, pe când era egumen la Vodița, la solicitarea patriarhului Philotheos Kokkinos, a mijlocit împăcarea între Biserica Ortodoxă Sârbă și

Deși nu există foarte multe informații cu privire la modul în care s-au organizat aceste mănăstiri, din informațiile păstrate știm totuși că a pus rânduiala vieții de obște în viața lor și că paternitatea duhovnicească era foarte bine reprezentată acolo²². Ba mai mult, corespondența pe care el o întreținea și influența pe care o avea asupra spațiului ortodox, care-i va permite să obțină statutul de samovlastie pentru chinovia întemeiată de el, vin să vorbească despre un om priceput deopotrivă în chestiuni duhovnicești și în ceea ce privește aspectele de viață spirituală. Datorită tuturor acestor aspecte, credem că poate fi socotit unul dintre întemeietorii tradiției isihaste, atât în Țara Românească, cât și în Transilvania²³, unde lucrarea sa va avea frumoase ramificații și că mesajul transmis atât prin calitatea sa de făcător de minuni, cât și prin activitățile cu caracter irenic ori spiritual, vin să arate cât de bine era ancorat în realitățile vremurilor și

Patriarhia Ecumenică de Constantinopol, aflată în dispută. Ca o recunoaștere a meritelor sale în rezolvarea acestei delicate probleme, patriarhul ecumenic i-a acordat rangul de arhimandrit și dreptul de a sfînți biserici și mănăstiri". <https://historia.ro/sectiune/general/arhierei-athoniti-in-spatiul-romanesc-in-secolele-572190.html>, accesat 27. 04. 2022

²² „Aici, marele stareț formează o obște renumită de zeci de călugări, ajută la menținerea în continuare a vieții isihaste pe valea Tismanei și pune rânduiala călugărească de chinovie, după tradiția Muntelui Athos. Apoi, adunând în jurul său câțiva călugări minunați, a întemeiat la Mănăstirea Tismana o vestită școală de caligrafi și copiști de cărți bisericești, renumită în toată peninsula Balcanică. De aici Cuviosul Nicodim conducea toate mănăstirile organizate de el și întreținea corespondență cu egumenii și ucenici din Athos, din Serbia și din Țara Românească, precum și cu patriarhul Eftimie al Tîrnovei, dovedindu-se un mare teolog și părinte duhovnicesc”. <https://doxologia.ro/viata-sfant/viata-sfantului-cuvios-nicodim-de-la-tismana>, accesat 27. 04. 2022.

²³ Vasile Muntean, „Sfântul Nicodim de la Tismana în lumina noilor cercetări (la cca. 700 de ani de la naștere)”, p. 21.

cum a știut să sfîntească locul, fie că a trecut prin Sfântul Munte, fie prin Bulgaria, ori în Țara Românească și Transilvania, unde s-a remarcat, de fiecare dată când a avut ocazia, drept un mare ctitor.

Sfântul Vasile de la Poiana Mărului

Om ce poate fi subsumat apodictic tradiției isihaste, fiind unul dintre promotorii ei în spațiul românesc, Sfântul Vasile a trăit între anii 1692 și 1767. În anul 2003 a fost canonizat de către Patriarhia Română.

De origine slavă, născut pe meleagurile Rusiei de astăzi, a intrat de Tânăr în viața monahală, cochetând în repetate rânduri cu viața sihăstrească. Spațiul rus și cel ucrainean îl vor găzdui încă dinainte să ajungă pe meleagurile noastre. Despre sosirea lui aici, biografiile consemnează următoarele:

„Făcându-se în locurile acelea prigoană asupra credinței ortodoxe și, mai ales, împotriva monahilor, a părăsit patria sa, împreună cu fericul său ucenic, Mihail ieroschimonahul, venind în Țara Românească și așezându-se la Mănăstirea Dălhăuți, unde nu peste mult timp a fost ales întâistător, povătuind cu înțelepciune și blândețe acel sfânt locaș vreme de aproape 20 de ani. Dorind apoi să se retragă la un loc mai liniștit, a plecat cu o parte dintre ucenicii săi, 12 la număr, la Mănăstirea Poiana Mărului, în Munții Buzăului, și a fost povătuitor vietii monahicești din această parte de țară, căci sub îndrumarea lui au venit monahii de la schiturile Trăișteni, Cârnu, Rătești, Ciolanu, Bontești, Pometul, Rogozu, Cotești, Gavanu și Valea Neagră, așezate în Munții Buzăului și ai Vrancei”²⁴.

²⁴ <https://doxologia.ro/viata-sfantului-cuvios-vasile-de-la-poiana-marului>, accesat 28. 04. 2022.

Dincolo de calitatea sa de mare ctitor de obști, Sfântul Paisie s-a remarcat și pentru vocația sa cărturărească. A tradus și transcris manuscrise din limba slavonă și a pregătit unele texte introductory ale acestora. În Biblioteca Academiei Române se păstrează astfel până astăzi 58 de manuscrise care-i aparțin²⁵. Pe deasupra, a organizat viața duhovnicească pe aceste meleaguri, punând reguli ce vădesc chiar de la prima vedere influența isihastă și cunoașterea deopotrivă a unor exponenti ai acesteia din spațiul grecesc și cel slav. Idei provenind de la nume mari ale spiritualității mai vechi sau mai noi precum Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Nil Sorski sau Sfântul Dimitrie al Rostovului²⁶ se regăsesc aici. Desigur, Poiana Mărului a fost mănăstirea ce va avea o înrâurire asupra schiturilor și mănăstirilor din zonă și colaborări cu marile lavre athonite²⁷.

²⁵ Între acestea se remarcă:

- „Cuvânt-înainte sau înainte-călătorie celor ce vor să cetească această carte a Sfântului Grigorie Sinaitul și să nu greșească înțelegerea ce iaste într-însa”;
- „Înainte cuvântare spre capetele fericitului Filotei Sinaitul”;
- „Cuvânt înainte la cartea fericitului Nil de la Sorsca”;
- „Adăugire sau cuvânt pre urmă la cartea Sfântului Nil de la Sorsca”;
- „Închipuire cum să cade nouă celor ce suntem pătimăși și călcăm poruncile ... să ne îndreptăm prin pocăință și să ne învățăm lucrării cei cu mintea viețuind întru supunere”;
- „Întrebătoare răspunsuri adunate din Sfânta Scriptură pentru depărtarea de bucatele cele oprite făgăduinței călugărești cei de bună voie”;
- versiune slavonă a scrierii spaniole *Desiderie*. <https://ortodoxiatinerilor.ro/tinerii-biserica/monahismul/22551-renasterea-monahismului-romanesc>, accesat 28. 04. 2022.

²⁶ Pentru mai multe informații cu privire la biografiile și ideile lor, a se vedea și: Elizabeth Behr-Sigel, *Prière et sainteté dans l'Eglise Russe*, Abbaye de Bellefontaine, Berolles en Magues, 1982.

²⁷ Pentru mai multe informații cu privire la acest aspect, dar și în cee care privește biografia și moștenirea sa, a se vedea și: Sfântul Vasile de la Poiana

Un mare merit al Cuviosului Vasile îl va reprezenta și faptul de a fi fost cel care în anul 1743 l-a primit pe rasoforul Platon, devenit ulterior Sfântul Paisie Velicivovski. El îi va îndruma pașii înspre Athos, va purta o rodnică corespondență cu dânsul și la vremea cuvenită îl va călugări.

Sfântul Paisie Velicikovski (de la Neamț)

Dintre toți părinții isihaști care au pus o cărămidă importantă la conturarea isihasmului românesc, Sfântul Paisie de la Neamț (1722-1794) a beneficiat cel mai mult de atenția biografilor și a criticii²⁸. De aceea, cercetarea de față nu își

Mărului, *Introduceri în rugăciunea lui Iisus și isihasm*, trad. Maria Cornelia Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2009; Ioan Marian Croitoru, „Sfântul Vasile de la Poiana Mărului. Repere biografice”, în *Păstori și păstorire în trecutul Bisericii noastre. Simpozion Național*, Deva, 25-26 septembrie 2015, Editura Argonaut & Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca & Deva, 2015, pp. 285-300; Ioan Marian Croitoru, „Saint Basil of Poiana Mărului. Biographic milestones”, în *Icoana Credinței*, 3 (2017), no. 6, pp. 92-105; Horia Constantinescu, Gabriel Cocora, „Poiana Mărului”, în *Glasul Bisericii*, 23 (1964), no. 5-6, pp. 466-500.

²⁸ Între biografiile importante care i-au fost dedicate numărându-se și: Gheorghe Diaconu, „Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale”, în *Revista Teologică*, 98 (2006), nr. 3, pp. 52-64; Theologos Simonopetritul, *Sfântul Paisie și ucenicii lui în Sfântul Munte și în Mănăstirea Simonopetra*, trad. Nathanael Neacșu, Editura Doxologia, Iași, 2014, pp. 29-33; Hrisant Tsachakis, *Sfântul Paisie Velicikovski – înnoitor al vieții monahale și organizator al slujirii liturgice. Influențele operei sale în Bisericile Slavă, Greacă și Română*, Editura Doxologia, Iași, 2021; Petre I. David, „Cuviosul Paisie cel Mare (Velicicovski). Un desăvârșit monah român! – noi cercetări și ipoteze –”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 93 (1975), nr. 1-2, pp. 162-193; Paul Mihail, „În legătură cu participarea episcopului Veniamin Costachi la înmormântarea starețului Paisie de la Neamț”, în *Biserica*

propune o analiză critică a biografiei sale, ori o trecere în revistă a aspectelor care i-au definit fiecare dintre momentele particulare ale vieții și activității. Ne vom limita doar la a vorbi despre principalele aspecte care i-au marcat parcursul pământesc și la modul în care a influențat el isihasmul pe aceste meleaguri.

Născut la data de 21 decembrie a anului 1722 la Poltava, Tânărul Petru, fiu de preot va rămâne la vîrsta fragedă de 4 ani orfan de tată. Parcursul lui de studii va presupune și frecvențarea, vreme de patru ani, a cursurilor Academiei Movilene din Kiev. Aici, din motive ce țin probabil de ariditatea vieții duhovnicești, dar și din alte pricini, va abandona și va intra în viața monahală. Va fi tuns rasofor, primind numele de Platon la data de 16 august a anului 1741 la mănăstirea Medvedonski²⁹. După un scurt popas la Lavra Pecerskăi, mânănat de dorința spre viața pustnicească. Acest lucru îl va aduce, undeva în jurul anilor 1742-1746 la mănăstirile de la Dălhăuți, Trăisteni și Cârnu, unde se va apropiă de Cuviosul Vasile de la Poiana Mărului cu care va rămâne în legătură multă vreme de acum încolo. De altfel, el va fi cel care-i va stimula apetitul pentru lectură și traducere, căci la schitul său se traduceau deja opere patristice în limbile slavonă și rusă.

Ortodoxă Română, 105 (1987), nr. 3-4, pp. 109-116; Sergheie Cetfericov, *Paisie starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, trad. de Nicodim Patriarhul României, Mănăstirea Neamț, Neamț, 1940. De asemenea, unele dintre operele sale au fost reeditate succesiv. A se vedea, de exemplu: Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski, *Autobiografia și Viețile unui stareț urmate de Așezămintă și alte texte*, ediția a III-a, ed. Ioan Ică jr., studiu introductiv de Elia Citterio, Editura Deisis, Sibiu, 2015.

²⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 311.

Speriat de ideea unei eventuale hirotonii, va lua în anul 1746 calea Athosului³⁰, unde va rămâne până în anul 1763. Aici se va nevoi inițial în Chilia Kyparis de la Mănăstirea Pantocrator, iar apoi singur într-o colibă. Va fi vizitat în anul 1750 de către Sfântul Vasile care îl va călugări, dându-i numele de Paisie. Va reuși să crească numărul viețuitorilor, să cumpere chilia, în care se va sluji în limbile română și slavonă. O vizită a episcopului Grigorie Roșca va aduce cu sine hirotonia sa și apoi hirosenia întru duhovnic.

În anul 1757 va începe construirea Schitului Sfântul Ilie, iar la 15 aprilie 1762 va deveni stareț al mănăstirii Simonopetras. Din nefericire, problemele financiare ale lavrei, dar și alte aspecte de natură spirituală îl vor face să nu rămână aici mai mult de trei luni. De-alțminteri, stăreția sa aici va marca apropierea apogeului activității sale athonite. De aici se va întoarce în Moldova. Motivul ni-l arată părintele profesor Mircea Păcurariu:

„Înmulțindu-se numărul fraților care doreau să ducă viață de obște sub îndrumarea sa, din cauza inexistenței unei mănăstiri mai mari la Athos, Paisie a fost nevoit să vină undeva în Țările Române, pline de mănăstiri mari, vechi ctitorii ale evlavioșilor noștri domni. Cu binecuvântarea mitropolitului Gavril Calimachi și cu aprobarea domnitorului Grigorie Calimachi, s-a oferit lui Paisie și celor 64 de ucenici ai săi mănăstirea Dragomirna, ctitoria mitropolitului Atanasie Crimca. Acestea s-au petrecut în anul 1763”³¹.

³⁰ Theologos Simonopetritul, *Sfântul Paisie și ucenicii lui în Sfântul Munte și în Mănăstirea Simonopetra*, p. 34.

³¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 311.

Activitatea desfășurată de către dânsul aici va fi una extrem de intensă din toate punctele de vedere. Obștea va crește, rugăciunea se va intensifica, viața duhovnicească va cunoaște o dinamică aparte și activitatea culturală va spori și ea. O doavadă în acest sens o reprezintă *Filocalit de la Dragomirna* din 1769.³² În anul 1775, în urma ocupării Moldovei de nord de către austrieci, va fi nevoie să se retragă la Secu, unde va rămâne abia patru ani. Numeroasa sa obște se va muta din nou în anul 1779 la Neamț, un însemnat centru de cultură și spiritualitate, unde va ajunge să adune peste 700 de călugări, români, moldoveni, transilvăneni, munteni și ucraineni, care vor trăi viață de obște și vor desfășura activități diversificate³³. Aici, va organiza totul într-o manieră aparte, încurajând atât pe vorbitorii de limbă

³² Daniela Șontică, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”.

³³ Cu privire la acest aspect, părintele Mircea Păcurariu arată că: „În 1779 i s-a încredințat stăreția *mănăstirii Neamț*, însemnat centru de cultură și viață duhovnicească. A continuat și aici să traducă din scrierile Sfinților Părinți în limbile română și slavonă. Numărul manuscriselor păstrate din timpul lui Paisie este de aproape 300, dintre care vreo 40 scrise de el însuși. A introdus viața de obște, cu slujbe zilnice și predici, cu grija pentru bolnavi, pentru bătrâni și călători. S-au construit noi chilii, o casă de oaspeți și un spital. În curând, numărul călugărilor a ajuns la 700, între ei numărându-se moldoveni, transilvăneni, munteni, ruși, ucraineni, greci, bulgari și chiar foști necreștini trecuți la Ortodoxie. Cei mai de seamă ucenici paisieni de la Neamț au fost călugării *Gheorghe*, viitor stareț la Cernica și Căldărușani, *Gherontie* și *Grigorie*, cunoscuți traducători de cărți teologice din gecește în românește: Grigorie a ajuns mai târziu mitropolit al Ungrovlahiei. În duhul lui Paisie a trăit și viitorul mare mitropolit Veniamin Costachi. Astfel, prin strădaniile starețului Paisie (căruia în 1790 un arhiepiscop rus i-a acordat rangul de arhimandrit, mănăstirea Neamț a ajuns un însemnat centru de cultură teologică ascetică”. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 312.

slavă să citească și să traducă anumite texte, cât și pe cei de limbă română. Ba mai mult, el însuși va traduce și publica la Moscova în anul 1793³⁴ cea mai importantă *Filocalie* din spațiul slav al vremii, ce va fi generatoarea unui fenomen cu valențe mistice numit „paisianism” și stimulatoarea unor creații culturale precum cea a *Pelerinului rus*³⁵, dar și al unor tradiții monahale de o relevantă aparte precum cea a stareților de la Optina, care la rândul ei a constituit o adevărată formă de revigorare a isihasmului și a vieții spirituale în monahismul rus, fapt ce a dus la imortalizarea unor chipuri reprezentative ale ei chiar și în opere ale unor scriitori clasici precum Fiodor Dostoievski³⁶.

Relația puternică cu un duhovnic, dublată de practica rugăciunii isihaste, lectura și traducerea, ori transcrierea de manuscrise patristice, care au reprezentat sursa trăirii isihaste și a evoluției călugărilor aflați în subordinea lui Paisie, vor reprezenta aşadar termenii cheie ai contribuției sale la ctitorirea isihasmului românesc. Un alt element reprezentativ îl constituie și faptul de a fi înțeles importanța creării de ucenici care să se găsească în raport de continuitate cu dânsul și să asigure transmiterea și valorificarea ideilor lui în viitor. Cel mai ilustru dintre aceștia a fost cu certitudine Sfântul Gheorghe de la

³⁴ Petre I. David, „Cuviosul Paisie cel Mare (Velicicovski). Un desăvârșit monah român! – noi cercetări și ipoteze –”, p. 164. Cf. Dumitru Stăniloae, *Din istoria isihasmului în Ortodoxia Română*, Editura Scripta, București, 1992, p. 32.

³⁵ ***, *Pelerinul rus*, trad. Paulin Lecca, București, Editura Sophia, 1998.

³⁶ A se vedea: Fedor Mihajlovič Dostoevskij, *Frații Karamazov*, vol. 1-2, trad. Ovidiu Constantinescu, Isabella Dumbravă, Albert Kovács, col. „Clasici ai literaturii universale”, București, Editura Corint, 2014.

Cernica³⁷. Tot de acest aspect se leagă și apariția tiparnișei de la Neamț, al cărei proiect se va materializa însă, abia după plecarea din această lume a marelui stareț al lavrei.

Concluzii

Influentat inițial de Sfântul Munte și de lavre precum Cutlumușul sau Hilindarul, de unde stareți precum viitorul Mitropolit Hariton sau Sfântul Nicodim de la Tismana vor lua calea Țării Românești spre a înființa vetre de cultură și spiritualitate românească, isihasmul va rodi în Țările Române în Evul Mediu. Faptul de a avea parte de vocații monahale destul de multe va constitui un element ce va contribui la acest aspect. Legăturile cu Sfântul Munte, păstrate până înspre zorii modernității, ori chiar mai târziu, dar și cu celealte spiritualități răsăritene (Patriarhiile Constantinopolului, Ierusalimului,

³⁷ Cu privire la el, părintele Păcurariu arată că: „Dintre ucenicii săi din Țara Românească cel mai de seamă a fost starețul Gheorghe de la mănăstirile Cernica și Căldărușani. Acesta era originar din Transilvania, ucenic al lui Paisie încă din timpul șederii sale la Athos, apoi în mănăstirile moldovene amintite. În 1781, mitropolitul Grigorie II al Ungrovlahiei i-a încredințat refacerea vieții monahale din mănăstirea Cernica – părăsită de vreo 30 de ani – după rânduielile paisiene. I s-a încredințat apoi și stăreția mănăstirii Căldărușani, unde a dus o parte dintre călugării de la Cernica. Starețul Gheorghe a reușit să introducă în amândouă mănăstirile o trăire duhovnicească superioară, cu viață de obște, slujbe zilnice, citiri și traduceri din cărți. Trebuie remarcat faptul că dintre ucenicii lui s-au format numeroși copiști, care au fost conduși în munca lor nu de spiritul grecesc sau slavon, ci de cel românesc. Cel mai de seamă dintre călugării de aici a fost, fără îndoială, Calinic Cernicanul, ajuns stareț al mănăstirii (1818-1850) și episcop al Râmnicului (1850-1868), trecut mai târziu în rândul sfinților”. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 313.

Antiohiei și Alexandria), vor contribui și ele la promovarea unor idei isihaste, traducerea unor lucrări fundamentale și punerea în practică a principiilor acestor curent definițiorii al spiritualității cu precădere în mediul monahal.

Odată cu Sfinți precum Vasile de la Poiana Mărului sau Paisie Velicikovski, isihasmul va căpăta și în spațiul pe care-l avem în vedere o amprentă autohtonă. *Filocalia* de la Dragomirna va constitui un adevărat monument al literaturii din spațiul spiritualității românești, cea a Sfântului Paisie de la Moscova din 1793 va da startul revigorării misticii în spațiul slav, iar traducerile și transcrierile Sfântului Vasile vor avea și ele o importanță aparte. Faptul de a fi știut să creeze continuitate și de a fi stimulat emulația de natură spirituală a constituit un adevărat atu al celor doi stareți cu origini slave pripășiți pe meleaguri românești. Datorită lor și altora care s-au preocupat de inițiative cu impact local, dar și a sprijinului de care au beneficiat deopotrivă din partea ierarhiei bisericești și a domnitorilor munteni și moldoveni, fenomenul a ajuns astfel să capete o amploare aparte și chiar să fie exportat în alte arealuri, precum cel rus, unde se vorbește încă despre „paisianism” ca despre un fapt extrem de important.

Filocalia

în tradiția și spiritualitatea românească*

Introducere

Despre *Filocalie* și impactul pe care l-a avut ea asupra culturii și spiritualității românești s-a mai scris și cu alte ocazii. Astfel, de exemplu, părintele Andre Scrima oferă în revista *Istina* de la Paris un amplu expozeu¹ cu privire la diferitele traduceri ale acestei colecții de texte existente până la dânsul, ce va suscita nu doar interesul specialiștilor mai

* O primă variantă a acestui text a fost publicată în revista *Forum Theologicum Sardicense* a Facultății de Teologie Ortodoxă din Sofia, Bulgaria. A se vedea: Iuliu-Marius Morariu „Filocalia în tradiția și spiritualitatea românească”, în *Forum Theologicum Sardicense*, XXVI (2021), no. 1, pp. 7-19.

¹ Andre Scrima, „L’avenement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 3, pp. 295-398; Andre Scrima, „L’avènement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 1, pp. 493-416; Andre Scrima, „L’avenement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 4, pp. 443-474. Seria a fost precedată de o călduroasă introducere semnată de către părintele Dumont. A se vedea: C. J. Dumont, „Pour un dialogue sur la piété hésychaste”, în *Istina* 5 (1958), no. 3, pp. 293-294.

vechi sau mai noi², ci și pe cel al Securității statului comunista³. La rândul său, academicianul Virgil Cândea realizează o bine documentată prezentare a *Filocaliei de la Prodromul* în cadrul studiului introductiv ce acompaniază ediția acestei opere din anul 2001⁴. Alături de dânsii există desigur mulți alți autori din diferite contexte și cu preocupări felurite, care s-au preocupat de acest aspect. Cu toate acestea, sunt încă multe chestiuni privitoare la rolul și relevanța corpusului filocalic care ar putea fi evidențiate. În rândurile următoare ne vom strădui să aducem în atenție câteva dintre ele. Vom trece astfel în revistă principalele momente care au marcat istoria acestei colecții de texte cu relevanță mistică în arealul românesc și vom încerca să vedem care a fost și încă este impactul lor asupra spațiului teologic și al celui cultural de aici.

² Cf. Teodor Baconsky, *Ispita binelui. Eseuri despre urbanitatea credinței*, Editura Anastasia, București, 1999, pp. 240-244; Teodor Baconsky, *Darul desăvârșit. Gânduri despre civilizația creștină*, Editura Doxologia, Iași, 2018, pp. 77-84; Teodor Baconsky, *Turn înclinat. Fragmente de arheologie profetică*, Curtea Veche Publishing, București, 2007, pp. 158-159.

³ Cf. Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Fond SIE*, dosar nr. 2601, f. 107-108. Pentru mai multe informații în legătură cu acest aspect, a se vedea și: Iuliu-Marius Morariu, „Ecumenism and Communism in the Romanian Context: Fr. Andre Scrima in the Archives of the Securitate”, în *Religions* 12 (2021), no. 9, art. nr. 719; Iuliu-marius Morariu, „Elements of Father Andrei Scrima’s Ecumenical Activity as Reflected in File No. 0005468 from the ‘Securitate’ Archives”, în *Review of Ecumenical Studies*, 12 (2020), issue 3, pp. 497-511.

⁴ Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, în ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cândea, Editura Universalia, New York, 2001, pp. 11-18.

Filocalia de la Dragomirna

Cu un titlu ce se originează, precum arată specialiștii, în vremurile lui Origen, căruia i se datorează⁵ și o formă care a fost tipărită, în ediție princeps la Veneția în anul 1782 pe baza unei antologii alcătuite de către Sfântul Macarie al Corintului și acompaniată de scurte biografii și introduceri semnate de către Sfântul Nicodim Aghioritul⁶, *Filocalia* va cunoaște o largă răspândire în întreg arealul creștin. Totuși, după cum remarcă specialiștii, deși a apărut pentru prima dată în limba greacă, nu spațiul elen va fi cel dintâi care va cunoaște o revigorare inițială datorită ei, ci cel slav⁷. De atunci și până astăzi, ea va rămâne,

⁵ „Primul care a avut în atenție iubirea de frumos dumnezeiesc a fost Origen. Din râvnă prea mare de cunoaștere și din slavă deșartă n-a ajuns sfânt, dar a fost preluat, pe alocuri, în scrierile sale, de sfinți. Așa se face că sfinții Vasile cel Mare și Grigorie Teologul au alcătuit o antologie a scrierilor lui Origen, pe această temă, cunoscută mai ales sub numele de „Filocalia lui Origen”. A fost un început: cândva Biserica era îmbrăcată în „aur duhovnicesc”, undeva în secolul IV...” <https://radiorenasterea.ro/?s=definitii+%C8%99i+paradigme+istoria+traducerilor+filocaliei>, accesat 11. 02. 2022.

⁶ Dumitru Stăniloae, „Isihaștii sau sihaștrii și rugăciunea lui Iisus în tradiția ortodoxiei românești”, în *Filocalia*, vol. VIII, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, p. 555. Cf. <https://radiorenasterea.ro/?s=definitii+%C8%99i+paradigme+istoria+traducerilor+filocaliei>, accesat 11. 02. 2022; Virgil Cândeа, „Filocalia în literatura română veche”, p. 11.

⁷ „Deși a apărut în două ediții, în greacă, la Atena (prima în 1783 și a doua între anii 1857-1963), cum era și firesc, totuși nu a produs o revigorare duhovnicească de proporții, cum era de așteptat, decât în Rusia. Și aceasta odată cu traducerea ei în slavonă realizată de Sfântul Paisie Velicicovski, la Moscova, în anul 1793, adică la numai 11 ani de la apariția ei. Alte traduceri au fost realizate de sfinți ruși precum Ignatie Briancianinov (1807-1867), respectiv Teofan Zăvorâțul (1815-1894).

după cum remarcă mai-sus pomenitul academician, principala referință în spațiul asceticii și misticii Ortodoxe⁸ și va fi descoperită și în alte spații⁹.

Până să ajungă a marca însă zona mai-sus pomenită, o traducere filocalică care, din perspectiva conținutului nu se suprapune, întru totul ediția venețiană, deși are în comun cu aceasta câteva texte¹⁰, va fi realizată în limba română. Manuscrisul ei, purtând semnătura lui Rafail Monahul se păstrează astăzi în Biblioteca Academiei Române. Cu privire la aceasta, cercetările contemporane subliniază că:

Versiunea Sfântului Paisie a însemnat pentru Rusia secolului al XIX-lea o reînvierere spirituală, cu un puternic impact asupra a numeroși oameni, simpli (Pelerinul rus) sau intelectuali (Feodor Dostoevsky). A fost forță de rezistență pentru perioada de opresiune ce va urma aici...” <https://radiorenasterea.ro/definitii-și-paradigme-istoria-traducerilor-filocaliei/>, accesat 11. 02. 2022.

⁸ „Această carte a rămas până astăzi principala referință în ascetica și mistica ortodoxă, iar din a doua jumătate a secolului XX s-a bucurat, prin numeroase traduceri și studii, de o mare răspândire și în creștinismul răsăritean”. Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, p. 12.

⁹ Astfel, de exemplu, datorită unor teologi precum Mitropolitul Kallistos Ware, ea va pătrunde în deceniul al nouălea al secolului trecut și în spații precum cel englez, fapt ce-i va aduce o mult mai mare răspândire și o va transforma într-un text investigat încă. A se vedea: G. E. H. Palmer, Philip Sherrard, Kallistos Ware, *The Philokalia: The Complete Text*, vol. 1-4 Faber & Faber, London, 1983, 1982, 1986, 1999.

¹⁰ După cum arată Virgil Cândea, care spune: „*Filocalia de la Dragomirna* are în comun cu ediția venețiană nouă scrieri ale sfintilor Simeon Noul Teolog, Grigore Sinaitul și Casian Romanul, ale lui Simeon al Tesalonicului, Nichifor din Singurătate și tâlcuirea anonimă *Arătare pentru graiurile ce să cuprind în dumnezeiasca rugăciune a minții*. Cuviosul Paisie a mai adăugat acestei culegeri texte absente din *Filocalia* venețiană publicată de peste treisprezece ani. Antologia de la Dragomirna avea aceeași tematică spirituală, ilustrată însă prin texte în bună măsură diferite”. Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, p. 13.

„Finalizată în 1769 de traducătorul Rafail Monahul, care a fost și un mare copist, *Filocalia de la Dragomirna* se păstrează astăzi la Biblioteca Academiei Române, fiind unul dintre cele mai valoroase manuscrise. Pentru a se putea împlini acest fapt, înțelegem că Mănăstirea Dragomirna era un spațiu al cărturarilor, preocupările monahilor fiind atât duhovnicești, cât și culturale, ei fiind cunoșători de limbi străine, perfecționându-se permanent și având îndeletnicirea de a transcrie, a copia cărțile importante pentru folosul sufletesc, traducându-le mai întâi”¹¹.

Caz singular de traducere în limba vernaculară a acestui text la acea vreme¹², *Filocalia de la Dragomirna*, spațiu care a reușit prin faima la care îl adusese Sfântul Paisie Velicikovski să atragă traducători de seamă precum Rafail de la Horezu¹³, vine să spulbere concepția împărtășită de către mai mulți specialiști din spațiul occidental în deceniul al optulea al secolului trecut și să arate că românii s-au bucurat de o versiune a acestui text sacru înaintea rușilor¹⁴. Din punct de vedere structural, ea se prezintă astfel:

¹¹ Daniela Șontică, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”, în *Ziarul Lumina*, 17. 11. 2020, disponibil la: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aur-ale-istoriei-monahismului-romanesca-158629.html>, accesat 11. 02. 2022.

¹² Dan Zamfirescu, *Paisianismul – un monument românesc în istoria spiritualității europene*, Editura Roza Vânturilor, București, 1996, p. 11.

¹³ „Faima acestei școli de viață călugărească riguroasă a atras la Dragomirna pe Rafail, monah din Mănăstirea Horezu, cunoscut copist de texte religioase. El a transcris, firește cu îngăduința Cuviosului Paisie și după îndrumările lui, scrieri patristice „ce arată pentru dumnezeiasca rugăciune”. Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, p. 12.

¹⁴ „În anii '70 ai veacului trecut, cercetătorii străini erau de părere că *Filocalia rusească*, în cinci volume, a Sfântului Teofan Zăvorâțul era prima filocalie

„Traducerea românească a lui Rafail Monahul cuprinde 626 de pagini, are o caligrafie elegantă și începe cu lucrarea «Capetele Sfântului Simeon Noul Teolog». Alte lucrări cuprinse în manuscris sunt scrieri ale Sfinților Părinți Varsanufie, Vasile cel Mare, Ava Dorothei, Grigorie Sinaitul, Nil Sorski, Sfântul Simeon Arhiepiscopul Solunului (Tesalonicului), Filotei Sinaitul, Nil Sinaitul, Ava Isaia. În cuprinsul traducerii monahului Rafail nu se află și lucrarea *Scara a Sfântului Ioan Sinaitul*”¹⁵.

Traducerea venețiană va pătrunde puțin mai târziu în spațiul românesc, datând probabil din intervalul 1782-1800 și fiind păstrată în manuscrisul cu numărul 1455 din Biblioteca Academiei Române¹⁶. Ulterior, după înființarea tipografiei de la Neamț, ierarhi cu vocație cărturărească precum Veniamin Costachi vor încuraja traducerea și publicarea altor texte din autorii prezenți în paginile *Filocaliei*, ce sunt complementare ca mesaj și stil acesteia¹⁷.

tradusă din limba greacă, dar acum se știe că acest manuscris cunoscut drept *Filocalia de la Dragomirna* este cea mai veche traducere filocalică din greacă într-o altă limbă. Existența *Filocaliei de la Dragomirna* arată că românii au fost primul popor ortodox cu o filocalie în limba lor, iar curentul filocalic a prins rădăcini și la popoarele ortodoxe din jur prin acest efort susținut de traduceri inițiat și îndrumat de Cuviosul Paisie. În acest fel s-a întărit monahismul în duh isihast și la poporul rus, Cuviosul Paisie realizând cu ucenicii săi și traduceri filocalice în slavonă”. Daniela Șontică, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”, în *Ziarul Lumina*, 17. 11. 2020, disponibil la: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aur-ale-istoriei-monahismului-romanesc-158629.html>, accesat 11. 02. 2022.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, p. 13.

¹⁷ *Ibidem*, p. 14.

Sfântul Paisie de la Neamț

Dacă *Filocalia de la Dragomirna* reprezintă un important punct în evoluția misticii monahale din arealul românesc, cea a Sfântului Paisie de la Neamț (1722-1984) este cu certitudine una dătătoare de ton în spațiul ortodox slav. Ucenic al Sfântului Vasile de la Poiana Mărului (1992-1767)¹⁸, fondator de lavre și chilii atât în spațiul românesc, cât și în cel grecesc, stareț pentru o scurtă vreme al mănăstirii Simonopetras din Sfântul Munte¹⁹ și autor al unei interesante autobiografii²⁰ și al *Așezămintelor menite să asigure stabilitatea vieții monahale din mănăstirea Neamț*, dânsul va reuși să îmbine calitatea de bun organizator cu cea de scriitor, traducător și rugător²¹.

¹⁸ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea: Sfântul Vasile de la Poiana Mărului, *Introduceri în rugăciunea lui Iisus și iisihasm*, trad. Maria Cornelia Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2009; Ioan Marian Croitoru, „Sfântul Vasile de la Poiana Mărului. Repere biografice”, în *Păstorii și păstorire în trecutul Bisericii noastre. Simpozion Național*, Deva, 25-26 septembrie 2015, Editura Argonaut & Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, ClujNapoca & Deva, 2015, pp. 285-30; Ioan Marian Croitoru, „Saint Basil of Poiana Mărului. Biographic milestones”, în *Icoana Credinței*, 3 (2017), no. 6, pp. 92-105; Horia Constantinescu, Gabriel Cocora, „Poiana Mărului”, în *Glasul Bisericii*, 23 (1964), no. 5-6, pp. 466-500.

¹⁹ Gheorghe Diaconu, „Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale”, în *Revista Teologică*, 98 (2006) nr. 3, p. 52. Cf. Theologos Simonopetritul, *Sfântul Paisie și ucenicii lui în Sfântul Munte și în Mănăstirea Simonopetra*, trad. Nathanael Neacșu, Editura Doxologia, Iași, 2014, pp. 29-33.

²⁰ Vezi: Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski, *Autobiografia și Viețile unui stareț următoare de Așezăminte și alte texte*, ediția a III-a, ed. Ioan Ică jr., studiu introductiv de Elia Citterio, Editura Deisis, Sibiu, 2015.

²¹ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea și: Petre I. David, „Cuviosul Paisie cel Mare (Velicovski). Un desăvârșit monah român! – noi cercetări și ipoteze –”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 93

Venit din Poltava în Țările Române, adăstat apoi o vreme în Sfântul Munte, iar ulterior întors aici, unde se va ocupa de revigorarea vieții monahale în cadrul unor mănăstiri precum Dragomirna, Secu și Neamț, el va desfășura aici o bogată activitate cultural-spirituală. Însăși traducerea *Filocaliei* va fi legată de considerente practice, căci numeroșii monahi pe care îi va călăuzi duhovnicește vor face parte dintr-o adevărată școală isihast-filocalică²². Aici, ei vor lua contact cu textele marilor mistici ai creștinătății și vor încerca să pună în practică cele citite aici²³. Opera de traducere efectuată de dânsul și de către ucenicii săi va veni astfel să completeze bogăția de texte mistice cu tematică similară care vor pătrunde în spiritualitatea de pe meleagurile românești încă din secolul al XIV-lea.²⁴ Faptul

(1975), nr. 1-2, pp. 162-193; Paul Mihail, „În legătură cu participarea episcopului Veniamin Costachi la înmormântarea starețului Paisie de la Neamț”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 105 (1987), nr. 3-4, pp. 109-116; Serghei Cetfericov, *Paisie starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, trad. de Nicodim Patriarhul României, Mănăstirea Neamț, Neamț, 1940.

²² După cum ține să remarcă părintele Gheorghe Diaconu atunci când vorbește despre apropierea plecării la Domnul a Sfântului: „După plecarea episcopului Veniamin, starețul, doar patru zile s-a mai bucurat de fiii săi duhovnicești, văzându-i cum fac practică liturgică la Sfântul Altar, cum priveghează la chiliile lor noaptea, cum desfășoară ascultările în cadrul școlii sale isihast-filocalice de aici, cum se împlineau cele din gospodăria mănăstirii, dându-le și ultimele sfătuiri și răspunsuri la diferitele lor întrebări”. Gheorghe Diaconu, „Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale”, p. 58.

²³ Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, p. 12.

²⁴ După cum arată academicianul Virgil Cândea, care ține să sublinieze faptul că literatura română veche „cuprinde încă din secolul al XIV-lea un număr impresionant de scrieri despre trezvie, păstrarea minții limpezi, ferită de cugetele pătimășe, mereu pregătită pentru cunoașterea lui Dumnezeu. Mai întâi în versiuni slavone – limba scrisă folosită un timp în Biserica și cultura

că va alege să publice o astfel de traducere în limba slavă și la Moscova în anul 1793²⁵ poate fi legat de mai multe motive. Pe de-o parte, dat fiind faptul că era nativ al acelor meleaguri, starețul se simțea probabil mai aproape de această limbă. Apoi, e posibil să-și fi dorit ca prin aceasta să aducă o contribuție la cultura în care s-a născut. Este de asemenea cert faptul că eruditul stareț era conștient de faptul că publicarea unei astfel de traduceri în limba slavă va avea un mult mai mare impact decât una realizată într-o limbă precum cea română. Astfel, după cum remarcă academicianul Virgil Cândea:

„Până la traducerea modernă a Părintelui Stăniloae, *Filocalia românească* a fost opera colectivă a cărturarilor din mănăstirile moldovenești de sub ascultarea starețului Paisie. Această operă a fost împlinită de monahii învățați din comunitățile românești ca o *ascultare*, nu pentru faimă. Ispitei de a se evidenția prin erudiție sau talent, acești literați cu excelentă pregătire de eleniști și iscusiți scriitori nu i-au cedat niciodată”²⁶.

Filocalia de la Prodromul

Operă importantă în cultura și spiritualitatea românească, *Filocalia de la Prodromul*, care face legătura între traducerile din

noastră – apoi în română, aceste scrieri patristice constituiau de peste șase veacuri panopia luptei cu patimile și hrana spirituală a monahilor și monahiilor de la noi și chiar a laicilor instruiți”. Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, p. 11.

²⁵ Petre I. David, „Cuviosul Paisie cel Mare (Velicicovski). Un desăvârșit monah român! – noi cercetări și ipoteze –”, p. 164. Cf. Dumitru Stăniloae, *Din istoria isihasmului în Ortodoxia Română*, Editura Scripta, București, 1992, p. 32.

²⁶ Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, p. 12.

școala paisiană și cea ulterioară, a părintelui Dumitru Stăniloae²⁷, e legată de biografia episcopului Gherasim Safirin (1850-1922).²⁸ Ales episcop al Romanului în anul 1900, după ce anterior se remarcase ca dascăl de vocație și traducător²⁹, va fi obligat să se retragă în anul 1909 la mănăstirea Frăsinei, din pricina intransigenței pe care o va arăta în contextul implicării statului în anumite probleme bisericești³⁰. În acest context, va avea ocazia de a purta o bogată corespondență cu mănăstirile românești din Sfântul Munte și de a intra în posesia unei versiuni filocalice de aici³¹. Cu privire la aceasta și la alcătuirea ei, cercetătorii arată că:

²⁷ „În tradiția românească de scrieri ascetice și mistice, *Filocalia de la Schitul Prodromul* face legătura între opera școlii paisiene din Mănăstirea Neamțului și traducerea Părintelui Stăniloae”. *Ibidem*, p. 17.

²⁸ Pentru mai multe informații în legătură cu viața și activitatea lui, a se vedea și: Iuliu Scriban, „Episcopul Gherasim Safirin”, în *Biserica Ortodoxă Română*, seria II, XL (1922), pp. 459-460; Liliana Beu, „Un proces de răsunet la început de secol XX: doi înalți ierarhi ajunși în fața justiției”, în *Buridava*, 9 (2011), pp. 259-269; Leonidas Rados, „Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX: portretul unui grup”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca*, XLV (2006), pp. 83-112; Ciprian-Marius Sîrbu, „Episcopii Râmnicului și viața politică românească în perioada 1859-1918”, în *Buridava*, 10 (2012), pp. 162-187.

²⁹ Liliana Beu, „Un proces de răsunet la început de secol XX: doi înalți ierarhi ajunși în fața justiției”, p. 260.

³⁰ Cf. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, vol. II, ediția a II-a, Editura Ministerului de Culte, București, 1930, p. 301; Gherasim Safirin, *Răspuns la Enciclica Sfântului Sinod din 24 mai 1910*, Editura Episcopiei Romanului, Roman, 1910.

³¹ „Autorii *Filocaliei de la Prodromul* se temeau că „nu vom avea fericirea de a o ceti în condițiunile ce se cere (i. e. cuvenite, dorite). O copie a fost trimisă episcopului Gherasim la Frăsinei. Este aceea pe care a consultat-o Părintele Dumitru Stăniloae, amintindu-o în *Cuvântul înainte* al versiunii sale”. Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, p. 16.

„Etapele alcăturirii *Filocaliei de la Prodromul*, cum se cuvine numită această variantă a versiunii românești sunt relatate în *Însemnări*: cele mai multe scrimeri se aflau în biblioteca Schitului, traduceri ale lui Ilarion Dascălul, excelent cunoșcător al limbii eline și de „eruditul bărbat” Teodosie”³².

Din motive ce sunt probabil legate de imaginea pe care a avut-o în epocă traducătorul, dar și din cauza faptului că a rămas în manuscris, această ediție nu va cunoaște decât o firavă receptare. Cu toate acestea, părintele Stăniloae a consultat-o și avut-o în vedere în traducerea sa, precum mărturisește³³. Datorită acestui fapt, dar și a altor elemente, ea rămâne o bornă importantă în înțelegerea receptării textului filocalic din arealul românesc. După cum arată specialiștii:

„*Filocalia de la Prodromul* ne pune însă în contact cu o epocă a scrisului teologic românesc în care limba *Bibliei*, a cărților liturgice, a hagiografiilor și scrimerilor patristice a fost mult timp aceeași. Cititorul va constata că româna secolului al XVIII-lea avea o terminologie teologică bogată și nuanțată, care permitea înțelegerea corectă a scrimerilor trezvitoare și eficiente lor folosire pentru urcușul treptelor anevoieioase ale desăvârșirii”³⁴.

Părintele Dumitru Stăniloae

Operă ce va revoluționa discursul din spațiul teologiei mistice în secolul trecut, traducerea părintelui Dumitru Stăniloae va avea o istorie aparte, marcată de suferințele celui

³² *Ibidem*, pp. 15-16.

³³ *Ibidem*, p. 16.

³⁴ *Ibidem*, p. 17.

care s-a preocupat de înveșmântarea ei în străie românești. Primele patru volume³⁵ vor apărea în perioada ce marchează finele celei de-a doua conflagrații mondiale și instalarea comunismului în România. Ulterior, eruditul teolog va trece printr-o serie de experiențe carcerale dificile, legate parțial și de traducerea acestei lucrări, clasate în rândul celor „mistică”, cuvânt ce genera adevărate idiosincrasii organelor de represiune ale vremii. Din acest motiv, deși în toată această perioadă va lucra la traducerea și editarea textelor cuprinse aici, publicarea lor va fi reluată de către Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române abia în anul 1975, când anumite bariere vor fi ridicate și vigilența cenzurii nu va mai ține să considere astfel de opere drept periculoase pentru regim. Astfel, după cum își amintește nepotul dânsului, domnul Dumitru Horia Ionescu:

„După apariția volumului patru al *Filocaliei*, la sfârșitul anilor '40, o continuare a seriei, tipărirea volumului cinci, devenise imposibilă. O utopie. În 1958, părintele Stăniloae a fost arestat. Acum, în 1975, aproape douăzeci de ani mai târziu, teroarea anilor '50 se transformase, evoluase către o formă aparent mai puțin radicală și violentă, dar la fel de periculoasă și de nemiloasă pentru oricine trăia și mărturisea credința în

³⁵ Respectiv: *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii, sau culegere din scierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 1, Tipografia Arhidicezană, Sibiu, 1946; *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii, sau culegere din scierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 2, Tipografia Arhidicezană, Sibiu, 1947; *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii, sau culegere din scierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 3, Tipografia Arhidicezană, Sibiu, 1948; *Filocalia sau culegere din scierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 4, Dumitru Stăniloae, Tipografia Arhidicezană, Sibiu, 1948.

Dumnezeu. Anii '70 păreau mai blânzi, deși acalmia era formală. Regimul comunist milita activ împotriva religiei, se declară cu infatuare ateu și pedepsea imediat pe oricine, dacă nu respecta rigoarea ideologică. Și totuși. În ceea ce privește *Filocalia*, părintele Stăniloae părea a fi uitat anii de detenție, toate umilințele suportate în tot acest timp și îndrăznea să spere cu o sărguință pe care doar credința în atotputernicia Celui de sus o făcea posibilă. Aproape zilnic se ducea la Departamentul Cultelor, organul de control al statului socialist împotriva Bisericii, militând și argumentând pentru reînceperea tipăririi *Filocaliei*. Chiar dacă pentru el, readucerea în discuție a retipăririi *Filocaliei* constituia un risc în sine. Oricare dintre politrucii Departamentului Cultelor ar fi putut să-l acuze de misticism, de propagandă dușmănoasă împotriva statului, iar urmările unor asemenea acuzații sunt lesne de înțeles. Ar fi putut să însemne privarea de libertate și retragerea drepturilor civile. Au existat asemenea cazuri.

Din acest punct de vedere, permisiunea din 1975, de a se publica un volum cinci al seriei, are o semnificație specială. Interzicerea primelor patru volume nu a fost niciodată ridicată oficial. Din punct de vedere legal, seria filocalică era constituită din patru volume interzise și un al cincilea care primea „bun de tipar”, fiind legal³⁶.

Precum țin să arate specialiștii care s-au ocupat de inventarierea și analizarea activității sale traductologice, din cele 43 de opere tălmăcite în limba română de către dânsul, 12 poziții (în ordine cronologică cele de la 7 la 10³⁷, de la 13 la 116,

³⁶ <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/filocalia-parintelui-staniloae-la-70-de-ani-de-aparitie-sfintenie-curaj>, accesat 10. 02. 2022.

³⁷ Marius Portaru, „Contribuția Pr. Dumitru Stăniloae (1903-1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, în *Studii Teologice*, Seria III, IV (2008), nr. 3, pp. 107-108.

de la 17 la 19, 25³⁸, și 29³⁹), sunt reprezentate de seria filocalică. Spre deosebire de *Filocalia de la Prodromul*, traducerea dânsului urmează structura celei venetiene, fiind totuși segmentată în mai multe cărți. Astfel, volumul 1 conține pasaje din: Marcu Ascetul, Diadoh al Foticeei și Isaia Pustnicul, cel de-al doilea și următorul din Sfântul Maxim Mărturisitorul, cel de-al patrulea din Talasie Libianul, Isichie Sinaitul, Filotei Sinaitul, Ioan Carpatiul, Avva Filimon, Sfântul Ioan Damaschin, Teodor al Edesei, Teognost, Ilie Ecdicul și Teofeu Monahul, volumul cinci învățături ale Sfinților Petru Damaschin, Simeon Metafrastul și Macarie Egipteanul, care sunt continuat ulterior de cele ale Sfântului Simeon Noul Teolog și cele ale cuviosului Nichita Stithatul, cel de-al șaptelea, extrase din scrierile lui Nichifor din Singurătate, mitropolitul Teolipt al Filadelfiei, Sfinții Grigorie Sinaitul și Grigorie Palama, următorul din Calist și Ignatie Xantopol, cel de-al nouălea din Sfântul Ioan Scăraru, și avva Dorotei, cel cu numărul zece din Sfântul Isaac Sirul, penultimul conține scrisorile și răspunsurile Sfinților Varsanufie și Ioan, iar cel din urmă texte din Cuviosul Isaia Pustnicul.

Desigur, părintele Stăniloae a înzestrat fiecare astfel de autor nu doar cu un studiu introductiv ce vine să vorbească cititorului despre importanța lui și rolul jucat de către dânsul într-un anume context important din istoria bisericească, ci și cu o serie de note explicative sau completări, care vin să arate de ce până astăzi traducerea sa este atât de bine receptată și reprezintă o adevărată piatră de hotar în înțelegerea misticii și asceticiei din spațiul românesc.

³⁸ Ibidem, pp. 108-109.

³⁹ Ibidem, pp. 109-110.

Aspecte concluzive

După cum am încercat și noi să arătăm aici, *Filocalia* a reprezentat un element important pentru cultura și spiritualitatea românească. Cu rădăcini ce merg până în secolul al XIV-lea, când s-a început pe aceste meleaguri publicarea unor texte cu caracter mistic din diferiți autori, ea a cunoscut momente importante odată cu traducerea de la Dragomirna, prima ediție românească din spațiul ortodox. Un alt element important, care vine să vorbească despre relevanța acestei colecții de texte îl reprezintă faptul că cea mai importantă traducere slavă a ei, care va influența scrierile ulterioare precum *Pelerinul rus*, sau autori de referință din cultura aceluiași spațiu precum Fiodor Mihailovic Dostoyevski a fost realizată tot pe meleagurile românești, la Neamț, de către părintele Paisie Velicikovski. Ulterior, ediția *Filocaliei de la Prodromul* înscrie o altă pagină interesantă în istoria misticii și asceticiei românești din secolele XIX și XX, contribuind într-un fel la posteritatea episcopului Gherasim Safirin.

Ceea ce va realiza părintele Dumitru Stăniloae, prin traducerea și publicarea primelor patru volume din cele douăsprezece ale seriei în prima jumătate a secolului trecut și ulterior, după o pauză de mai bine de două decenii și jumătate, marcată de experiența sa carcerală, dar și de alte evenimente, a celorlalte ediții, vine să vorbească despre înfierea, în cultura română, a unei cărți cu valoare fundamentală. Faptul că ediția din deceniul al optulea al secolului trecut a cunoscut re-editări succeseive, la edituri precum Harisma, înființată de către fiul

marelui profesor de teologie Constantin Galeriu, în anul 1992⁴⁰ și ulterior la edituri prestigioase pentru spațiul românesc precum Humanitas sau cea a Patriarhiei Române, vine să vorbească despre interesul de care se bucură ea din partea cititorilor. În plus, existența unor teze de doctorat dedicate unor aspecte abordate aici⁴¹, sau a unor lucrări care se ocupă de investigarea anumitor elemente sau tematici de natură filocalică⁴², consfințește actualitatea practică a colecției. Dacă motive pragmatice au fost cele care l-au determinat pe părintele Paisie de la Neamț să purceadă la traducerea ei, aceasta constituind un adevărat manual al vieții isihaste și ajutându-i pe monahii aflați sub oblađuirea lui duhovnicească să

⁴⁰ <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/filocalia-parintelui-staniloae-la-70-de-ani-de-aparitie-sfintenie-curaj>, accesat 10. 02. 2022.

⁴¹ A se vedea, de exemplu: Iulian-Nicolae (Nectarie) Arvai, *Conceptul De Îndumnezeire Oglindit În Filocalia Românească* (mss. dactil., teză de doctorat), Arad, 2019, disponibil la: <https://cdn.uav.ro/documente/Universitate/Academic/Doctorat/Rezumate/Ierom.-Iulian-Nicolae-Nectarie-Arvai-rezumat.pdf>, accesat la 11. 02. 2022.

⁴² A se vedea, de exemplu: Florin Duțu, *Filocalia românească de la Sibiu și Sâmbăta de Sus. Istorie și supraistorie*, Editura „Floare Albă de Colț”, București, 2021; Damaschin Luchian, *Paternitatea duhovnicească în scrisorile Sfinților Varsanufie și Ioan*, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2015; Sofia Avramova, *Calist Catafyghiotul: misticul contemplativ al Filocaliei bizantine*, trad. Maria Cornelia Ică, studiu introductiv de Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2013; Simona Ciobanu, *Psychological and spiritual illness in the view of modern psychotherapy and the Philokalia: anthropological foundation and comparative study*, Editura Ars Docendi, București, 2014; Calinic Botoșaneanul, *Biblia în Filocalie. Antologie de texte biblice tâlcuite în Filocalia românească*, vol. 1, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei – Trinitas, Iași, 1995; Tudor Cosmin Ciocan, *Citind Filocalia – gânduri pe marginea câtorva note din Filocalie – indice scripturistic al notelor Filocaliei*, Editura Printech, București, 1999; Petroniu Florea, *Virtuțile la Părinții filocalici – culegere de texte din Filocalie*, Editura Universității din Oradea, 2001.

sporească în calea spirituală și să se apropiie de cunoașterea lui Dumnezeu prin intermediul practicării unei vieți contemplative și a disciplinei interioare, aceleași motive sunt cele care ar trebui să contribuie la redescoperirea acestui corpus de texte din nume mari ale patristicei creștine a primului mileniu și astăzi. Prospețimea pe care o emană gândurile unor oameni precum Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Ioan Scărarul, Sfântul Isaac Sirul, dar și alții, e dublată de actualitatea mesajului. Deși s-au scurs mai bine de cincisprezece secole din momentul în care unele dintre ele au fost scrise, pasajele filocalice vin să răspundă încă la provocări actuale, să ofere remedii și soluții la problematicile duhovnicești și cele sociale, fapt dovedit între altele de cercetări recente ale unor specialiști ce țin să le compare cu domenii precum cel psihologic. De aceea, putem afirma cu certitudine că, pentru cultura și spiritualitatea românească, textul filocalic a reprezentat un bun de mare preț, un aspect de patrimoniu spiritual cu valoare primordială și că datorită unor oameni precum părintele Paisie de la Neamț sau părintele Dumitru Stăniloae, ea se constituie într-un element de maximă accesibilitate astăzi pentru cei care doresc să progreseze în viața spirituală.

„Rugul aprins” și rolul lui în promovarea isihasmului din spațiul românesc*

Introducere

Despre isihasm și amprenta sa românească s-a mai scris de-a lungul timpului. Aspecte fundamentale precum traducerea textului filocalic, care reprezintă un adevarat manual al acestuia, au fost aduse în atenție de către diferiți cercetători în anumite momente și contexte istorice¹.

* O primă variantă a acestui text a fost publicată în *Almanahul Credința* al Mitropoliei Ortodoxe Române a celor două Americi de la Chicago în anul 2022. A se vedea: Iuliu-Marius Morariu, „Rugul aprins” și rolul lui în promovarea isihasmului din spațiul românesc”, în *Almanahul Credința* 2002, Chicago, 2022, pp. 131-137.

¹ A se vedea, de exemplu: Andre Scrima, „L’avenement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 3, pp. 295-398; Andre Scrima, „L’avenement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 1, pp. 493-416; Andre Scrima, „L’avenement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 4, pp. 443-474 ; C. J. Dumont, „Pour un dialogue sur la piété hésychaste”, în *Istina* 5 (1958), no. 3, pp. 293-294 ; Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, în ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cândea, Editura Universalia, New York, 2001, pp. 11-18; Dumitru Stăniloae, *Din istoria isihasmului în Ortodoxia Română*, Editura Scripta, București, 1992; Marius Portaru, „Contribuția Pr. Dumitru Stăniloae (1903-1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, în *Studii Teologice*, Seria III,

Modul în care el a fost aplicat în contextul nostru a fost și el evidențiat. Astfel, artizani ai săi precum Sfinții Vasile de la Poiana Mărului² și Paisie Velicиковski³ au beneficiat în decursul

IV (2008), nr. 3, pp. 107-108; Iulian-Nicolae (Nectarie) Arvai, *Conceptul De Îndumnezeire Oglindit În Filocalia Românească* (mss. dactil., teză de doctorat), Arad, 2019, disponibil la: <https://cdn.uav.ro/documente/Universitate/Academic/Doctorat/Rezumate/Ierom.-Iulian-Nicolae-Nectarie-Arvai-rezumat.pdf>, accesat la 11. 02. 2022.

² Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea sa, a se vedea: Sfântul Vasile de la Poiana Mărului, *Introduceri în rugăciunea lui Iisus și isihasm*, trad. Maria Cornelia Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2009; Ioan Marian Croitoru, „Sfântul Vasile de la Poiana Mărului. Repere biografice”, în *Păstori și păstorire în trecutul Bisericii noastre. Simpozion Național*, Deva, 25-26 septembrie 2015, Editura Argonaut & Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca & Deva, 2015, pp. 285-300; Ioan Marian Croitoru, „Saint Basil of Poiana Mărului. Biographic milestones”, în *Icoana Credinței*, 3 (2017), no. 6, pp. 92-105; Horia Constantinescu, Gabriel Cocora, „Poiana Mărului”, în *Glasul Bisericii*, 23 (1964), no. 5-6, pp. 466-500.

³ Cf. Dan Zamfirescu, *Paisianismul – un monument românesc în istoria spiritualității europene*, Editura Roza Vânturilor, București, 1996; Daniela Șontică, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”, în *Ziarul Lumina*, 17. 11. 2020, disponibil la: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aure-istoriei-monahismului-romanesc-158629.html>, accesat 11. 02. 2022; Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski, *Autobiografia și Viețile unui stareț urmate de Așezăminte și alte texte*, ediția a III-a, ed. Ioan Ică jr., studiu introductiv de Elia Citterio, Editura Deisis, Sibiu, 2015; Gheorghe Diaconu, „Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale”, în *Revista Teologică*, 98 (2006) nr. 3, pp. 51-59; Theologos Simonopetritul, *Sfântul Paisie și ucenicii lui în Sfântul Munte și în Mănăstirea Simonopetra*, trad. Nathanael Neacșu, Editura Doxologia, Iași, 2014; Petre I. David, „Cuviosul Paisie cel Mare (Velicikovski). Un desăvârșit monah român! – noi cercetări și ipoteze –”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 93 (1975), nr. 1-2, pp. 162-193; Paul Mihail, „În legătură cu participarea episcopului Veniamin Costachi la înmormântarea starețului Paisie de la Neamț”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 105 (1987), nr. 3-4, pp. 109-116; Serghei Cetfericov, *Paisie starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova*.

„Rugul aprins” și rolul lui în promovarea isihasmului din spațiul românesc

anilor de mai multe monografii, studii și articole, în timp ce despre momente importante care au contribuit la propagarea anumitor idei s-a scris de asemenea destul de consistent. Și mișcările care au avut în centru promovarea isihasmului au beneficiat în anumite contexte de evaluări critice, ori de lucrări cu valoare testimonială. Cea mai importantă dintre ele, respectiv *Rugul Aprins*, care a dus la o interesantă promovare a duhului isihast în perioada interbelică se numără între cele mai norocoase. Oameni precum părintele mitropolit Antonie Plămădeală⁴ sau părintele Andrei Scrimă⁵ o evocă în paginile unor opere cu caracter memorialistic, în timp ce diferiți cercetători mai vechi sau mai noi, vorbesc despre însemnatatea ei în cadrul revirimentului spiritual al României interbelice⁶.

Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe, trad. de Nicodim Patriarhul României, Mănăstirea Neamț, Neamț, 1940.

⁴ Antonie Plămădeală, *Rugul Aprins*, Editura Arhidicezana, Sibiu, 2002.

⁵ André Scrimă, *Timpul Rugului Aprins – Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, ed. Anca Manolescu, prefată de Andrei Pleșu, Editura Humanitas, București, 2010.

⁶ A se vedea, de exemplu: Cristian Pătrășconiu, „Rugul aprins este un fenomen spiritual purtător de viitor. Dialog cu Marius Vasileanu”, în *Convorbiri literare*, CL (2016), nr. 9, pp. 13-22; Marius Vasileanu, „Olivier Clément despre „Rugul aprins”, în *Adevărul literar și artistic*, XV (2005), nr. 8431, p. 1; Camelia Suruiyanu, *Rugul Aprins*, Editura Lucas, Brăila, 2016; Codina Săvulescu, *Literatura religioasă de la Rugul Aprins, mss. dactil. teză de doctorat*, Sibiu, 2020; Anastasia Dumitru, „Despre „străinul” devenit maestru spiritual”, în *Scriptor*, III (2017), nr. 9-10, pp. 80-82; Carmen Ciornea, *Chipul Rugului Aprins*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2015; Ioana Diaconescu, „Lotul” Rugul Aprins 1996. Recursul în anulare admis”, în *România literară*, IL (2017), nr. 4015, pp. 14-15; George Enache, „Represiunea religioasă în România comunistă. Studiu de caz: «Rugul aprins»”, în *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*, III (2004), pp. 135-153.

Dată fiind importanța ei, am decis să prezintăm în rândurile următoare câteva aspecte privitoare la istoricul, componența, activitatea și impactul pe care l-a avut în epocă, insistând asupra centralității pe care a avut-o rugăciunea isihastă și evidențiind modul în care s-a constituit într-un cadru de întâlnire al clerului cu laicatul.

„Rugul Aprins” – repere istorice

Deși a avut o istorie care se întinde pe o perioadă scurtă ca durată (1946-1948 ca funcționare oficială, iar apoi o reluare clandestină realizată de către părintele Sandu Tudor la Rarău între 1956-1958, care nu a mai avut însă nici aceeași anvergură, nici același impact), „Rugul Aprins” a fost totuși una dintre mișcările de revigorare spirituală care a lăsat o puternică amprentă asupra culturii românești de influență creștină și asupra spiritualității de pe aceste meleaguri. Coagulat în jurul părintelui Ivan Kulighin (n. 24 februarie 1885, decedat în condiții suspecte în Siberia la o dată necunoscută)⁷, călugăr cu metania în famoasa lavră a Optinei și duhovnicul Mitropolitului Nicolae al Kievului, pripășit pe meleagurile Cernicăi prin grija și ajutorul Patriarhului Nicodim Munteanu, și al unor personalități de prim rang ale culturii române precum

⁷ C. Ciорnea, „Father Ivan Kulighin – Religious Education As The Preservation Of Humanity”, in *4th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2017*, Sofia, 2017, doi: 10.5593/sgemsocial 2017/34/S13.028 .

„Rugul aprins” și rolul lui în promovarea isihasmului din spațiul românesc

Sandu Tudor⁸ și profesorul Alexandru Mironescu⁹, își va desfășura activitatea în cadrul mănăstirii Antim, unde starețul

⁸ Sandu Tudor (22 decembrie 1896, 17 noiembrie 1962, Aiud), pe numele său adevarat Alexandru Teodorescu a fost un om de cultură român, poet și monah, fondator al mișcării „Rugul Aprins”. Arestat în anul 1948 pentru o pretextată acuză de spionaj împotriva statului român, va executa trei ani de închisoare la Canal și ulterior, la ieșire se va călugări și va deveni starețul mănăstirii de la Rarău. Aici va reactiva în clandestinitate mișcarea de revigorare spirituală, fapt care va duce în anul 1958 la o nouă arestare a sa (și deschiderea dosarului „Alexandru Teodorescu”, sau al „Rugului Aprins”), alături de mai mulți membri ai mișcării și condamnarea sa la 25 de ani de închisoare în baza „faimosului” articol 209 (pentru acuza de „uneltire împotriva ordinii sociale”). Va muri în închisoare la Aiud, în timp ce își executa pedeapsa. Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea și: Carmen Ciornea, *Hieroschemamonk Daniil Sandu Tudor: mystical poet*, Editura Eikon, București, 2021; Idem, *Sandu Tudor și asociațiile studențești creștine din România interbelică*, Editura Eikon, București, 2017; Idem, „*Să nu fiți căldicei!*”: *Sandu Tudor și întemeierea Rugului Aprins – (1940-1952)*, Editura Eikon, București, 2018; Constantin Jinga, *Ieroschimonahul Daniil Sandu Tudor – omul și opera*, Editura Christiana, București, 2005; Camelia Suruianu, *Studii și eseuri literare. Ion Marin Sadoveanu, Paul Sterian, Alexandru Mironescu, Sandu Tudor, Vasile Voiculescu*, Editura Lucas, Brăila, 2015; Aurelia Bălan Mihailovici, *Rugul aprins și starețul Daniil-Sandu Tudor*, Editura Panaghia, Vatra Dornei, 2007.

⁹ Alexandru Mironescu (1903-1973) a fost un eseist, filosof, fizician (doctorat la Sorbona în 1929) și profesor universitar din perioada interbelică. Membru fondator al mișcării *Rugului Aprins*, va fi închis în perioada 1958-1963 în cadrul lotului „Rugul Aprins”, fiind condamnat la 20 de ani de închisoare. Va fi eliberat, cu sănătatea puternic afectată, în anul 1963. Va muri de cancer la data de 20 ianuarie a anului 1973, fiind înmormântat de către Arhimandritul Benedict Ghiuș. Pentru mai multe informații cu privire la viața și oprra sa, a se vedea: Alexandru Mironescu, *Spiritul Științific*, Editura Casei Școalelor, București, 1934; Idem, *Destrămare*, Editura Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1939; Idem, *Limitele cunoașterii științifice. Contribuția științelor experimentale la problema epistemologică*, Editura Fundațiilor Regale, București, 1945; Idem, *Kairós. Eseu despre teologia istoriei*, Editura Anastasia, București, 1996; Idem, *Calea*

de atunci, părintele arhimandrit Vasile Vasilache¹⁰ va crea un climat ce permitea discutarea și analiza unor texte literare, care erau ulterior comentate din perspectivă teologică, a altora scripturistice și patristice, dezbaterea unor aspecte de actualitate imediată, sau practicarea Rugăciunii Inimii și studierea ei într-un cadru format din intelectuali cu vocație mistică și definiți de intense preocupări de natură spirituală.

inimii. Eseuri în duhul Rugului Aprins, ed. Răzvan Codrescu, prefață de Virgil Cândea, Editura Anastasia, București, 1998; Adrian Michiduță, Viorel Burlacu (eds.), *Alexandru Mironescu, un mărturisitor al Ortodoxiei*, Editura Centrului Cultural „Dunărea de Jos” Galați, Galați, 2011; Ileana Mironescu, *În preajma lui Alexandru Mironescu*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2015; Idem, *Alexandru Mironescu – centenarul nașterii (1903-2003). Mărturii despre gânditor și operă adunate și publicate*, Editura Enciclopedică, București, 2003.

¹⁰ Arhimandritul Vasile Vasilachi (1909-2003) a fost un călugăr, teolog și scriitor român, membru al „Rugului Aprins”, autor a peste 40 de volume de teologie. A activat în cea de-a doua parte a vieții în Statele Unite ale Americii. A absolvit în anul 1933 Facultatea de Litere și Filosofie a universității bucureștene și cea de teologie. Trei ani mai târziu va fi călugărit la Mănăstirea Neamț, iar în 1939 își va lua doctoratul în teologie cu o teză intitulată: *Predica în Evul Mediu*. Între anii 1944 și 1948 a fost starețul mănăstirii Antim din București, context în care, pe lângă multe alte înfăptuiri, a susținut și *Rugul Aprins*. Între anii 1949-1959 va fi egumen al schitului Pocrov din Munții Neamțului, iar în anul 1959 va fi arestat, pentru acuza de uneltire împotriva oridinii sociale și condamnat la 9 ani de închisoare. Eliberat în anul 1964 în urma decretului de amnistie generală, va sluji în din Episcopia Clujului, la Bobâlna, până în anul 1969, când se va transfera în Statele Unite ale Americii (la Southbridge, Detroit Windsor, Ontario (Canada) și apoi la New York. În semn de apreciere pentru întreaga sa activitate, va fi distins de către Patriarhia română cu statutul de Arhimandrit stavrofor, distincție extrem de rară aici. Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea sa, a se vedea și: <http://www.stnicholaschurch.net/prvasile/inmemoriam.htm>, accesat 26. 02. 2022; <https://doxologia.ro/parintele-vasile-vasilache-marturisitor-temnitele-comuniste>, accesat 26. 02. 2022.

„Rugul aprins” și rolul lui în promovarea isihasmului din spațiul românesc

În puținii ani de funcționare ai *Rugului Aprins*, aici s-a desfășurat o activitate extrem de intensă din punct de vedere spiritual, participanții la ședințele acestuia fiind personalități de prim rang ale culturii și spiritualității române, iar unii dintre ei autori ai unor opere referențiale pentru domeniile din care făceau parte.

Membrii *Rugului Aprins*

Un aspect interesant care definește istoria mișcării de revigorare spirituală pe care o avem în vedere îl reprezintă coexistența laicilor cu teologii și fețele bisericesti. În momentul înființării acestuia, însuși fondatorul, Sandu Tudor va fi laic, dânsul îmbrăcând haina monahală abia în anul 1948. Profesorul Alexandru Teodorescu, ce va impacta de asemenea istoria și devenirea ei va fi și el un laic și va rămâne la fel pe toată durata funcționării acestuia în legalitate.

Lor li se vor adăuga nume mari ale culturii române precum Anton Dumitriu (1905-1992)¹¹, care-l va aduce cu

¹¹ Anton Dumitriu (1905-1992), filosof, logician și matematician român de origine greacă, a absolvit Facultatea de Științe a Universității din București, obținnd în anul 1929 licență în matematici. În anul 1938 și-a susținut doctoratul în filosofie cu teza intitulată: *Bazele filosofice ale științei*, iar ulterior va deveni treptat asistent, conferențiar și profesor la catedra de Logică. Între anii 1942 și 1947 a condus publicația *Caiete de Filosofie*, iar întrr 1944-1946 săptămânalul *Democrația*. A publicat mai multe studii și articole în periodice din țară și din străinătate. În anul 1948 a fost exclus din ănvățământul universitar, iar în perioada 1948-1954 a fost arestat. În anul 1964 va fi reintegrit ca cercetător la Centrul de Logică al Academiei Române. Va predă și în perioada comunistă ca invitat la Paris și Urbino și va fi afiliat mai multor instituții culturale prestigioase din Occident. Pentru

dânsul și pe Tânărul său student Andrei Scrimă (1925-2000)¹², devenit într-o vreme monah (care va pleca în anul 1958 la Benares

întreaga sa activitate va primi mai multe preimii și distincții, precum cel al Academiei Române. Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea sa, a se vedea și: George G. Constandache, „Anton Dumitriu sau vocația întâlnirilor admirabile”, în *Revista de filosofie*, 52 (2005), nr. 52, pp. 937-944; Maria Cogălniceanu, *Anton Dumitriu, un proscris triumfător*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2017; Marius Dobre, „Concepția despre logică a lui Anton Dumitriu” în *Revista de filosofie*, 2005 (52), nr. 5-6, pp. 945-952; Marta Petreu, *Conversații cu... Anton Dumitriu, Horia Stanca, I. Negoițescu*, vol. 1, Editura Universal Dalsi, București, 2004; Alexandru Surdu, „Centenar Anton Dumitriu”, în *Revista de filosofie*, 52 (2005), nr. 5-6, pp. 931-936.

¹² André (Andrei) Scrimă, (1925-2000) a fost un teolog ortodox român, membru al mișcării *Rugul Aprins*, reprezentant al Patriarhului Athenagoras al Constantinopolului la Conciliul II Vatican, care a avut loc în deceniile 6 și 7 ale secolului trecut la Roma. Absolvent al Facultății de Filosofie și și Litere al Universității din București (1948), va deveni încă din timpul studenției și asistentul lui Anton Dumitriu, care-l va aduce la Antim. În anul 1956 va absolvii și facultatea de Teologie Ortodoxă din București. Între anii 1950 și 1953 va predă la Seminarul Monahal Superior de la Mănăstirea Neamț, unde va fi și novice. Tot aici va fi tuns în monahism în anul 1956. În anul 1956 va pleca cu o bursă la Benares (trecând prin Geneva, Sfântul Munte și Franța) și va refuza să se mai întoarcă în țară în perioada comunistă. Întors din India la Paris va obține în anul 1960 cetățenia franceză și-l va întâlni, un an mai târziu aici pe Patriarhul Athenagoras. Va predă la Universitatea franceză din Beirut, va fi starețul mănăstirii de la Deir-El-Harf, la Universitatea Catolocă *Le Saulchoir* din Franța și va fi membru fondator al Academiei Internaționale de Științe Religioase de la Bruxelles. Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea și: Andrei Scrimă, *Timpul Rugului aprins*, Editura Humanitas, București, 1996; André Scrimă, *Antropologia apofatică*, Editura Humanitas, București, 2005; André Scrimă, *Biserica liturgică*, Editura Humanitas, București, 2005; André Scrimă, *Comentariu integral la Evanghelia după Ioan*, Editura Humanitas, București, 2008; André Scrimă, *L'accompagnamento Spirituale. Il movimento del Roveto ardente e la rinascita esicasta in Romania*, Editions Qiqajon, Bose, 2018; Ioan Alexandru Tofan, *Omul lăuntric – André Scrimă și fizionomia experienței spirituale* Editura Humanitas, București, 2019; Anca Manolescu,

„Rugul aprins” și rolul lui în promovarea isihasmului din spațiul românesc

cu o bursă de studii și nu se va mai întoarce în țară), poetul și prozatorul Vasile Voiculescu (1884-1963)¹³, dar și mulți alții. Cu

Bogdan Tătaru-Cazaban, Miruna Tătaru-Cazaban (eds.), *O gândire fără ţărmuri: ecumenism și globalizare*, Editura Humanitas, București, 2005; Nicu Dumitrașcu, „Andre Scrima and the Power of Spiritual Ecumenism”, în *The Ecumenical Review*, year 68 (2016), nr. 2-3, pp. 272-281; Mihaela Grigorean, „André Scrima, visionnaire du transreligieux”, în *Transdisciplinarity in Science and Religion*, year VI (2009), pp. 69-82; Anca Manolescu, „La paix chrétienne comme dialogue: le père André Scrima”, în *Irenikon*, an LXXXVIII (2015), nr. 1, pp. 1-55; Maxim Morariu, „Corespondența părintelui Andrei Scrima cu Patriarhul Justinian reflectată în arhivele Securității”, în *Tabor*, an XIV (2020), nr. 10, pp. 79-85; Iuliu-Marius Morariu, „Elements of Father Andrei Scrima's Ecumenical Activity as Reflected in File No. 0005468 from the «Securitate» Archives”, în *Review of Ecumenical Studies*, an 12 (2020), issue 3, pp. 497-511; M. Velati, *Separati ma fratelli. Gli osservatori non cattolici al Vaticano II* (1962-1965), Il Mulino, Bologna, 2014; Bogdan Tătaru-Cazaban, Diana Dumbravă (eds.) *André Scrima. Expérience spirituelle et langage théologique. Actes du colloque de Rome, 29-30 octobre 2008*, Orientalia Christiana Analecta, Roma, 2019; Radu Bercea, „Essai sur l'herméneutique «en acte» d'André Scrima”, în *New Europe College Yearbook*, an 6 (1998-1999), pp. 24-36.

¹³ Vasile Voiculescu (1884-1963 a fost un medic și scriitor român. A abordat cu mult talent și profesionalism deopotrivă poezia, dramaturgia și proza, lăsând posteritatea bogată moștenire constând din opere de referință în toate aceste domenii (calitățile fiindu-i recunoscute prin intermediul unor premii precum *Premiul Național de Poezie*, conferit în anul 1941). A început studiile universitare la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București (1902-1903) și le-a continuat la cea de Medicină, domeniu în care va obține și doctoratul în anul 1910. Începând cu anul 1935 a fost membru titular al Academiei de Științe din România și s-a numărat între oamenii de cultură interbelici care vor lua parte la activitățile *Rugului Aprins*. Din acest motiv va fi arestat și va fi deținut politic între anii 1958 și 1962. Îmbolnăvit de cancer în închisoare, va muri în data de 26 aprilie a anului 1963 la București. În anul 1993 va fi ales post-mortem membru al Academiei Române. Pentru mai multe informații cu privire la viața și opera sa, a se vedea: Vasile Voiculescu, *Poezii*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1964; Idem, *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare*, în

toții vor crea o mișcare cu o interesantă dinamică, paradigmatică nu doar pentru spiritualitatea, ci și pentru cultura română¹⁴.

În timp ce experiența duhovnicească a părintelui Ioan cel Străin, cum va fi cunoscut el în epocă va dinamiza activitatea *Rugului Aprins*, orientându-o înspre o activitate care avea în centru preocupări de natură mistică mai mult decât înspre ceva cu accent pe înțelegerea culturii laice, inteligență și rafinamentul părintelui Benedict Ghiuș¹⁵ va contribui la

traducere imaginată de Vasile Voiculescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1964; Idem, *Zahei Orbul*, Editura Dacia, Cluj, 1970; George Bădărău, *Proza lui Vasile Voiculescu – modalități de realizare a fantasticului*, Editura Princeps Edit, Iași, 2006; Lucia Bărăgan, *Vasile Voiculescu – o monografie literară*, Editura Aius, Craiova, 2009; Monica Colibășanu, *Aspecte mitice în dramaturgia lui Vasile Voiculescu*, Editura Irco Script, Drobeta Turnu Severin, 2007; Maria-Elena Ganciu, *Vasile Voiculescu și riscurile experienței misticice*, Editura Limes, Editura Epifania, Cluj-Napoca, Alba-Iulia, 2013.

¹⁴ Fapt subliniat de către doamna Anca Manolescu. A se vedea: Anca Manolescu, *Modelul Antim, modelul Păltiniș – cercuri de studiu și prietenie spirituală*, Editura Humanitas, București, 2015, p. 15.

¹⁵ Părintele Arhimandrit Benedict Ghiuș (1904-1990) a fost un teolog și călugăr român care s-a remarcat între membrii cei mai activi ai *Rugului Aprins*. A absolvit Seminarul Teologic din Galați (1926), Facultatea de Teologie Ortodoxă din București (1927) și cea din Strasbourg (1932), unde va și susține în anul 1946 teza de doctorat intitulată *Doctrina răscumpărării în iconografia Bisericii*. Călugăr în Noul Neamț în anul 1934, va fi hirotonit diacon în același an, iar doi ani mai târziu ieromonah. Tot atunci va fi numit prefect de studii al Internatului Teologic din Cernăuți. În anul 1939 va fi hirotesit arhimandrit, iar în anul 1944 va fi ales episcop de Hotin, însă alegerea sava fi invalidată de către președintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu. În 1944 va deveni pentru o scurtă vreme duhovnic al Academiei Teologice din Arad, apoi asistent universitar la catedra de Ascetică și Mistică a Facultății de Teologie Ortodoxă din București. În anul 1946 va figura de asemenea între potențialii candidați pentru un post de arhiereu vicar patriarhal, iar în anul 1947 a fost invitat să predea vreme de un an la Institutul Teologic Ortodox Rus „Saint Denis” din Paris, fapt ce nu

se va materializa însă, din cauza contextului socio-politic al vremii. În anul 1943 va organiza la Cernăuți împreună cu părintele Sandu Tudor seria de conferințe intitulată „Cele 7 zile de priveghere”, ce vor reuni între vorbitori nume mari ale culturii române a vremii, iar ulterior va face parte din *Rugul Aprins*. În anul 1958 va fi închis, făcând parte dintre cei condamnați pentru „agitație mistică” și va fi condamnat la 18 ani de muncă silnică și 10 ani de degradare civică. Va trece prin închisorile de la Jilava, Aiud și Ostrov-Salcia, fiind eliberat în anul 1964 în contextul decretului de amnistie generală. După eliberare va fi reîncadrat ca preot slujitor al Catedralei Patriarhale din București, până la pensionarea survenită în anul 1974, când se va retrage definitiv la Mănăstirea Cernica, unde va fi și înmormântat în anul 1990. Pentru mai multe informații cu privire la viața, publicistica și mesajul său, a se vedea și: George Enache, „Părintele Benedict Ghiuș – învățătorul celor tineri”, în *Ziarul Lumina*, 22. 10. 2009, disponibil la adresa: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/parintele-benedict-ghius-invataatorul-celor-tineri-38128.html>, accesat 01. 03. 2022; *Proloagele*, ed. arhim. Benedict Ghiuș, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991; Benedict Ghiuș, *Scrisori*, vol. 1 – „*Predici și îndrumări omiletice*”, Editura Cuvântul Vieții, București, 2016; Idem, „Material omiletic: Despre credința creștină”, în *Mitropolia Olteniei*, VIII (1956), nr. 1-3, pp. 55–65; Idem, „Sfânta Tradiție”, în *Glasul Bisericii*, XV (1956), nr. 8-9, pp. 386–395; Idem, „Faptul răscumpărării în immografia Bisericii Ortodoxe”, în *Studii Teologice*, XXII (1970), nr. 1-2, pp. 70–103; Idem, „Faptul răscumpărării în ciclul Întrupării”, în *Studii Teologice*, XXII (1970), nr. 3-4, pp. 230–249; Idem, „Semnul credinței, semnul sfintei cruci”, în *Mitropolia Olteniei*, VIII (1956), nr. 4-5, pp. 121–220; Idem, „Dreptarul credinței: Crezul”, în *Glasul Bisericii*, anul XV (1956), nr. 11, pp. 623–630; Idem, „Crezul”, în *Mitropolia Olteniei*, VIII (1956), nr. 6-7, pp. 370–378; Idem, „Faptul răscumpărării în ciclul învierii”, în *Studii Teologice*, XXIII (1971), nr. 3-4, pp. 186–210; Idem, „Despre Dumnezeu”, în *Mitropolia Olteniei*, VIII (1956), nr. 8-9, pp. 515–519; Idem, „Faptul răscumpărării în ciclul Sfintelor Patimi”, în *Studii Teologice*, XXII (1970), nr. 9-10, pp. 649–684; Idem, „Dumnezeu. Ce este?”, în *Mitropolia Olteniei*, VIII (1956), nr. 10-12, pp. 654–666; Idem, „Despre creația lumii”, în *Mitropolia Olteniei*, anul IX (1957), nr. 1-2, pp. 59–65; Idem, „Faptul răscumpărării și diavolul în immografia Bisericii”, în *Studii Teologice*, XXIII (1971), nr. 9-10, pp. 692–719; Idem, „Despre credința creștină, nevoia și folosul credinței”, în *Glasul Bisericii*, XV (1956), nr. 6-7, pp. 305–314; Idem, „Despre îngeri”, în *Mitropolia Olteniei*, IX (1957), nr. 3-4, pp. 172–181.

animarea dezbatelor, iar participarea activă a unor nume mari din spațiul laic precum academicianul Alexandru Elian (1910-1998)¹⁶, sau Nichifor Crainic (1889-1972)¹⁷ va aduce cu sine

¹⁶ Alexandru Elian (1910-1998) a fost un bizantinolog român, devenit membru al Academiei Române în anul 1993. În anul 1932 a devenit licențiat al Facultății de Istorie și Filosofie din cadrul universității bucureștene, iar apoi, între 1932 și 1934 a studiat la Paris, ca membru al Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses. A predat o vreme la Seminarul Central din București, iar apoi din anul 1936 și-a început activitatea ca asistent universitar în cadrul Facultății de Litere a universității din capitala României. Va obține titlul de doctor în anul 1938 cu teza intitulată: „Doi umaniști greci din secolul al XVI-lea în Italia”. Între anii 1956-1975 va preda timp de aproape două decenii cursuri despre istoria și spiritualitatea bizantină a Institutului Teologic Universitar din București. El va fi cel care va traduce în anul 1971 lucrarea *Căderea Constantinopolului* a lui Steven Runciman (a se vedea: Steven Runciman, *Căderea Constantinopolului 1453*, traducere și ediție de Alexandru Elian, Editura Științifică, București, 1971). Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea sa, a se vedea: Alexandru Elian, „Antim Ivireanul – apărător al prerogativelor scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei”, în *Studii Teologice*, XVIII (2966), nr. 9-10, pp. 519-530; Alexandru Elian, *Bizanțul, Biserica și cultura românească – studii și articole de istorie*, ed. Vasile V. Muntean, Editura Trinitas, Iași, 2003; Alexandru Elian, „Biserica Moldovei și Muntele Atos la începutul secolului al XIX-lea”, în *Studii Teologice*, XIX (1967), nr. 7-8, pp. 391-402; *Izvoare privind istoria României – vol. 3 – Scriitori bizantini*, ed. Nicolae-Şerban Tanașoca, Alexandru Elian, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975; Vasile V. Muntean, *Im memoriam – eis mnemne Alexandru Elian: omagiere postumă a reputatului istoric și teolog, la zece ani de la trecerea sa în veșnicie: 8 ianuarie 1998*, Editura Arhiepiscopiei Timișoarei, Timișoara, 2008.

¹⁷ Nichifor Crainic, pe numele său adevarat Ion Dobre (1889-1972) a fost un scriitor, teolog, ziarist politician și editor important al perioadei interbelice. Ales membru al Academiei Române în anul 1940, va fi exclus în anul 1945 și reconfirmat post-mortem în anul 1994. Ca profesor de Mistică în cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă din București și membru al *Rugului Aprins*, se va remarcă între personalitățile importante ale spațiului teologic. De asemenea, va fi unul dintre cei mai importanți teoreticieni români ai etnocratiei în perioada interbelică. Condamnat în contumăcie și va fi închis

„Rugul aprins” și rolul lui în promovarea isihasmului din spațiul românesc

creșterea vizibilității și prestigiului acesteia. La rândul lor, tineri precum mai-sus pomenitul părinte Scrima, studenții Valeriu Anania, care va deveni ulterior mitropolitul Clujului și va evoca momentele trăite aici în paginile memorilor sale¹⁸ sau Antonie Plămădeală¹⁹, viitorul Mitropolit al Ardealului, vor dovedi și ei prin parcursul lor duhovnicesc faptul că la Antim s-au format caractere ale unor oameni mari și s-au însușit, prin intermediul celor petrecute aici, modalități de viață și trăire cu puternice reverberații în spațiul duhovnicesc.

Aspecte concluzive

Alături de celealte mișcări de revigorare spirituală din perioada interbelică, *Rugul Aprins* a contribuit cu certitudine, precum am încercat și noi să arătăm în paginile cercetării de față, la crearea apetenței pentru o cultură a isihasmului și dezvoltarea unei mistică isihaste cu accente autohtone în spațiul românesc. Coexistența laicilor cu personalitățile clericale ale vremii va contribui la crearea unor adevărate punți de legătură între diferențele arealuri culturale și la îmbogățirea fiecăreia dintre ele din patrimoniul celeilalte, în timp ce impactul pe care l-au avut cele discutate aici asupra unor oameni importanți care

între anii 1947 și 1962. Pentru mai multe informații cu privire la opera lui, a se vedea și: Nichifor Crainic, *Tara de peste veac*, Editura Cartea Românească, București, 1931; Iuliu-Marius Morariu, *The „CHRISTIAN NATIONALISM” of Nichifor Crainic reflected in his work from the 4th decade of the 20th century*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2020.

¹⁸ Valeriu Anania, *Memorii*, Editura Polirom, Iași, 2008.

¹⁹ Antonie Plămădeală, *Rugul Aprins*.

vor deveni personalități clericale ori culturale mai târziu, vine și ea să întărească prestigiul instituției.

Destinul trist al unora dintre exponenții de seamă ai mișcării și chiar decesul unora dintre fondatori, precum Sandu Tudor în închisoare, vine să vorbească despre faptul că la Antim s-au format cugete mărturisitoare (unele care au marcat închisorile comuniste, altele spiritualitatea post-decembristă din spațiul românesc, iar altele cultura și spiritualitatea românească de peste ocean: a se vedea părinții Vasile Vasilache, Felix Dubneac sau părintele Roman Braga).

Datorită tuturor acestor aspecte, dar și al multor altora, *Rugul aprins* rămâne în istoria spiritualității românești din secolul trecut drept un adevărat creuzet în care spiritualitatea și știința și-au dat mâna, nu atât pentru a dialoga între ele și a găsi puncte comune, cum adesea se întâmplă astăzi din pricina contextului socio-cultural al lumii în care trăim, ci mai degrabă pentru a-și oferi răgazul de a fi împreună și de a se adresa divinității. Căutarea lor n-a avut în centru nici răspunsuri, nici noi întrebări, ci mai degrabă interacțiunea nemijlocită cu harul, fapt care ar trebui adus în atenția cercetătorilor contemporani, dar și al teologilor, întrucât ar putea constitui nu doar mobilul unor frumoase dialoguri, ci și punctul de plecare al unui itinerar comun cu valențe multiple.

Particularități ale tradiției isihaste în spațiul românesc din cea de-a doua jumătate a secolului XX

Introducere

Despre isihasm și relevanța lui spirituală s-a scris destul de mult în decursul vremii. În timp ce unii l-au asociat exclusiv tradiției monahale¹, alții au ținut să-l plaseze în legătură cu ascetismul². O analiză a surselor și evoluției sale istorice va arăta însă că practica isihastă poate fi regăsită în creștinism în diferite forme, având o dinamică aparte³.

În ceea ce privește istoria isihasmului din spațiul românesc, e necesar a se menționa faptul că ea a beneficiat de asemenea de mai multe cercetări, fie ele de sinteză, ori prezentări ale unor exponenți reprezentativi ai săi. Părintele

¹ Cf. Tenny Thomas, „Monasticism”, in John Anthony McGuckin (ed.), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, vol. 1 – A-M, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011, p. 391.

² M. C. Stenberg, „Asceticism”, in John Anthony McGuckin (ed.), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, vol. 1 – A-M, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011, pp. 54-55.

³ O sinteză amplă și bine documentată a sa poate fi găsită și în: John Anthony McGuckin, *The Orthodox Church. An introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011, pp. 351-360.

profesor Dumitru Stăniloae realizează o amplă și bine documentată trecere în revistă a modului în care s-a făcut isihasmul simțit în cultura, tradiția și spiritualitatea autohtonă⁴, prezentând aspecte ce definesc evoluția sa atât în Moldova și Muntenia, cât și în arealul transilvan. Analiza dânsului se oprește însă abia înspre modernitate, unde după ce aduce în atenție paisianismul, analizează specificul anumitor obști și școli care i-au urmat.

Și despre istoria *Filocaliei*, care poate fi considerată un adevărat manual al isihasmului în arealul nostru, s-a scris în decursul vremii⁵. Diferiți teologi sau istorici au vorbit despre traducerile ei în limba română, despre faimoasa tălmăcire în limba slavă realizată de către părintele Paisie Velicikovski, *Filocalia de la Prodromu*, sau alte astfel de încercări⁶. Cu toate acestea, dat fiind faptul că perioada comunistă a cunoscut

⁴ A se vedea, de exemplu: Dumitru Stăniloae, *Din istoria isihasmului în Ortodoxia Română*, Editura Scripta, București, 1992.

⁵ A se vedea: Andre Scrima „L’avenement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 3, pp. 295-398; Idem, „L’avenement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 1, pp. 493-416; Idem, „L’avenement philocalique dans l’Orthodoxie roumaine,” în *Istina*, 5 (1958), no. 4, pp. 443-474; Virgil Cândea, „Filocalia în literatura română veche”, în ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cândea, Editura Universalia, New York, 2001, pp. 11-18; Daniela Șontică, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”, în *Ziarul Lumina*, 17. 11. 2020, disponibil la: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aur-ale-istoriei-monahismului-romanesc-158629.html>, accesat 11. 02. 2022; https://basilica.ro/mic-dictionar-de-isihasm/?fbclid=IwAR0t9QGG22_KA-MBFL9johSM3m92Lng8r6oqavUojukhpbxym8w94huE6zY, accesat 24. 01. 2022.

⁶ Cf. Florin Duțu, *Filocalia romanească de la Sibiu și Sâmbăta de Sus. Istorie și supraistorie*, Editura „Floare Albă de Colț”, București, 2021.

diferite fenomene care au marcat gândirea și tradiția isihastă din arealul românesc, am decis să ne oprim în rândurile următoare asupra unor aspecte care definesc particularitățile ei aici. Pe baza informațiilor bibliografice existente vom încerca astfel să analizăm modul în care isihasmul și-a făcut simțită prezența într-un mod special, cu precădere în spațiul carceral, unde represiunea a fost puternic resimțită de către cei definiți drept „mistici”, dar și ulterior, după eliberare, în viețile celor care au dorit să păstreze preocupările în acest sens.

Particularități ale tradiției isihaste în spațiul românesc din cea de-a doua jumătate a secolului XX

După cum nu se poate vorbi despre mai multe spiritualități în Ortodoxie⁷, ci doar despre o singură spiritualitate și un specific marcat de anumite particularități ale sale, la fel nu se poate vorbi despre o tradiție isihastă românească, ci doar despre anumite particularități legate de practicarea acesteia în contextul nostru. Ele sunt generate cu precădere de modul în care anumite evenimente cu relevanță istorică au determinat Biserica să activeze și să se organizeze în anumite perioade.

Un aspect de particularitate care definește practica isihastă în spațiul românesc din secolul XX îl reprezintă cu

⁷ <http://mitropolia-ro.de/index.php/ro/publicatii/cuvinte-de-invataatura/228-spiritualitatea-ortodoxa-și-cateva-exemple-din-traditia-romaneasca>, accesat 18. 12. 2022.

certitudine *Rugul Aprins*.⁸ Cu o durată de funcționare oficială scurtă (1946-1948), reluat apoi în clandestinitate de către părintele Sandu Tudor între 1956-1958), acesta va avea ca model cele ce se petreceau încă dinainte de instaurarea comunismului în spațiul rus. Însuși Ioan Kulâghin⁹, cel care se va număra între fondatori și va fi motorul spiritual al mișcării va fi călugăr al Optinei, una dintre lavrele care se vor remarcă prin anvergura și dinamica duhovnicească a stareților ei. Odată cu încarcerarea unor membrii marcanți ai acesteia¹⁰, care va urma deportării în Siberia a mai-sus pomenitului părinte, anumite aspecte ale misticii isihaste vor fi dezvoltate în spațiul carceral, unde membri precum părintele Sandu Tudor, Alexandru Teodorescu, părinții Vasile Vasilachi, Sofian Boghiu, scriitorul Vasile Voiculescu, dar și mulți alții nu-și vor pierde vocația mistică, ci dimpotrivă, vor reuși să-i determine și pe alții să devină practicanți ai rugăciunii neîncetate, fapt care va duce la o adevărată expansiune a fenomenului isihast în arealul carceral. Ulterior, după eliberare, mulți dintre ei vor deveni

⁸ Pentru mai multe informații cu privire la activitatea lui, a se vedea: André Scrima, *Timpul Rugului Aprins – Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, ed. Anca Manolescu, prefață de Andrei Pleșu, Editura Humanitas, București, 2010; Antonie Plămădeală, *Rugul Aprins*, Editura Arhidicezana, Sibiu, 2002; Anca Manolescu, *Modelul Antim, modelul Păltiniș – cercuri de studiu și prietenie spirituală*, Editura Humanitas, București, 2015.

⁹ Vezi: C. Ciormea, „Father Ivan Kulighin – Religious Education As The Preservation Of Humanity”, in *4th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2017*, Sofia, 2017, doi: 10.5593/sgemsocial2017/34/S13.028.

¹⁰ Cf. Constantin Jinga, *Ieroschimonahul Daniil Sandu Tudor – omul și opera*, Editura Christiana, București, 2005; Carmen Ciormea, *Hieroschemamonk Daniil Sandu Tudor: mystical poet*, Editura Eikon, București, 2021.

adevărăți propovăduitori ai principiilor mișcării și ai spiritualității românești, chiar și peste ocean (a se vedea biografiile și opera părintelui Vasilachi¹¹, cea a părintelui Felix Dubneac¹² și cea a părintelui Roman Braga¹³ de exemplu), fapt ce va da o notă aparte spiritualității românești și pe alte meleaguri.

Părintele Nicolae Steinhardt (1912-1989)

Un personaj aparte în istoria isihasmului de pe meleagurile românești ale secolului trecut îl reprezintă cu certitudine părintele Nicolae Steinhardt. Născut la 12 iulie 1912, Nicu Aureliu, cum se va numi el, va fi unul dintre evreii convertiți la Ortodoxie, a cărui anvergură spirituală și culturală e greu de egalat. Licențiat în drept și deja cunoscut, din vremea liceului, întrucât frecventa cenacluri faimoase în epocă precum *Sburătorul* lui Eugen Lovinescu, va susține în anul 1934 doctoratul în domeniul său. Ulterior, va publica, pe toată durata deceniului al patrulea al secolului trecut mai multe volume în țară și în străinătate. Angajat între 1937 și 1939 într-o serie de călătorii prin Elveția, Franța și Anglia, îndepărțata rudă a lui Freud va lucra, după întoarcere, pentru scurtă vreme, la „Revista Fundațiilor Regale”. Epurat în contextul situației politice complicate de la începutul celui de-al cincilea deceniu

¹¹ <http://www.stnicholaschurch.net/prvasile/inmemoriam.htm>, accesat 26. 02. 2022; <https://doxologia.ro/parintele-vasile-vasilache-marturisitor-temnitele-comuniste>, accesat 26. 02. 2022.

¹² Cf. <https://www.fericitceiprigoniti.net/felix-dubneac>, accesat 09. 03. 2022.

¹³ Cf. [https://orthodoxwiki.org/Roman_\(Braga\)](https://orthodoxwiki.org/Roman_(Braga)), accesat 09. 03. 2022.

al secolului trecut, va fi reintegrit în 1944 și va activa până în anul 1947. Din acest an vor începe pentru el o serie de ani nefăști. Dat afară din barou, refuzat ca autor, va fi obligat să execute diferite slujbe mărunte.

În contextul arestării grupului Noica-Pilat, va fi convocat și el la data de 31 decembrie 1959 și va fi condamnat pentru omisiune de denunț în baza cunoscutului articol 209. După cum reiese din mărturiile păstrate în *Jurnalul fericirii*¹⁴, aici va ajunge la pragul convertirii. După o catehizare cu valoare de-a dreptul ecumenică, căci în a-l convinge cu privire la adevărul creștinismului își vor da mâna preoți greco-catolici, romano-catolici și ortodocși, iar săvârșitorul Tainei va fi părintele Mina Dobzeu¹⁵, Nicu Aureliu va fi botezat în închisoare. Va descrie valul de bucurie care-i va potopi sufletul în imediata avicinanță a evenimentului astfel:

„Nu te lasă grijile să dormi sau te deșteaptă din somn. Dar se întâmplă ca și de pe urma fericirii să te pomenești treaz în toiul nopții. Așa mi s-a întâmplat mult timp după ce am fost primit botezul. Doar din bucurie – *out of sheer joy, aus lauter Freude* – deschideam brusc ochii, cuprins de o stare euforică, izvoditoare nu de adormire – ca la stupefiante – ci de veghe, de viață supraintensă; de somn îmi ardea mie? de odihnă? *de oblivion* ori *evadare*? Nu, de prea plin îmi venea să mă reped jos din pat ori de pe prici, să alerg, să strig de bucurie, să-i zgâlțâi și pe ceilalți, să le spun cât sunt de fericit, să-i rog să-și dea seama ce comoară posedă cu toții, ce sobiță minunată, ce

¹⁴ Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999 (în continuare vom cita această ediție: Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii* (1).

¹⁵ Mina Dobzeu, *Amintiri despre N. Steinhardt*, Editura Lucretius, București, 2002. Cf. Iurie Roșca, *Părintele Mina Dobzeu, botezătorul lui Nicolae Steinhardt, „Prag-3”*, Chișinău, 1997.

tranchilizant fără prescripție să mă dau în spectacol. Ceva din felul meu diurn de a fi trădează probabil, căcar în parte, veselia mea lăuntrică; deoarece unora le sunt surprinzător de drag, în timp ce altora le impun o solidă antipatie¹⁶.

Starea extraordinară de fericire care-i devine intrinsecă imediat după Botez este în mod cert legată de experiența mistică. Deși la începutul drumului, el are parte de stări de euforie și revelații, acestea fiind cu certitudine parte a ceea ce el va defini drept „deșteptăciunea” lui Dumnezeu¹⁷. Va avea în continuare astfel de trăiri, ele ajutându-l cel mai probabil să dezvolte o activitate spirituală intensă, dublată de cea academică, în timpul închisorii și după eliberare¹⁸, care va surveni în anul 1964. Atunci va primi Mirungerea și Sfânta Împărtășanie la Schitul Darvari și își va relua activitatea literară. Va mai rămâne vreme de trei ani alături de tatăl său, Oscar, spre a-i fi alături acestuia în ultimii ani de viață. Apoi va căuta o

¹⁶ Idem, *Jurnalul fericirii*, Editura Mănăstirii Rohia, Rohia, 2005, p. 213.

¹⁷ „Nimeni nu se face creștin, căcar de primește botezul, ca mine, târziu în viață. Gândesc că nu-i altminteri nici în conversiunile cutremurătoare. Chemarea e mereu anterioară – oricât de adânc, de subtil, de șicusit ar fi tăinuită. Pascal: *Tu ne me chercherais pont...* Mereu logica răstălmăcită: cauți ceea ce ai găsit, găsești ceea ce îi s-a pregătit, îi s-a și dat.

Trag două concluzii:

Întâi, adevăratale temeiuri ale concepției creștine: absurdul și paradoxul Apoi, divinitatea lucrează amănunțit și cu pricepere, și când răsplătește și când pedepsește. Se înșeală amarnic toți cei care cred – și nu-s totdeauna nerozi – că-l pot duce pe Dumnezeu, că-l pot șmecheri. Nicidcum. Dă sau bate cu nespus de migălit raginament. De unde rezultă că Dumnezeu nu e numai bun, drept, atotputernic etc. E și foarte deștept”. Idem, *Jurnalul fericirii* (1), p. 18.

¹⁸ Adrian Mureșan, *Vârstele subversiunii. N. Steinhardt și deconstrucția utopiilor*, Editura OMG, Alba-Iulia, 2020, p. 53.

mănăstire în care să se retragă. Întrucât nu va putea să devină parte a obștii în care se va încchinova părintele Mina, va intra, prin bunăvoiețea părintelui Serafim Man și a Preasfințitului Justinian Chira, pe atunci episcop vicar la Cluj, în cea a Rohiei, din județul Maramureș. Va poposi aici inițial pentru a aranja biblioteca mănăstirii, dar va rămâne până la sfârșitul vieții, fiind tuns în monahism la data de 16 august a anului 1980.

Aici, aidoma spațiului carceral, va practica rugăciunea neîncetată. Iar aceasta îi va aduce o neașteptată bucurie, după cum va mărturisi adesea în paginile *Jurnalului*. La Gherla, în condiții dificile și persecutat fiind va avea, de exemplu, parte de un interesant vis cu statut de vedenie. Îl va prezenta *in extenso* în notele sale:

„În noaptea următoare adorm frânt. Și atunci, în noaptea aceea chiar, sunt dăruit cu un vis miraculos, o vedenie. Nu-L văd pe Domnul Hristos întrupat, ci numai o lumină uriașă, albă și strălucitoare – și mă simt nespus de fericit. Lumina mă înconjoară din toate părțile, e o fericire totală și înlătură totul; sunt scăldat în lumina orbitoare, plutesc în lumină, plutesc în lumină și exult. Știu că va dura veșnic, *perpetuum mobile*.

„Eu sunt”, îmi vorbește lumina, dar nu prin cuvinte, prin transmisiunea gândului. Eu sunt: și înțeleg prin intelect și pe calea simțirii – înțeleg că e Domnul și că sunt înlăuntrul luminii Taborului, că nu numai o văd, ci și vietuiesc în mijlocul ei.

Mai presus de orice sunt fericit, fericit, fericit. Sunt și pricep că sunt și mi-o și spun. Și lumina parcă e mai frumoasă decât lumina și parcă ea vorbește și-mi spune cine e. Visul mi se pare a dura mult, mult de tot. Fericirea nu numai că durează continuu, dar și crește mereu; dacă răul n-are fund, apoi nici binele n-are plafon, cercul de lumină se lătește din ce în ce, iar fericirea, după ce m-a învăluit mătăsos, deodată, schimbă tactica, devine dură, se aruncă, se prăvălește asupră-mi ca niște

avalanșe care – antigravitațional – mă înalță; iar apoi procedează în alt fel: duios, mă leagănă – și-n cele din urmă, fără menajamente – mă înlocuiește. Nu mai sunt. Ba sunt, dar atât de puternic încât nu mă recunosc”¹⁹.

Pasaje privitoare la experiența sa mistică, menite să dea mărturie cu privire la calitățile de isihast ale celui în cauză vor exista și în alte lucrări. Numărul lor va crește an de an, căci, în ciuda cenzurii, monahul va reuși să publice mai multe zeci de lucrări valoroase înainte de decesul său²⁰. Părintele va reuși prin intermediul lor să propună publicului cititor valoroase meditații teologice și predici, dar și croniци literare, prezentări de carte și alte texte importante cu valoare inter-disciplinară. În același timp, va cugeta atent la înțelesurile creștinismului, paradoxurile pe care se fondează acesta și complexitatea vieții

¹⁹ N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Editura Mănăstirii Rohia, 2005, p. 103. Cf. Iuliu-Marius Morariu, „Nicolae Steinhardt – o contribuție românească la autobiografia spirituală,” în *Altarul Reîntregirii*, Serie nouă, XXV (2020), Nr. 1, p. 70.

²⁰ A se vedea: N. Steinhardt, *Dăruind vei dobândi*, Editura Mănăstirii Rohia, Rohia, 2006; Idem, *Călătoria unui fiu risipitor – roman*, ed. Ioan Pintea, Editura Adonai, București, 1995; N. Steinhardt, *Critică la persoana I*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001; Idem, *Eu însuși și alți câțiva (eserci noi și vechi)*, ed. Ioan Pintea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001; Idem, *Ispita lecturii*, ed. Ioan Pintea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000; Idem, *Monologul polifonic*, ed. Virgil Bulat, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991; Idem, *Cartea împărtășirii*, ed. Ion Vârtic, Editura Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 1998; Idem, *Cuvinte de credință*, ediție definitivă îngrijită de Ioan Pintea, Editura Humanitas, București, 2006; Idem, *Drumul către isihie – inedite, eseuri*, ed. Oana Cătina, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999; Idem, *Dumnezeu în care spui că nu crezi... Scrisori către Virgil Ierunca (1967-1983)*, ed. Monica Manu, Editura Humanitas, București, 2000; Idem, *Escale în timp și spațiu sau dincolo și dincolo de texte*, Editura Cartea Românească, București, 1987.

în Hristos. Un fragment din mai-sus pomenita carte vine să sintetizeze părerea lui cu privire la acesta:

„- Ni se cere să avem simțul tragic și eroic al existenței.

Și să nu le luăm în tragic.

Să ieșim din noi, să nu ne gândim la noi.

Să fim nepăsători la ale lumii

Să considerăm fericirea drept prima noastră datorie.

Și să nu uităm că prima datorie a creștinului este să știe a suferi.

Să fim curajoși și îndrăzneți.

Să fim blânzi și smeriți cu inima.

Să nu scoatem sabia.

Și totuși să fim ai Unuia care n-a venit să aducă pace pe pământ, ci sabie și foc; dihonie și despărțire între fiu și tată, între fiică și mamă, între noră și soacră. Să nu ținem la viață, să fim oricând gata s-o jertfim, defăimând deșertăciunile.

Și să avem drept scop suprem dobândirea vieții veșnice.

Să nu căutăm mântuirea în moarte sau neant, ci păstrând modestă condiție luptătoare a omului.

Și să ne purtăm ca prinții, să fim desăvârșiți, să ne îndumnezeim.

Să vedem în creștinism rețeta perfectei fericiri.

Și totodată doctrina torturării ființei de către un Creator hotărât să ne vindece de ale lumii.

Să ne mai mirăm de Kirkegaard și Chesterton că din paradox fac temeiul filosofiei lor?”²¹

În note ce seamănă pe alocuri izbitor cu haiku-uri cu conținut creștin precum cele ale diplomatului suedez luteran

²¹ Idem, *Jurnalul fericirii* (1), p. 222.

Dag Hammarskjold²², părintele reușește să arate că a metamorfozat multe dintre aspectele ce țin de trăirea profundă a creștinismului și dorește să le împărtășească și altora. La fel va face și în cadrul predicilor sale, marcate deopotrivă de vastul bagaj de lectură, cât și de experiențele și trăirile personale, care se vor regăsi uneori insinuate, sub forma unor meditații în paginile predicilor scrise de dânsul²³, unde va lăsa să se întrevadă anumite elemente ale misticii isihaste pe care a experimentat-o, îndemnând la practica virtuților și cererea insistență a milostivirii Domnului²⁴.

²² A se vedea: Dag Hammarskjold, *Markings*, Faber & Faber, London, 1973.

²³ Astfel, de exemplu, într-o puternică notă personală, pornind de la magi și Irod, va vorbi despre denunț ca păcat și despre ingrata postură, cu puternice reverberații morale, a denunțătorului. Va sublinia acolo faptul că: „Bucuria denunțătorului nu-i de alt soi, mângâierea lui nu-i izvorâtă din alte regiuni ale psihiei. Denunțătorul se identifică dracilor, nedescoperind alt eşapament al răutății ce mocnește într-însul decât facerea răului... Lumea lui Irod și lumea lui Iuda, a cruzimii și a netrebniciei, să ne fie deopotrivă străine, stranii și de neînțeles. Bucuria să nu ne-o căutăm pe meleagurile ticăloase ale răutății gratuite și în imitarea dracilor al căror singur balsam e zvârcolirea în chinuri a damnațiilor”. Idem, *Dăruind vei dobândi. Cuvinte de credință*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 1992, p. 69.

²⁴ „Ce lucru mai de preț – și în ce mod mai cuviincios – am putea cere, ce ne-ar putea face mai conștienți de ticăloșia condiției noastre omenești, de neapărata nevoie a milostivirii Domnului? Nu dreptatea (la care poate cu prea multă osârdie îi place psalmistului să se refere – deși nici mila nu o uită), doar aceasta din urmă, doar mila ne poate chezășui nădejdea izbăvirii și tot ea, aici, pe acest vremelnic pământ, poate fundamenta cel mai eficace și mai coerent relațiile noastre cu ceilalți. Creștinismului mila îi este suflet din sufletul său: pe plan orizontal o practică față de aproapele său necăjit. Pe plan vertical o cere lui Dumnezeu din toată vîrtutea inimii și a cugetului său”. *Ibidem*, p. 129.

Părintele Gheorghe Calciu (1925-2006)

Părintele Gheorghe Calciu e doar unul dintre supraviețuitorii celui mai lugubru fenomen de distrugere sistematică a valorilor morale, spirituale și etice realizat în timpul comunismului²⁵. Și deși Piteștiul a reprezentat o etapă destul de scurtă în viața dânsului și reeducări au existat și în penitenciare precum Aiud, unde oameni precum Demostene Andronescu au supraviețuit spre a oferi interesante mărturii²⁶, a fost atât de marcat de acesta încât și-l va aminti mereu cu durere.

Cazul său e unul aparte din mai multe puncte de vedere. Tânărul născut în anul 1925 la Mahmudia în Deltă și devenit absolvent al Facultății de Medicină din București va adera la Frățiile de Cruce marcat fiind de idealul moral al acestora. Va trece apoi printr-o experiență carcerală care va culmina cu reeducarea, fenomen care, după cum el însuși mărturisește, a avut drept scop golirea sufletească a celor care l-au traversat și izolarea lor față de toți ceilalți²⁷. Cu toate acestea, va reuși atât

²⁵ Este vorba despre fenomenul Pitești. Pentru mai multe informații cu privire la acesta, a se vedea și: Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2007; Dumitru Bacu, *Pitești. Centru de reeducație studențească*, Hamilton, Editura Cuvântul Românesc, 1989; Costin Merișca, *Tragedia din Pitești. O cronică a „reeducării” din închisorile comuniste*, Institutul European, Iași, 1997; Alin Mureșan, *Pitești – cronică unei sinucideri asistate*, ediția a III-a, Pitești, Editura Manuscris, 2017.

²⁶ Demostene Andronescu, *Reeducarea de la Aiud – Peisaj lăuntric – memorii și versuri din închisoare*, col. „Cruciștii secolului XX”, București, Editura Christiana, 2009.

²⁷ Astfel, părintele descrie acest moment: „Au încercat că distrugă în noi ceea ce educația părintească, educația socială și Biserica puseseră. Și pentru asta au încercat să ne izoleze, să fim singuri. Mi-aduc aminte niște versuri din

până la declanșarea momentului, cât și ulterior, să păstreze o extraordinară disciplină interioară. După cum reiese din mărturiile sale, dar și din cele ale altor supraviețuitori, în rețele organizate subsidiar, deținuții se străduiau să înevețe Evangelhelia pe de rost, să organizeze rugăciunea continuă și să discute pe teme duhovnicești²⁸. Prezența unor vârfuri de lance precum Valeriu Gafencu²⁹ sau Ioan Ianolide³⁰, dar și a altora, cu o viață duhovnicească aparte, va avea un efect puternic asupra tinerilor deținuți. Întăriți în credință, tineri precum Gheorghe Calciu vor cultiva rugăciunea, iertarea și dragostea de aproapele³¹. Acest lucru le va asigura supraviețuirea. Cea

închisoare ale lui Constantin Oprisan: „Să vezi că nevăzute adâncuri se desfac. Pe demoni cum stau singuri și îngerii perechi”. Într-adevăr, iconografia Evului Mediu îi prezintă pe demoni izolați, câte unul, în vreme ce serafimii, heruvimii, dacă nu-s mulți, sunt măcar doi. Așa au vrut să facă din noi: ființe izolate, fără relație cu aproapele, ca o insulă singuratică într-un ocean de nenorocire”. ***, *Viața Părintelui Gheorghe Calciu după mărturiile sale și ale altora*, ediție îngrijită la Mănăstirea Diaconești, Editura Christiana, București, 2007, p. 30.

²⁸ <http://gheorghecalcium.ro/viata-parintelui-gheorghe-calcium/>, accesat 10. 03. 2022.

²⁹ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea: Bogdan Munteanu, „Valeriu Gafencu și Ioan Ianolide. Despre duhul „sfintilor închisorilor (II)”, în *Rost online*, 10 februarie 2016, disponibilă și la adresa: <http://www.rostonline.ro/2016/02/valeriu-gafencu-și-ioan-ianolide-despre-duhul-sfintilor-inchisorilor-ii/>, accesat 21. 02. 2021; Moise Iorgovan, *Sfântul închisorilor – mărturii despre Valeriu Gafencu*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2007; Danion Vasile (coord.), *Din temnițe spre sinaxare*, Editura Egumenița, Galați, 2008.

³⁰ Ioan Ianolide, *Întoarcerea la Hristos – document pentru o lume nouă*, ediția a II-a, Editura Bonifaciu, București, 2012; Ioan Ianolide, *Deținutul profet*, ediție îngrijită de Mănăstirea Diaconești, Editura Bonifaciu, București, 2009.

³¹ Momente precum reeducarea vor face ca oameni precum dânsul să descopere importanța grijii față de ceilalți. Unul dintre tinerii de care va

sufletească și cea trupească deopotrivă, căci aşa cum va sublinia părintele, reeducarea va aduce cu sine stări de intensă depresie și trăiri care mai de care mai nefericite:

„Pe urmă, spune Părintele, a fost numai întuneric. O perioadă de întuneric mare!”, fiindcă „toată reeducarea a fost o lucrare satanică!” „Oricum, tortura era aşa de mare, încât inima noastră s-a golit. Sufletul nostru a murit, sau cel puțin a amortit. Și asta a fost căderea noastră. De aici încolo nu te mai interesa nimic. Nici măcar instinctul de conservare nu mai lucra. Cea mai mare bucurie pentru noi ar fi fost să murim, decât să trecem prin ceea ce treceam atunci”.³²

În astfel de momente, rugăciunea a fost singura scăpare. Persecuți pentru credința de care erau forțați să se lepede în cadrul unui sinistru proces condus de condamnați aidoma lor, puși în situația de a se persecuta unii pe alții, cei din Pitești vor supraviețui sufletește datorită ei. Părintele Calciu ține să arate cu privire la acest aspect:

„Singura noastră salvare a fost rugăciunea.” „Eu știu că am căzut. Dar (...) Dumnezeu m-a ridicat.” „Treptat-treptat ne-am

avea grija, întrucât va trece mai repede decât dânsul prin procesul acela va fi Mihail Scutaru. De altfel, precum va mărturisi părintele ulterior, el va fi cel care îi va vorbi despre cele ce îl vor aștepta: „A venit însă Mihai Scutaru, care stătuse cu noi în celulă și cu care eram bun prieten. Bineînțeles, l-am primit în pat cu mine – că dormeam doi pe un pat – și trei nopți băiatul acesta n-a închis un ochi! Trei nopți! Îl vedeam cu se întoarce de pe o parte pe alta și tot timpul ofta. Și după trei nopți, mi-a spus ce să-a întâmplat. Mi-a povestit tot ce se putea povesti. Noaptea, pe șoptite, pe sub pătură. Spunea că acolo n-ai nici o posibilitate să reziste, că e bine să spui tot ceea ce ști că știu și alții. „Nici să nu te gândești că vei putea să reziste, că vei putea să...” ***, Viața Părintelui Gheorghe Calciu după mărturiile sale și ale altora, p. 51.

³² <http://gheorghecalciu.ro/viata-parintelui-gheorghe-calciu/>, accesat 10. 03. 2022.

refăcut. „Și, fără îndoială, spun eu, că am fost mai buni după ce ne-am refăcut.” „Dumnezeu a îngăduit căderea ca să ne arate cât suntem de slabî și să ieșim mai buni.” „Noi am fost țapul (...). S-a pus pe noi mâna țării acesteia, ca să plătim pentru tot poporul.” La Pitești, spune Părintele, „a fost lucrarea diavolului. A fost un război între bine și rău.” Dar, continuă Sfinția sa, „ultima bătălie n-a fost la Pitești. Ultima bătălie a fost în inima noastră, atunci când am scăpat de Pitești. Și, pentru cei mai mulți, în inima celor mai mulți, ultima bătălie a fost câștigată de Dumnezeu”, iar el a ieșit din ea îmbogățit duhovnicește”³³.

Trecut prin Pitești, Jilava și Aiud, părintele se va fortifica în cele ale credinței³⁴ și va ajunge apoi să mărturisească cu mult zel pe Dumnezeu prin ceea ce va face. Stabilit cu domiciliu forțat în Bărăgan, va fi ajutat de către părintele Constantin Sîrbu, iar ulterior, va absolvii facultatea de limba franceză și cea de teologie, îndeplinind astfel promisiunea făcută lui Dumnezeu în perioada în care a fost închis. Ca profesor la Seminarul din București, va reuși aici să dea dovadă nu doar de verticalitate, ci și de o ținută morală aparte (salvarea celor doi tineri de sub dăărâmături la cutremur e un adevărat exemplu în acest sens). Cele 7 *cuvinte către tineri*³⁵, care-i vor aduce noi persecuții vor dovedi cât de dedicat era părintele țelurilor sale

³³ *Ibidem*.

³⁴ El însuși mărturisește acest lucru: „Închisoarea este ca un purgatoriu (...) care te curăță de păcate și mai ales te înalță spiritual. Niciodată n-am fost, nici măcar acum, mai apropiat de Dumnezeu decât am fost în închisoare! (...) Dacă aveai în celulă (...) un Gafencu sau un Oprișan, sau dacă aveai un preot, se instala o atmosferă sacră și vorbeam cu Dumnezeu mai mult și simțeam prezența lui Dumnezeu mai mult decât acum”. *Ibidem*.

³⁵ Gheorghe Calciu-Dumitreasa, *Şapte cuvinte către tineri*, ed. Răzvan Codrescu, Editura Anastasia, București, 1996.

și slujirii lui Hristos. Internat forțat la psihiatrie, unde s-au încercat mai multe înscenări, va reuși în cele din urmă să plece în Occident, unde va continua misiunea propovăduirii cuvântului lui Dumnezeu în duh isihast.

Înaltpreasfințitul Justinian Chira (1921-1926)

O personalitate aparte a isihasmului românesc din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului trecut și prima parte a celui pe care îl începem este cu certitudine Înaltpreasfințitul Justinian Chira. Întrucât, atât în decursul vieții, cât și după plecarea la ceruri, Înaltpreasfinția Sa a beneficiat de mai multe demersuri care i-au pus în valoare biografia (fie interviuri, fie monografii)³⁶, nu vom insista aici asupra acestui aspect. Ne vom mulțumi doar la a menționa faptul că starețul Rohiei devenit între timp episcop vicar la Cluj și apoi chiriarhul rectorului Eparhiei a Maramureșului și Sătmărului nu a fost doar un om de cultură de vocație autodidactă care s-a remarcat prin dialogurile cu mari oameni ai vremii sale precum Ioan Alexandru³⁷, ci și o personalitate de prim rang a spiritualității române, ce a știut să își exerceze mereu vocația isihastă.

³⁶ A se vedea: Angela-Monica Jucan, *Înaltpreasfințitul Justinian Chira Arhiepiscopul Maramureșului și Sătmărului – 90*, Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, Baia Mare, 2011; Călin Emilian Cira, „Am ascultat de porunca Bisericii”: *Arhiepiscopul Justinian Chira în dialog cu Călin Emilian Cira*, ediția a 2-a, prefată de Ioan Pintea, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016; Bogdan Eduard, *Iustinian*, col. „Homo Religiosus”, vol. 51, Editura Dacia, Cluj-Napoca, Satu Mare, Baia Mare, 2006.

³⁷ Ioan Alexandru, Justinian Chira, *Scrisori*, Editura Gedo, Baia Mare, 2001.

Cele aproape 170 de caiete de însemnări (unele sporadice, altele zilnice), care au rămas și sunt în proces de editare și publicare³⁸ vin să dovedească acest lucru. Ele completează opera deja vastă pe care chiriarhul maramureșean a publicat-o în decursul vieții³⁹ și vorbesc totodată despre vocația sa mistică genuină. Ca om ce a ajuns pe culmile senectuții cultivând totodată virtuți necesare practicii isihaste, dânsul era conștient, asemeni părintelui Dumitru Stăniloae că la baza relațiilor intra-

³⁸ A se vedea, de exemplu: Justinian Chira, *Reflecții III. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmăralui, Baia Mare, 2016; Justinian Chira, *Reflecții IV. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmăralui, Baia Mare, 2017; Justinian Chira, *Reflecții VI. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmăralui, Baia Mare, 2018; Justinian Chira, *Reflecții II. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmăralui, Baia Mare, 2016; Justinian Chira, *Reflecții V. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmăralui, Baia Mare, 2017; Justinian Chira, *Reflecții III. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmăralui, Baia Mare, 2016.

³⁹ Compusă din titluri precum: Justinian Chira, *Apel la conștiință și rațiune*, Editura Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 1990; Justinian Chira, *Colo'n sus în vremea aceea: florilegii*, Editura Mănăstirii Rohia, Rohia, 2010; Justinian Chira, *Drepturile copilului*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmăralui, Baia Mare, 1994; Justinian Chira, *Lumină din lumina Nașterii și Învierii Domnului*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmăralui, Baia Mare, 2006; Justinian Chira, *Știință și credință*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Maramureșului și Sătmăralui, Baia Mare, 2011; Justinian Chira, *Trăiți frumos și-n bucurie*, Editura Nicodim Caligraful, Putna, 2014; Justinian Chira, *La început de drum (1990-2010)*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmăralui, Baia Mare, 2010.

trinitate se găsea iubirea⁴⁰ și a încercat ca, pornind de la modelul trinitar, să privească întreaga lume prin prisma acestei virtuți. El însuși va mărturisi la un moment dat în paginile însemnărilor sale: „Când mă uit la oameni, văd chipul negrăitului și necuprinsului Dumnezeu”⁴¹.

⁴⁰ Dumitru Stăniloae, *Sfânta Treime sau La început a fost iubirea*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993. Cu privire la Sfânta Treime, dânsul va nota la un moment dat în jurnal: „Treimea Sfântă și Dumnezeiască este Suveran! Taina Sfintei Treimi, unitatea și egalitatea desăvârșită din sânul Sfintei Treimi, este greu de înțeles de mintea, de rațiunea ființelor create. Nici oamenii și nici îngerii nu pot pătrunde în toată adâncimea importanța învățăturii despre Sfânta Treime. Sfântul și marele Grigore de Nazianz are un merit deosebit că a îndrăznit să se plece, să contemple, pe cât omului îi este cu putință, să privească în adâncul Tainei Sfintei Treimi, să ne ajute și pe noi să întrezărim, să intuim Taina Tainelor – Infinita Taină a lui Dumnezeu cel unit în Ființă, dar întreit în Persoane, și să ne transmită și nouă creștinilor ortodocși, care suntem fiili Bisericii lui Hristos, să gustăm din lumina și fericirea de credincioși fideli. Să ne transmită bucuria și fericirea de închinători ai Sfintei Treimi. Prin aceasta suntem siguri că avem credința adevărată”. Justinian Chira, *Reflecții V. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, pp. 27-28. Cf. Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, *Autobiografia spirituală – între teologie și actualitate*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2021, p. 90.

⁴¹ Justinian Chira, *Reflecții II. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, p. 11. Într-un alt loc, dânsul notează: „Cu sufletul, cu inima, cu gândul am fost în fața tuturor altarelor din Episcopia Maramureșului și Sătmărelui, am fost lângă fiecare preot, pe care-i venerez, îi iubesc și îi prețuiesc enorm. Cu sufletul, cu inima, cu gândul sunt lângă fiecare creștin dreptcredincios, sunt lângă fiecare credincios ortodox, dar și lângă fiecare om care se află pe pământ, pentru că fiecare este făcut de Dumnezeu după chipul și asemănarea Sa”. Justinian Chira, *Reflecții III. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, p. 41. Cf. Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, „Reflecțiile Arhiepiscopului Justinian Chira – o contribuție românească la autobiografia spirituală”, în *Tabor*, XIV (2020), nr. 6, p. 27.

Gândirea lui, ca a oricărui alt om înduhovnicit, nu putea fi una egoistă. Pacifist și conștient de importanța pe care o are rugăciunea pentru aproapele, dânsul va medita intens la binele lumii și acest lucru se va reflecta și în activitatea și notele sale. Iată un astfel de exemplu:

„Problemele îi copleșesc pe oameni – și salvarea este reîntoarcerea la viața creștină adevărată. Îmi este milă, foarte milă de oamenii care sunt lipsiți de lumina lină a lui Iisus Hristos.

Lacrimile de mamă sunt lacrimi sfinte. M-am gândit la lacrimile tuturor mamelor din lume și m-am rugat pentru ele”⁴².

Influențat de mistici răsăriteni contemporani precum Sfântul Siluan Athonitul, dânsul se gândește uneori și la potențialii cititori ai *Caietelor* sale. Le cere să se roage pentru el⁴³ și în același timp îndeamnă pe toată lumea să dezvolte, în măsura în care e posibil, rugăciunea neîncetată, al cărei scop este vederea lui Dumnezeu. Deosebit de interesant este în acest

⁴² Justinian Chira, *Reflecții III. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, pp. 13-14. În alt loc, dânsul plânge pentru persecuțiile creștinilor din Siria: „Inima mea, Doamne, lăcrimează pentru creștinii din Siria. În Siria și în alte țări din Orient, dar și în alte țări de pe glob, creștinii sunt foarte persecuati pentru Dumnezeul Tău, Iisuse! Doamne, mângâie-i! Doamnei, miluiește-i! Sufletul meu este neliniștit, rănit, îndurerat. Doamne, miluiește, Doamne miluiește, Doamne miluiește! Doamne primește rugăciunea tuturor!” Justinian Chira, *Reflecții V. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, p. 26. Cf. Siluan Athoneitul, *Între iadul deznădejdii și iadul smereniei*, trad. Ioan Ică jr., col. „Mistica,” seria „Spiritualitate răsăriteană,” ediția a IV-a, Sibiu, Editura Deisis, 2001, p. 158.

⁴³ „Rugați-vă pentru mine la Stăpânul și Dumnul Dumnezeul nostru, Cel Milostiv, să mă ierte că îndrăznesc să-I pomenesc numele. Pe El, pe care s-a jertfit pentru toți frații, pentru toți oamenii, mult chinuiții, rugați-L și mă rog să le deschidă Raiul!” Justinian Chira, *Reflecții II. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, p. 69.

sens textul său de mai jos, în cadrul căruia realizează și o caracterizare a societății în care trăiește, una care are o acută nevoie de rugăciune și de întrevederea cu Domnul:

„Doamne, ajută-ne să-L vedem pe Tatăl!

Dorința de a-L vedea pe Tatăl, dorința de a-L vedea pe Dumnezeu a existat întotdeauna în sufletul omului. Si cel mai simplu necredincios sau păcătos om are în sufletul lui dorința aceasta. O dorință din adâncul de nepătruns, neștiută de nimici, o dorință pe care fiecare om o poartă în sufletul lui, un dor care ca o scânteie îl neliniștește și îl urmărește. Iar omul vrea să-și împlinească dorința aceasta de necunoscut. De fapt, dorul acesta din interiorul omului nu-l poate liniști cu nimic, pentru că nu-i ajută nici bogăția, nici învățătura, nici rangurile înalte, nici prietenia, nici frumusețea, nici tinerețea. Si se vede că niciun Tânăr nu-i liniștit și pe deplin mulțumit. Atât Tânărul, cât și Bătrânul au un dor unic, au o nostalgie. Pe unii îi încearcă dorul de casa părintească, de satul natal sau de orașul lor dacă sunt plecați departe, iar pe alții îi încearcă dorul de părinți și de frați. Pe Tânăr îl încearcă un dor foarte mare de prietena lui, de iubita lui. Iar acest sentiment sfânt, omul și-l manifestă prin cântece și doine, prin artă, prin poezie sau alte manifestări sufletești. Marile opere și capodopere sunt manifestări ale dorului, sunt manifestări și realizări pornite din sentimentul de dor, iar finalitatea este de natură culturală sau științifică. Dar cele mai înalte manifestări ale dorului sunt exprimate în viața religioasă. „Nostalgia paradisului” este titlul unei cărți deosebit de frumoase, în care autorul încearcă să vorbească despre dorul după raiul pierdut. După pierderea inocenței și a integrității morale, omul și-a pierdut libertatea pe care a primit-o din creație și devine robul instinctelor pustiitoare ale trupului. Si din această

cauză, omul a văzut că este singur. Dar pentru salvarea lui din ucigătoarea singurătate a intervenit Dumnezeu”⁴⁴.

Bătrânul și înțeleptul arhiereu de pe meleagurile încărcate de tradiție și spiritualitate din nordul Transilvaniei se va ruga aşadar deopotrivă pentru cler⁴⁵ și popor, dar și pentru sine, cultivând spiritualitatea isihastă într-o manieră originală.

Concluzii

După cum am încercat să arătăm și în textul de față, spiritualitatea și tradiția isihastă sunt bine reprezentate în spațiul românesc. Dacă Evul Mediu a cunoscut opera unor oameni mari precum Sfântul Nicodim de la Tismana, zorii modernității au identificat fericita adăstare a unor oameni precum stareții Vasile de la Poiana Mărului și Paisie de la Neamț, iar perioada interbelică s-a remarcat prin intermediul unor mișcări precum *Rugul Aprins*, cea de-a doua jumătate a secolului XX a avut și ea dinamica ei. Pe de-o parte, represiunea comunistă a determinat anumiți oameni cu vocație isihastă să

⁴⁴ Justinian Chira, *Reflecții III. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, pp. 23-24. Cf. Sfântul Ioan de Kronstadt, *Spicul viu. Gânduri despre calea mântuitoare*, ediția a 2-a, trad. Adrian Tănăsescu-Vlas, București, Editura Sophia, 2009, p. 6.

⁴⁵ Rânduri precum acesta vor apărea cu recurență în paginile însemnărilor sale. Iată un astfel de exemplu: „Puterea mea, acum, este slabă, Doamne, dar am încredere în ajutorul și puterea Ta! Am încredere în Tine, Doamne și am încredere în puterea slujitorilor Tăi, care sunt fiii Tăi, frații mei, slujitorii Tăi luminați, Părinte, și în Fiul Tânăr – Stăpânul meu, Stăpânul Meu Iisus Hristos! Ocrotește-i Doamne pe frații mei, Amin!” Justinian Chira, *Reflecții III. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, p. 43.

supraviețuiașcă aici, iar pe de alta, timpurile de pace au adus cu ele anvergura duhovnicească și profunzimea unor oameni precum Înaltpreasfințitul Justinian Chira al Maramureșului. Când contextul a permis, isihasmul de influență românească a înflorit chiar și în spațiul american, datorită unor oameni precum părintele Gheorghe Calciu, despre care am vorbit aici, sau a arhimandriților Vasile Vasilachi, Felix Dubneac ori Roman Braga.

Sfântul Ioan Valahul

sau despre tinerețea perpetuă a sfînteniei – gânduri la 360 de ani de la martiriul său

În ciuda relevanței mesajului său și a exemplului puternic pe care-l propune, Sfântul Ioan Valahul nu s-a bucurat până astăzi de o investigație istoriografică pe măsură. Penuria de surse care oferă informații cu privire la biografia sa a contribuit cu certitudine în mod decisiv la acest lucru. Ar fi fost poate interesant a se vedea în ce măsură epoca voievodului ctitor Matei Basarab¹ a avut un cuvânt de spus în ceea ce privește formarea sa și sedimentarea principiilor creștine în biografia Tânărului martir, ori cum atitudinea lui Mihnea al III-lea² în

¹ Pentru mai multe informații cu privire la viața lui și la episoadele care i-au marcat domnia, a se vedea și: Ștefan Andreeescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645-1647*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Iași, 1984; Ion Anastasiu, *Bătălia de la Finta din 17 mai 1653 între Matei Basarab Domn al Munteniei și Vasile Lupu al Moldovei*, Tipografia „Viitorul”, Târgoviște, 1912; Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi – vol. 1 – „De la origini până la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu”*, Fundația pentru literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1940; Veniamin Nicolae, *Ctitoriiile lui Matei Basarab*, Editura Sport-Turism, București, 1982.

² Pentru mai multe informații cu privire la biografia sa și la curajul de a sta în fața Imperiului Otoman, a se vedea și: Ovidiu Olar, „Mihnea al III-lea Radu și Roma (1658-1660),” în Ovidiu Cristea, Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr (ed.), *Viam inveniam aut faciam. In honorem Ștefan Andreeescu*, Editura

relație cu Poarta Otomană 1-a îndărjit ori ba în relație cu ocupantul căruia îi devenise sclav fără voie. Cu siguranță, însă, Domnul știe de ce ne-a revelat doar atât și cât de util este martiriul său, deopotrivă ca eveniment cu relevanță pentru cercetarea istoriografică, cât și ca mesaj moral!

Din paginile de sinaxar, ce reiau în parte cu redundanță o formă simplificată de portret aghiografic știm cam puțin³. S-a născut în timpul lui Matei Basarab și a fost martirizat la data de 12 mai a anului 1662 la periferia Istanbulului, pentru refuzul de a abjura de la principiile sale sănătoase. Ca vârstă era, precum se pare, destul de fraged. În jurul etății de 15 sau 16 ani a fost luat rob în urma unui atac al lui Mahomed al IV-lea ce e venea să pedepsească răzvrătirea domnului Mihnea și dus la Istanbul. Pe cale, frumusețea lui, ce nu avea nici ca bază, nici drept scop carnalul, a ajuns să suscite interesul oșteanului turc ce-l cumpărase.

La fel se va întâmpla și în ceea ce o privește pe soția dânsului. Aidoma lui Iosif de altădată, va fi persecutat din pricina frumuseții. A unei frumuseți pe care-și dorea să o păstreze neprihănita, spre a o închina lui Hristos. Ca atare, va fi

Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012, pp. 439-450; <http://www.istorie-pe-scurt.ro/mihnea-al-iii-lea-demn-urmas-al-lui-mihai-viteazul-conflictul-cu-turciili/>, accesat 12. 04. 2022; Nicolae Iorga, „Noi porunci turcești către Domnii noștri (1572-1658)”, în *Revista Iстorică*, 20 (1934), nr. 10-12, pp. 380-388; Ioan V. Dură, „Știri despre Tările române în «Istoria patriarhilor Ierusalimului» a patriarhului Dositei al Ierusalimului,” în *Studii Teologice*, Seria a II-a, 28 (1976), nr. 1-2, p. 126 et passim.

³ A se vedea: <https://doxologia.ro/viata-sfant/viata-sfantului-mucenic-ioan-valahul/>, accesat 12. 04. 2022; <http://www.calendar-ortodox.ro/luna/mai/mai12.htm>, accesat 12. 04. 2022; <http://www.cuvantul-ortodox.ro/sf-mucenic-ioan-valahul-sau-curateria-marturisitoare/>, accesat 12. 04. 2022.

chinuit și în cele din urmă condamnat la moartea prin spânzurare pentru refuzul de a se abate de la dogmele moralei creștine și de a ceda tentațiilor unor oameni robiți de pofte păcătoase.

Din păcate, din pricina condițiilor de atunci și a faptului că trupul i-a fost, cel mai probabil aruncat în apele Bosforului, sfintele sale moaște nu ne-au rămas ca odor de mare preț. A supraviețuit însă chipul său de lumină și mesajul lui puternic.

Privind înspre martiriul său la mai bine de trei secole și jumătate de când a avut loc acesta, putem deopotrivă să învățăm și să înțelegem anumite lucruri. Ba mai mult, ca orice eveniment cu relevanță pentru spațiul aghiografic și acesta ne îndeamnă să medităm la aspecte de perenitate ale vieții duhovnicești.

Astfel, văzând tinerețea Tânărului care a preferat moartea în locul trădării credinței, conștient fiind că veșnicia e infinit mai de preț decât perisabilul vieții pământești, înțelegem că sfîntenia nu are vîrstă. Istoria ne arată că au existat chiar sfinti mai tineri decât dânsul. Sfântul Chiric, bunăoară, e ucis împreună cu mama sa Iulita, mărturisind pe Hristos la vîrsta de trei ani. Sfîntenia e cea care dă tinerețe. Si încă una veșnică. În eternitatea lui Dumnezeu, tinerețea sufletului e lucru de mare preț. Sfântul Ioan Valahul a fost conștient de acest lucru. Si-a Mizat pe el, alegând, iertată-mi fie expresia, *lozul căștigător*.

Apoi, aspectele de natură morală pe care le conține martiriul său trebuie, apodictic, să constituie prilej de adăstare duhovnicească. În ele rezidă și actualitatea mesajului pe care Sfântul îl transmite. Aidoma lumii noastre, cea în care este chemat să-și trăiască viața în robie e una decadentă. Morala

islamică e sub multe aspecte similară celei creștine. La Istanbul, însă, în acele vremuri, contextul îi făcuse, pare-se, pe aşa-zisii ei practicanți să devină coruși sufletește. Să piardă din vedere superioritatea și primordialitatea sufletului în raport cu trupul. Ca atare, aproape totul se reducea la senzualitate și carnal. Sentimentele erau reduse la simple manifestări ce pot fi subsumate ideii de desfrâname. Sfântul Ioan e împotriva acestor practici. Înțelege, în ciuda tinereții lui, că ele sapă la temelia sufletului omului. Că-l rod ca un vierme, storcându-i vлага și răpindu-i veșnicia. Ca atare, refuză să devină parte a unor jocuri periculoase. Preferă moartea, dublată de garanția eternității.

Într-o societate în care tinerii sunt atât de asaltați de pornografia și se încearcă exacerbarea senzualității, Sfântul pe care-l avem în vedere ar trebui adus mai des în atenție. De ce? E simplu. Reprezintă alternativa. Ioan Valahul arată că vîrsta nu reprezintă un impediment în lupta pentru trăirea în duhul lui Dumnezeu. E un exemplu de statornicie, precum a fost și Iosif în casa celui care-l cumpărase drept sclav. Privind înspre el, tinerii ar putea mai lesne înțelege de ce e importantă lupta și ce impact are ea asupra fortificării sufletești a celui ce se-nhamă la ea.

Mai există un aspect important, aflat în continuitate cu cele spuse. E de fapt, un termen cheie al mesajului său. Sclavia. Aidoma lui și noi suntem astăzi purtați, de foarte multe ori fără voia noastră, înspre lanțurile feluritelor forme de sclavie. Una cu ramificații în spațiul digitalului și al social-media, al adicțiilor, al pecuniarului și a.m.d. Dacă de anumite tare ale ei nu ne putem dezbară (din pricini ce țin mai degrabă de conjunctura și presiunea socială), în ceea ce le privește pe altele,

Sfântul Ioan Valahul sau despre tinerețea perpetuă a sfințeniei...

cheia e la noi. Precum Sfântul, și noi putem să ne ducem cu demnitate viața. Chiar și în robie. Există principii pe care nu are nimeni voie să le încalce. Iar atunci când acest lucru se întâmplă, precum a făcut el, trebuie să tragem și noi semnale de alarmă. Cu respect pentru celălalt, demnitate, dar și cu fermitate! Iată aşadar, câteva aspecte pentru care merită să medităm la biografia și moștenirea Sfântului Valah cu prilejul împlinirii a 360 de ani de la martiriul său. Poate nu ar fi rău să-o facem mai des!

Sfânta Teodora de la Sihla – un chip aparte de femeie ișihastă din spațiul românesc*

Introducere

Despre Sfânta Teodora de la Sihla s-a scris destul de puțin în ultima vreme. Altminteri, în ciuda relevanței și a mesajului pe care l-a transmis ea, s-ar putea spune că nu a beneficiat într-o manieră satisfăcătoare de o analiză teologică ori istoriografică. O simplă privire asupra unora dintre cele mai importante texte care i-au fost dedicate¹ vine să certifice acest lucru. Astfel, multe dintre acestea sunt, din perspectiva abordării texte de popularizare, în vreme ce altele vin să postuleze afirmații de-a

* O primă versiune a acestui text a fost de asemenea publicată în: *The Faith, April – June*, 72 (2022), no. 2, pp. 25-27.

¹ A se vedea, de exemplu: Ioanichie Bălan, *Patericul Românesc*, vol. I, ediția a VI-a, Editura Mănăstirii Sihăstria, Vâňători, 2011, pp. 250-255; Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 122 et passim.; Cleopa Ilie, *Ne vorbește Părintele Cleopa*, vol. 13, Editura Mănăstirea Sihăstria, 1998, pp. 72-79; Liviu Stan, *Sfinți români*, Tipografia Arhidiecezana, Sibiu, 1945, p. 76; ***, „Sfânta Cuvioasă Teodora, bucuria munților Sihlei”, în *Viața parohială*, XXXV (2010), pp. 5-6, disponibil la: http://www.roeanz.com.au/media/uploads/sydney/Viata_Parohiala_Sf_Maria_Sydney_Aug_2010.pdf, accesat 14. 06. 2022.

dreptul entuziaste, precum faptul că a fost prima femeie româncă trecută în rândul sfinților². Cu toate acestea, deși nu sunt cercetări care să aducă un aport documentar inedit, ele nu șturbesc cu nimic sfințenia și relevanța celei pe care o avem în vedere.

În plus, din sursele existente aflăm suficiente date care ne permit să înțelegem contextul în care a trăit, să o plasăm în contextul vremii sale și să aflăm lucruri interesante cu privire la viața și activitatea ei. Ba mai mult, faptul că, precum în cazul multor alțor Sfinți Români, cultura populară vine să tezaurizeze aspectele ce-i definesc biografia și perenitatea mesajului, arată cât de respectată a fost ea pe meleagurile noastre.

Datorită tuturor acestor aspecte, dar și a multor altora, am decis ca în rândurile următoare să ne oprim asupra vieții și mesajului acestei personalități aparte a spiritualității românești din veacurile XVII și XVIII și să vedem în ce măsură ea reprezintă un chip important al isihasmului de aici.

Sfânta Teodora de la Sihla – biografia unei femei isihaste

Născută, precum țin să arate specialiștii, în satul Vânători din județul Neamț în jurul anului 1650³, va alege inițial viața de

² Cf. https://adevarul.ro/locale/piatra-neamt/cuvioasa-teodora-sihla-singură-romanca-trecuta-randul-sfintilor-motivele-bor-i-a-recunoscut-sfintenia-1_57a88d1c5ab6550cb8944cb0/index.html, accesat 14. 06. 2022. Cf. Irina Stahl, „The Romanian Saints Between Popular Devotion and Politics”, Gábor Barna, István Povedák, eds., *Politics, Feasts, Festivals Yearbook Of The Sief Working Group On The Ritual Year*, Department of Ethnology and Cultural Anthropology Szeged, 2014, p. 90.

³ „S-a născut în satul Vânători, jud. Neamț, pe la anul 1650. Era una dintre cele două fiice ale lui Ștefan Joldea, armaș la cetatea Neamțului (fiind deci un dregător domnesc). Amândouă fiice ale sale creșteau în păzirea legii lui

familie pentru ca apoi, împreună cu soțul să decidă de comun acord a merge pe calea monahismului. Călugărit la schitul Poiana Mărului, acesta va lua numele monahal de Elefterie⁴, în vreme ce ea se va așeza la schitul Vărzărești de la Râmnicu Sărat. Întrucât turcii vor risipi schitul, maica va lua calea schimniciei, retrăgându-se inițial în munții Buzăului, iar apoi în ținutul Neamțului⁵. Aici se va nevoi singură, aidoma Sfintei Maria Egipteanca, vreme de trei decenii, cu multă discreție. Se va muta la Domnul în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea.

Dacă inițial va viețui într-o chilie, ulterior, din motive pragmatice, va alege o peșteră în care să-și trăiască viața monahală, marcată de un ascetism dus la extrem. Părintele Ioanichie Bălan aduce prețioase informații în acest sens, arătând

Dumnezeu, în cinstirea părinților și în cuviință față de oameni, casa în care trăiau fiind deschisă atât cuviosilor monahi cât și pelerinilor aflați în trecere; astfel, din fragedă pruncie fetele au învățat odată cu rugăciunea și unele virtuți ale nevoieștei creștinești". ***, „Sfânta Cuvioasă Teodora, bucuria muntelor Sihlei”, p. 5.

⁴ Ioanichie Bălan, *Patericul Românesc*, vol. I, p. 251.

⁵ Părintele Ioanichie Bălan ține să arate că acest lucru este legat și de trecerea la Domnul a maiciei ei duhovnicești, sub a cărei călăuzire se găsea și de sfatul primit de la egumenul schitului Sihăstria, părintele Varsanufie: „Prin anii 1670-1675, răposând în munte maica ei duhovnicească, Cuvioasa Teodora a fost călăuzită de Dumnezeu către Munții Neamț, în patria ei. Aici, închinându-se la icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului din Mănăstirea Neamț a fost trimisă pentru sfat la egumenul Schitului Sihăstria, ieroschimonahul Varsanufie. Acesta înțelegând că dorește viață pustnicească și cunoșcând cu duhul virtutea ei, a împărtășit-o cu Trupul și Sângele lui Hristos. Apoi, dându-i călăuză pe duhovnicul Pavel, i-a spus: - Du-te la pustie pentru un an de zile. De vei putea suferi, cu darul lui Hristos, greutatea și ispитеle cele cumplite ale pustiei, rămâi acolo până la moarte. Iar de nu vei putea răbda, retrage-te la o mănăstire de călugărițe și lucrează în smerenie mântuirea sufletului tău”. *Ibidem*, p. 252.

cât de nobilă a fost motivația care i-a purtat pașii înspre adâncurile pustiei:

„Odată, năvălind turcii asupra satelor și mănăstirilor din ținutul Neamț, au umplut codrii de săteni și de călugări. Au ajuns deci câteva călugărițe și la chilia Cuvioasei Teodora. Deci le-a zis fericita:

- Rămâneți voi în chilia mea, căci eu am alt loc de adăpost. Din ceasul acesta s-a dus într-o peșteră mică din apropiere și acolo se nevoia singură, neștiută de nimeni, iar noaptea se odihnea puțin pe lespedea de piatră care se vede până astăzi în fundul peșterii”.⁶

Înainte ca viața pământească să i se încheie, a fost descoperită de către câțiva călugări ai mănăstirii Sihăstria. Evenimentul are în sine o doză de miraculos. Păsările ce vor fura din trapeza mănăstirii fărămituri spre a le duce drept hrană Maicii vor stârni atenția egumenului Varsanufie, care va trimite doi frați în urmărire lor. Ei vor fi cei care o vor descoperi. Nu oricum, ci într-o manieră aparte. În ipostază de rugăciune. Luminată și transfigurată. Totul ca urmare a unei experiențe intense. Părintele Cleopa subliniază faptul că se ruga deja vreme de patruzeci de zile și patruzeci de nopți⁷, toate sursele fiind de acord asupra faptului că din pricina vremii pe care o petrecuse în pustie până și hainele putreziseră pe dânsa, fapt care o va determina să ceară părinților să-i ofere o rasă. Despre uimirea acestora și motivația întâlnirii care-i va face s-o descopere, specialiștii țin să sublinieze următoarele:

⁶ Ibidem, p. 253.

⁷ Cleopa Ilie, *Ne vorbește Părintele Cleopa*, vol. 13, p. 73.

„Şi s-a dus cel mai mare şi s-a apropiat de lumina aceea şi ce credeţi că a văzut acolo? Se vedea o roată mare de foc şi din roata aceea nişte limbi de foc ca nişte săbii se suiau la cer. Era Sfânta Teodora care se ruga acum de 40 de zile şi de 40 de nopţi, ca s-o găsească cineva să-i aducă Sfintele şi Prea Curatele Taine ale lui Hristos, s-o împărtăşească, că era prea slabă şi nu se mai putea duce singură şi era şi goală, că putreziseră hainele de pe dânsa”⁸.

Acelaşi narator continuă, pe baza surselor descrierea, insistând asupra modului în care eforturile ascetice dublate de rugăciune şi de viaţă mistică se întrepătrundea în profilul maicii nevoitoare din munţii Sihlei:

„Şi când a ridicat mâinile în sus s-a făcut lumină în jurul ei ca în jurul unui sfesnic. Şi ei s-au speriat când au văzut-o. Era o femeie numai umbră de om, cu părul alb ca zăpada, luminată la faţă, slabă numai pielea şi oasele şi vorbea rar, cu glas bland şi stins”⁹.

Întrevederea va fi urmată de Împărtăşirea care-i va preceda mutarea din această viaţă. Ulterior, memoria ei postumă va traversa o perioadă în care, din pricina unor aspecte ce ţin mai degrabă de întrepătrunderea dintre istorie, spiritualitate şi geopolitică, moaştele ei vor fi strămutate, undeva între anii 1883-1856, în timpul unui război ruso-turc, la Lavra Pecersca din Kiev, unde se găsesc până astăzi¹⁰. Ulterior, în anul 1992, când vremurile vor permite, Biserica Ortodoxă

⁸ https://www.academia.edu/43802987/Arhimandritul_Cleopa_Ilie_Desco_perirea_Sfinței_cuvioase_Teodora_de_la_Sihla, p. 3, accesat 14. 06. 2022.

⁹ *Ibidem*, p. 4.

¹⁰ Ioanichie Bălan, *Patericul Românesc*, vol. I, p. 251.

Română o va trece în rândul sfinților, cu data de prăznuire 7 august.

Aspecte concluzive

În ciuda penuriei de informații care există cu privire la biografia și nevoința ei, lucru care era altminteri de așteptat, fiind legat de smerenia și ascea monahală, cele ce au supraviețuit cu privire la biografia și activitatea cuvioasei vin să vorbească deopotrivă despre chipul de lumină al acesteia, mesajul peren transmis creștinilor și despre faptul de a fi fost o vocație isihastă genuină. Ba mai mult, vin să vorbească despre cum a ajuns la realizarea unei performanțe aparte în acest sens. Căci faptul de a fi găsit strălucind, ridicată de la pământ la cer, denotă apodictic calitatea ei de rugătoare de înaltă ținută. La aceste performanțe, care au transformat-o într-o rugătoare ce vorbea cu Dumnezeu, având experiența harului, a ajuns în urma mai multor decenii de rugăciune, asceză și nevoință. Posturile intense, privegherile de noapte, faptul de a fi trăit singură într-o peșteră în condiții extrem de precare, au constituit cu certitudine premisele performanțelor de natură duhovnicească.

În același timp, nu ar trebui totuși neglijate și alte aspecte esențiale. Astfel, de exemplu, trebuie subliniat faptul că intrarea în mănăstire se realizează în deplină împăcare cu lumea și de comun acord cu soțul, care devine el însuși monahul Elefterie. Apoi, faptul de a se găsi mereu în deplină ascultare, când de o *Amma* duhovnicească, când de un părinte duhovnic, reprezintă o constantă a vieții ei și o garanție a faptului de a se fi plasat

mereu pe linia Bisericii. Un alt aspect esențial care-i definește nu doar traseul spiritual, ci și evoluția, e practicarea în chip intens a virtuții dragostei. Retragerea ei la peșteră nu e legată de motive egoiste, nici de disprețul față de lume, ci de dragostea față de aproapele. Invazia turcilor, urmată de alungarea maicilor și dorința de a le oferi un spațiu în care să locuiască, ferindu-le de pericolul de a fi găsite și prigonite de aceștia, va constitui motivația temerarei deciziei.

Pentru toate aceste lucruri, dar și pentru discreție și evlavie, Sfânta Teodora rămâne cu certitudine un profil ascetic inedit ce împodobește istoria și cultura meleagurilor românești. De aceea, ea se cade redescoperită, analizată, iar chipul ei de lumină prezentat ca exemplu societății contemporane, aflată într-o acută căutare de modele.

Femei isihaste în contextul românesc al secolului trecut – Maica Veronica Gurău și Zorica Lațcu

Introducere

După cum au ținut să sublinieze în decursul vremii specialiștii, isihasmul a avut un parcurs aparte în context românesc. Oameni precum Sfântul Nicodim de la Tismana, Paisie de la Neamț, Vasile de la Poiana Mărului și mulți alții vor contribui la promovarea lui ca mod de viață în arealul creștin. Relațiile pe care domnitorii munteni și cei moldoveni le vor avea cu Sfântul Munte pe toată durata Evului Mediu vor fi și ele importante, întrucât vor aduce cu sine accesul la anumite manuscrise importante pentru viața duhovnicească și vor favoriza circulația ideilor.

În ceea ce privește monahismul feminin, ori modul în care își va face această tradiție simțită prezența în rândul vieții femeilor pe meleagurile noastre, trebuie menționat însă că, din pricina penuriei de surse, e imposibilă o reconstituire care să fie măcar pe aproape de deplinătatea adevărului istoric. Chipul și pilda vieții unor sfinte precum Sfânta Teodora de la Sihla, atitudinea unor mame, soții ori fiice de domnitori care aleg calea monahismului cu precădere în cea de-a doua jumătate a

vieții, vin să arate că viața monahală feminină a existat. E de presupus că ea s-a organizat după același tipar ca și cea a bărbaților și că rugăciunea neîncetată constituia un adevărat reper. Din nefericire, abia secolul al XX-lea ne permite să aruncăm o privire mai clară și să înțelegem, cât de cât, dinamica acestui fenomen. Chiar și aici însă, anumite chestiuni privitoare la subiectul în cauză pot fi cel mult deduse. Astfel, e de presupus că singura femeie care a avut, în perioada interbelică, dreptul de a predica în Biserica Ortodoxă Română, respectiv renomita pictoriță Olga Greceanu (1890-1978)¹, cele două prezențe în spațiul academic al teologiei din perioada comunistă, anume Anca Manolache și Natalia Dinu-Manoilescu², maica Benedicta (Zoe Dumitrescu-Bușulenga), ori Principesa Ileana, autoarea faimosului tratat *Despre Îngerii*, care a îmbrățișat și ea la rândul ei vocația monahală, au fost oameni cărora acest mod de viață nu le-a fost străin. Din nefericire, din motive ce țin probabil deopotrivă de smerenie și de lipsa de timp pe care să-l poată dedica povestirii anumitor practici și experiențe, nu au lăsat mărturii cu privire la acest segment de o importanță aparte a vieții lor.

¹ Autoare a unor lucrări precum: Olga Greceanu, *Compoziția murală: Legile și tehnica ei*, Institutul de Arte Grafice Triumful, București, 1935; Olga Greceanu, *Cula din Măldărești*, Institutul de Arte Grafice Triumful, București, 1937; Olga Greceanu, *Specificul național în pictură*, Tiparul Cartea Românească, Olga Greceanu, București, 1939; Olga Greceanu, *Femmes peintres d'autrefois*, Editura Ziarul, Craiova, 1943.

² Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lor, a se vedea și: Iuliu-Marius Morariu, „Feminine Authorities in the Romanian Orthodox Theology of the 20th Century”, în *Revista Teologică*, Serie nouă, CX (2021), nr. 2, pp. 73-85.

Cu toate acestea, există anumite aspecte care ne pot ajuta să înțelegem cât de important a fost isihasmul în viața femeilor în istoria recentă a României. Mai toate sunt legate, după cum era de așteptat, de ceea ce a însemnat comunismul pe meleagurile noastre. Vom încerca să oferim aici câteva trecheri în revistă ale biografiilor și mesajului unora dintre femeile reprezentative care pot fi subsumate curentului, respectiv: maica Veronica Gurău, stareță de la Vladimirești, și maica Zorica Lațcu din cadrul aceleiași obști. Ambele și-au legat viața de mănăstirea pomenită și au avut în comun experiența carcerală.

Maica Veronica Gurău (1922-2005)

Personalitate importantă și după unii, controversată, a spiritualității Ortodoxe românești din veacul trecut, maica Veronica Gurău a fost întemeietoarea și stareță mănăstirii Vladimirești între anii 1940-1955 și 1990-2005. A avut o viață marcată de anumite traume ale copilariei și, după cum mărturisește, de anumite viziuni. Ca răspuns la unele dintre ele a întemeiat această obște, care va deveni în perioada interbelică una dintre cele mai efervescente lavre românești.

Maicle de aici vor atrage atenția Securității datorită lumii care se va îndrepta în mod constant înspre mănăstire. Așa se face că, aflată în vizor odată cu instalarea comunismului în România, ea va fi arestată împreună cu părintele Ioan Iovan la data de 29 martie a anului 1955³. În urma unui proces care se va

³ Pentru mai multe informații cu privire la acest aspect, a se vedea și: <https://ziarullumina.ro/memoria-bisericii/inceputul-represiunii-comuniste-asupra-manastirii-vladimirescu>, accesat 12. 03. 2019;

desfășura la Galați, va fi condamnată la 15 ani de muncă silnică. În urma recursului i se va reduce pedeapsa la 8 ani. Va trece prin Jilava și cunoscutul penitenciar de femei de la Miercurea Ciuc. În timp ce se găsea în închisoare, Securitatea va răspândi vestea morții ei, iar mănăstirea o va transforma în preventoriu pentru copii cu handicap, fapt care o va afecta puternic. Eliberată la data de 20 septembrie 1960 se va căsători, cel mai probabil din motive de conjunctură, cu ultimul lider al mișcării „Rugul Aprins”, preotul George Vasii, în așteptarea unor vremuri mai bune. După 1989, când timpurile se vor schimba, va reveni în postura de stareță a mănăstirii pe care Patriarhul Justinian o definise prin intermediul metaforei „floarea mea de la butonieră”, contribuind la redeschiderea acesteia. Ca profil mistic și mesaj, maica Veronica va milita pentru o viață de isihie, va promova principiile acesteia în propria ei biografie și va scrie mai multe cărți, cu conținut mistic (după unii ezoteric) și autobiografic, în cadrul cărora va transmite cu precădere mesaje de natură duhovnicească. Iată un astfel de exemplu:

„FERIȚI-VĂ de cei care vând mântuirea pe nimica toată!

NU vă mulțumiți cu biserică exterioară, cu slujbele și orânduielile exterioare și mai vârtos, nu pregetați în Liturghia lăuntrică a Rugăciunii inimii în care mintea este Liturghisitorul iar inima Altarul!

FIȚI CANDELE VII, mereu turnând untdelemnul meditației în cupele inimilor voastre!

Să fim cu toții și cu toate asemenea Fecioarelor înțelepte, ca să gustăm Bucuria, Fericirea și Extazul veșnic, al celor ce au ajuns să privească frumusețea Mirelui Ceresc!”⁴

Zorica Lațcu (1917-1990)

Aidoma doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, care va îmbrăca la un moment dat haina monahală, devenind maica Benedicta, și Zorica Lațcu va avea un *alias*, acela de maica Teodosia. Va semna și publica poezii când cu numele monahal, când cu cel laic, ori cu ambele.

Născută la data de 17 martie a anului 1917 la Mezotur în Ungaria, în familia avocatului Ion Lațcu, refugiat din cauza războiului, va studia la Cluj la facultatea de Filologie limbile clasice și pe cea franceză. Va lucra o vreme ca preparator la Institutul de Lingvistică „Sextil Pușcariu” din localitate. În acest context va colabora cu Sextil Pușcariu, contribuind la *Dicționarul limbii române* coordonat de acesta. De asemenea, începând cu anul 1941 va începe să publice poezii în revista *Gândirea*, condusă în acel moment de către Nichifor Crainic, iar ulterior în *Telegraful român* de la Sibiu. Debutul în volum îl va realiza cu *Insula Albă*, (Sibiu: Editura Dacia Traiană, 1944). Vor urma apoi până în 1948: *Spre insulă* (Sibiu: Editura Dacia Traiană, 1944), *Osana Luminii* (Cluj: Editura Episcopiei, 1947), *Poemele Iubirii* (Craiova: Editura Ramuri, 1947), dar și alte lucrări. Ulterior, în deceniul al nouălea al secolului trecut, se va

⁴ https://docs.google.com/document/d/1xa2VI2BE36lBaZC1OVi4oOo6xf8vQllSyN9Y_6dOS70/edit, accesat 20. 05. 2022.

remarca drept traducător, tălmăcind în limba română texte ale unor părinți și scriitori duhovnicești precum Origen, în cadrul prestigioasei colecții „Părinți și Scriitori Bisericești”, editată sub egida Patriarhiei Române, alături de nume de referință din spațiul teologic precum părintele Dumitru Stăniloae, ori părintele profesor Teodor Bodogae.

Anul 1948 va fi cel care va marca intrarea ei în monahism, la Vladimirești. Va primi numele de Teodosia. Închiderea mănăstirii va aduce cu sine și încarcerarea, stareței, a duhovnicului și a comitetului director, din care făcea parte. Va fi eliberată în anul 1959, după ce va trece și dânsa prin penitenciarul de la Miercurea Ciuc⁵ și va locui o vreme, împreună cu o altă maică, în localitatea Gurguiești din județul Brăila. Ulterior, înspre finele celui de-al șaptelea deceniu al veacului trecut, se va muta la Brașov, de unde va contribui la traducerile pomenite anterior.

În anul 1990, când vremurile vor permite, se va întoarce la Vladimirești, însă la data de 8 august a aceluiasi an va adormi întru Domnul, marcată fiind de o puternică suferință.

Ca poet, mistic și maică, a lăsat o valoroasă operă poetică străbătută de un puternic mesaj creștin, în care dragostea de Dumnezeu se completează cu cea de neam, în paginile unor poeme de o deosebită frumusețe, precum *Pentru neam*:

„Rugăciunea mea întreagă, tămâiere-n ceas de seară/ Și jertfirea bucuriei și-a durerilor mereu,/ Să se-nalțe către tine, ca un fum de smirnă rară/ Pentru neamul meu, Stăpână, numai pentru neamul meu./ Când lăcașurile sfinte părăsite stau ruine/

⁵ <https://www.crestinortodox.ro/parinti/zorica-latcu-maica-teodosia-125762.html>, accesat 20. 05. 2022.

Copleșite de molozuri, de păienjenișul greu/ Tu sălaș să-ți faci
în suflet, să-l zidești adânc în mine/ Pentru neamul meu,
Curată, numai pentru neamul meu./ Când făcliile sunt stinse și
când noaptea ne cuprinde/ Când ne depărțăm de soare, când
uităm de Dumnezeu/ Tu cu harul Tău în mine, candela curat
aprinde/ Ca să ardă Preacurată, numai pentru neamul meu.^{6,,}

Concluzii

După cum am încercat să arătăm și în paginile cercetării de față, isihasmul a fost bine reprezentat și în spațiul românesc al secolului trecut. Din rațiuni de spațiu nu ne-am permis o trecere în revistă a biografiilor unor femei precum Maica Benedicta, Maica Ileana, alias Principesa Alexandra, Aspazia Otel Petrescu, pe care a legat-o o frumoasă prietenie cu Zorica Lațcu și a multor altora. Aidoma celor aduse în atenție, însă, și celelalte amazoane ale culturii și spiritualității românești au transmis un mesaj puternic și-au contribuit la cultivarea unui specific aparte al isihasmului românesc din secolul trecut.

⁶ <https://bucovinaprofunda.com/2014/08/08/teodosia-zorica-latcu-in-5-poezii-8-august-pomenirea-cuvioasei-marturisitoare/>, accesat 20. 05. 2022.

Femei isihaste

în spațiul carceral al României comuniste

Introducere

Literatura românească recentă cuprinde mărturii valoroase cu privire la experiența carcerală a unor oameni care au trecut prin diferite locuri de pedeapsă având statutul de „deținuți politici”. Între textele valoroase se numără multe mărturii scrise de femei.

Astfel, în timp ce femei precum Aspazia Otel Petrescu¹, Nicole Valery², nominalizate de către unii specialiști între vocile cele mai reprezentative ale acestui areal³, Lena Constante⁴,

¹ Vezi: Aspazia Otel Petrescu, *Strigat-am către tine, Doamne...*, Fundația Culturală Buna Vestire, București, 2000, accesibil online la: <https://baixardoc.com/download/aspazia-otel-petrescu-strigat-am-catre-tine-doamne-5c8573ca3b1b3?hash=8594e6de7a6a927d40f529b8f783f60f>, accesat 21. 06. 2022; Aspazia Otel Petrescu, *cu Hristos în celulă*, Editura Areopag, București, 2012.

² Nicole Valéry-Grossu, *Bénie sois-tu prison...: une ancienne détenue politique en Roumanie parle*, Les Editions du Plon, Paris, 1976.

³ Lavinia Stan, Lucian Turcescu, *Justice, Memory and Redress in Romania: New Insights*, Cambridge Scholar Publishing, Newcastle, 2017, p. 233.

⁴ Lena Constante, *Evadarea imposibilă – penitenciarul politic de femei, Miercurea Ciuc (1957-1961)*, Editura Florile Dalbe, București, 1996; Lena Constante, *Evadarea tăcută – 3000 de zile singură în închisorile din România*, Editura Humanitas, București, 1992.

sau Galina Răduleanu⁵, fiica părintelui Boris Răduleanu⁶, vor decide să scrie despre experiența lor în paginile unor jurnale pe care le vor publica fie atunci când contextul va permite, după căderea regimului comunist, fie în exil, reprezentante ale rezistenței precum Lucreția Jurj vor vorbi despre experiențele lor din acest spațiu în cadrul unor volume de interviuri⁷. Nu arareori, mărturiile lor vor avea în centru, aidoma celor ale unor încarcerăți precum părintele Nicolae Steinhardt⁸, aspectul religios. Căci fiecare dintre femeile menționate se defineau prin intermediul unor trăiri mistice puternice, care le vor fi un adevărat sprijin în lupta pentru supraviețuire.

Conștienții de relevanța modului în care practica rugăciunii, cu precădere a celei isihaste, s-a repercutat în mod pozitiv asupra femeilor care au făcut parte din elita spirituală a închisorilor românești din perioada comunistă, vom încerca aici să oferim o trecere în revistă a principalelor aspecte care au definit acest aspect.

⁵ Vezi: Galina Răduleanu, *Repetiție la moarte*, Editura Fundației Sfinții Închisorilor, Pitești, 2013.

⁶ Traducătorul în limba română al unor autori precum părintele Alexander Schmemann.

⁷ Cornel Jurju, Cosmin Budeancă, „Suferința nu se dă la frați”. *Mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Munții Apuseni (1948-1958)*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Polirom, București, 2022.

⁸ Cf. Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, ediția a II-a, ed. Virgil Ciomoș, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1992.

Femeile, închisoarea și isihasmul

Dacă Zorica Lațcu va fi o vocație isihastă atât înainte, cât și în timpul închisorii, ori după eliberare, vorbind despre experiența sa mistică în cadrul poezilor sale, iar mama Veronica se va dovedi o maică ce va refuza să se dezică de principiile ei, femei precum prietena celei dintâi dintre cele menționate, respectiv Aspazia Otel Petrescu vor descoperi treptat anumite aspecte ale acestei tradiții.

Născută la 9 decembrie 1923⁹ în comuna Cotul Ostriței, va studia inițial la Bălți, iar apoi la liceul ortodox de fete „Elena Doamna” din Cernăuți. Anul 1944 o va obliga să ia calea refugiuului, ajungând în zona Sebeșului (județul Alba), unde familia se va stabili. De aici va studia, între 1944 și 1948 la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității clujene. Între anii 1946 și 1948 va activa ca dactilografa la Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca, ce era condus în acea vreme de către Silviu Dragomir. La data de 9 iulie a anului 1948 va fi alestrată în plină sesiune de examene și condamnată la 10 ani de temniță grea pentru vina de a fi făcut parte dintr-o organizație de tineret a femeilor care aderase la Mișcarea Legionară. Va executa pedeapsa la închisorile din Mislea, Dumbrăveni și Miercurea Ciuc. În anul 1958 când trebuia să fie eliberată, pedeapsa î se va mai prelungi cu patru ani, pe care-l va executa la Milea, Julava, Botoșani și Arad. După eliberare se

⁹ Pentru aspectele privitoare la biografia dâncsei ne-am folosit de: ***, „Aspazia Otel Petrescu. Repere biografice” în Rost, VI (2008), nr. 64, pp. 12-13 și: [https://www.fericiticeiprgoniti.net/aspazia-otel-petrescu/1081-aspazia-otel-petrescu-repere-biografice](https://www.fericiticeiprigoniti.net/aspazia-otel-petrescu/1081-aspazia-otel-petrescu-repere-biografice), accesat 23. 06. 2022.

va căsători cu Ilie Alexandru Petrescu și va lucra pe post de contabilă la Roman. Va trece la Domnul în data de 23 ianuarie a anului 2018.

După 1989, va scrie despre experiența carcerală și va oferi mai multe interviuri. Aici va vorbi nu doar despre suferințele îndurate, ci și despre experiențele din sfera spiritualității, de care va avea parte. Astfel, la scurtă vreme după arestare va descoperi, precum mărturisește, o biserică în cadrul închisorii ce fusese la bază o mănăstire de călugărițe. Iată cum descrie ea acest moment:

„La ieșirea de la dușuri am îndrăznit să intrăm în biserică deschisă. La îndemâna erau câteva lumânări – am aflat mai târziu că le aducea coana Aurica pentru doamnele din procesul Manu – pe care le-am aprins. Dacă ziua ne impresionase arhanghelul de pe frontispiciul pridvorului ce ridică paloșul de lumină ca să opreasca prăbușirea îngerilor, acum în interior am admirat de aproape minunea de catapeteasmă și ne-a impresionat icoana Sfintei Ecaterina, în mărime naturală, pictată alături de instrumentele cu care a fost torturată. Am privit roata din mâna ei dreaptă și m-am cutremurat la gândul că o frumusețe și o strălucire ca a ei n-a putut să fie stăvilă cumplitei barbarii de a o trage pe roată. Și m-am gândit cătă cruzime poate ascunde bestia dezlănțuită în om și mi-a fost frică, instinctiv, de ceea ce puteau pregăti în continuare cruzii noștri schingiuitori”¹⁰.

Tot aici, ajutate de o călugărițe, femeile vor învăța să se roage și să împletească metanii¹¹ și în ziua în care urmau să

¹⁰ Otel Petrescu, *Strigat-am către tine, Doamne*, p. 55.

¹¹ „Era cu noi o călugăriță în vîrstă, maica Natalia, care m-a învățat că este suficient să spun zilnic „tatăl nostru” de 15 ori, să spun la necaz „o, prealuminate nor” și în caz de moarte „lumină lină” care ține loc de

primească sentința, vor beneficia, prin grija Provenției de Spovedanie și Împărtășanie:

„A doua zi, Sâmbăta Sfintelor Patimi, urma să primim sentința. Era ultima zi a procesului. Dimineața zilei ne-a adus o bucurie cu totul nesperată. O bătaie usoară în ușă ne-a adus la crăpătură. „- Vă vorbește un preot. Am asupra mea Sfintele Taine și vrem să vă împărtăşim. Îngenunchiați cu fața spre ușă și să spuneți în gând, pe scurt, păcatele mai mari ce vă împovărează conștiința. Eu vă voi da absolvirea.” Am îngenunchiat cu sufletele copleșite de emoție. Apoi ne-am făcut fiecare examenul de conștiință și după câteva minute am ascultat cu înfiorare cuvintele care veneau de dincolo de ușă, clare și solemne: „... cu harul ce mi s-a dat, vă iert și vă dezleg ...”¹²

Uneori, un simplu dangăt de clopot va fi cel care le va transpune pe deținute într-o stare aparte¹³ și le va face să trăiască stări minunate, ori chiar să colinde¹⁴. Ba mai mult, după

spovedanie, împărtășanie și lumânare pentru situații năpraznice. Mă impresiona căte mătănii puteau să bată maica. Victoria a învățat de la ea să împletească boabe de mătănii, mi-a făcut și mie un șirag pe care am reușit să-l scot din închisoare. Îl păstrează și acum, îmi sugerează anii mei de temniță înșiruți pe mătăniile sacrificiului”. *Ibidem*, p. 56.

¹² *Ibidem*, pp. 73-74.

¹³ „Brusc, tăcerea a fost sfâșiată de un vibrant dangăt de clopot. Era vecernie la biserică vecină cu temnița. Sunetul amplificat sub bolta celulei ne-a trezit din toropire. În adâncă reculegere gândurile noastre au pornit spre Betleem. Cu ceea ce știam noi despre spaime, despre frig, despre osteneală, despre neprevăzut am reconstituit cu o acuitate care ne-a înfiorat inimile, drumul parcurs de Sfânta Fecioară atunci, de mult, în noaptea sfântă”. *Ibidem*, p. 163.

¹⁴ „Noi nu aveam aur, smirnă și tămâie, dar întocmai ca păstorii care, vrăjiți de cântările cetelor îngerești, și-au exprimat uluirea și extazul prin fluierele lor păstorești, am început și noi să-L colindăm pe Domnul. Era tot ce-l puteam dăruia. Aveam voci plăcute și colindele noastre se înălțau armonios din prea plinul inimilor noastre. Am cântat tot ce știam în materie de

mai mulți ani de închisoare, autoarea va ajunge chiar să-i mulțumească lui Dumnezeu pentru suferința de care a avut parte¹⁵ și să vadă totul prin ochii unui om binecuvântat, fapt ce

colinde, tradiționale, ale închisorilor, colinde culte. Uitasem cu desăvârșire că încălcăm atât de flagrant regulamentul. Ni se părea firesc că suntem lăsate în pace, că nimeni nu ne întrerupe colindul. Abia când ne-am terminat repertoriul zăvoarele de la ușă s-au deschis brusc și o echipă întreagă a năvălit în celulă: adjunctul comandantului, ofițerul de serviciu (de fapt, plutonierul străjilor), majora și sergenta de serviciu. Ne-am aliniat și am rostit formula de raport după regulile temniței. „- Ce ai de raportat?”, m-a întrebat sec adjunctul. „- Am cântat colinde” „- Și ce spune regulamentul?” „În celulă nu se cântă, nu se fluieră, nu se vorbește cu voce ridicată ... dar aşteptăm și noi Crăciunul. S-a întâmplat că ...” Am aşteptat crisele avalanșă de injurii ce trebuia să se rostogolească peste noi. Ne era groază mai ales de expresii blasfemice care ne-ar fi spulberat, fără îndoială, bucuria ce ne inundase inimile în ceasul de har când ne-am putut înlăta colindul. Comandantul secund ne-a măsurat pe fiecare în parte, ne-a privit în ochi cu dispreț dar figura lui furioasă nu ne-a intimidat. A întâlnit priviri senine, iluminate, fără umbre de spaimă și culpabilitate. Așteptam liniștite să pronunțe felul de pedeapsă. Oare ce resort de suflet omenesc l-a făcut să spună scurt: „Să nu se mai întâmple!”? A plecat brusc cu toată suita, așa cum a intrat”. *Ibidem*, p. 164.

¹⁵ „Doamne, eu știu că undeva, în miezul ei, și temnița aceasta are o inimă. O inimă îngustă și rece ca o celula, unde, după ce, Te-ai îmbrăcat în straie cu vărgi de hulă și ocară, Teau azvârlit să zaci flămând de adevăr și însetat de iubire. Ai binevoit, Doamne, să suferi împreună cu noi prigoana aceasta ca să ne ușurezi povara. În seara aceasta m-a durut tare rău sufletul; m-am gândit la rănilor ce Ti le-am pricinuit eu Tie. Iată, sunt singură printre şobolani și libărci. Peretii aceştia sunt flămânci de viul din mine. Încremeniți, îmi absorb căldura, mi-e frig, mi-e foame și mi-e atât de mare nevoie de ajutorul Tău. Cu Tine alături sunt altfel de cum vor „ei” să fiu. Dar ești zăvorât, Doamne, și nu voi cuteza să trec pragul celulei Tale. Iată, am făcut rugăciune mare să nu mă prindă pândarui și m-am târât pe genunchi, fără sunet, până la ușa celulei Tale. Vreau să-Ti spun că Ti-am adus două daruri pentru rănilor ce Ti le-am pricinuit eu, Tie. Ti-am adus candela sufletului meu. E săracă și urâtă căci aurul sufletului meu e tare puțin și lucrarea mea e fără meșteșug, neghioabă. Dar am făurit-o pe

vine să aducă o prețioasă mărturie cu privire la vocația ei isihastă.

Lucruri similare vor mărturisi și alte femei precum Lucreția Jurj. Aceasta va arăta chiar că experiența rugăciunii și lecturile scripturistice vor defini și perioada în care era fugară, alături de soțul ei, Mihai:

„Io și Mihai eram credincioși. Aveam Biblie, citeam din ea, ne rugam. Ne trăgeam mai înăuntru, în pădure, și ne rugam. Nu aveam un loc special, da' mergeam într-un loc mai ferit, lângă un copac, și acolo ne rugam. De obicei ne rugam sara și dimineața, da' uneori stăteam și citeam toată ziua pă Biblie, că nu aveam ce face altceva. Înainte de masă nu ne rugam, că dacă ceilalți nu să rugau... În rest, cum aveam puțin timp, ne retrăgeam, ne rugam și citeam din Biblie. Foarte bine ne simțeam când ne rugam, mai liniștiți, mai împăcați, mai relaxați. Parcă ni să lua o piatră dă pă suflet”¹⁶.

nicovala durerii, la flăcările suferinței, de aceea ștui că Tu îi vei spori valoarea. Luminița ei e cât o sămânță de mac, pentru că untdelemnul credinței din care se hrănește e doar o picătură. Atât am putut stoarce din sămburii faptelor bune. Înmulțește-l Tu, Doamne, ca vinul din Caana, ca pâinile din pustie. Și astfel, strălucită de Tine, îngăduie să lumineze în cel mai întunecat ungher al celulei Tale, candela sufletului meu, pentru rănilor ce Ti le-am pricinuit eu, Tie. Ti-am mai adus floarea inimii mele. Este doar un biet fir de busuioc. L-am crescut greu. Pe steiul inimii mele abia dacă și-au putut face loc rădăcini. Și lacrima cu care l-am udat a fost sărată și amară. Dar a crescut și a înflorit din miracolul iubirii Tale. Binevoiește și-l primește, Doamne, firul de busuioc al inimii mele, să aromească duhovnicește în celula Ta, pentru rănilor ce Ti le-am pricinuit eu Tie. Și-Ti mulțumesc din adânc, Doamne, că ai binevoit să mă împărtășești cu suferință”. *Ibidem*, p. 174.

¹⁶ Cornel Jurju, Cosmin Budeancă, „Suferința nu se dă la frați”. *Mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Munții Apuseni (1948-1958)*, p. 224.

Ulterior, când va fi închisă, aceeași femeie va mărturisi un lucru deosebit de interesant cu privire la modul în care se rugă:

„Mă rugam, da’ nu mai speram... Mă rugam la Dumnezeu...
aşa, de dragul lui. Nu ca să mă scape de-acolo, să m-ajute.
Atunci nu ziceam: Dă, Doamne, să ies de-aicea. Îi ceream numă'
să-mi dea putere, să rabd. Câteodată parcă eram și fericită că
pot să rabd”¹⁷.

Concluzii

Experiențe de acest fel, sau poate chiar mai intense vor avea și alte femei care au trecut prin experiența carcerală în timpul comunismului. Din limite de timp și spațiu, ne vom opri însă aici, invitând cititorul să nu ocolească literatura ce vorbește despre experiența carcerală din perioada comunistă. Va observa cu certitudine că rugăciunea se constituie într-un adevărat leitmotiv al acesteia.

¹⁷ Ibidem, p. 231.

Bibliografie

A. Surse scripturistice și patristice

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1995.
2. Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski, *Autobiografia și Viețile unui stareț următe de Așezăminte și alte texte*, ediția a III-a, ed. Ioan Ică jr., studiu introductiv de Elia Citterio, Editura Deisis, Sibiu, 2015.
3. ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cândea, Editura Universalia, New York, 2001.
4. ***, *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii, sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 1, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1946.
5. ***, *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii, sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 2, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1947.
6. ***, *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii, sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 3, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1948.
7. ***, *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 4, Dumitru Stăniloae, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1948.
8. ***, *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăță, lumina și desăvârși*, vol. 6 „Simeon Noul Teolog – Cel 225 de capete teologice și practice; Capetele morale; Cuvântările morale întâi și a cincea; Nichita Stithatul – Cele 300

- de capete despre făptuire, despre fire și despre cunoștință; Vederea Raiului”, trad. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1977.
9. ***, *Filocalia sau culegere din scările Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curați, lumina și desăvârși*, vol. 7 – „Nichifor din Singurătate, Teolipt al Filadelfiei, Sfântul Grigorie Sinaitul, Sfântul Grigorie Palama„, trad. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1977.
 10. Palmer, G. E. H., Sherrard, Philip, Ware, Kallistos, *The Philokalia: The Complete Text*, vol. 1-4 Faber & Faber, London, 1983, 1982, 1986, 1999.
 11. ***, *Patericul egiptean*, trad. Cristian Bădiliță, ediția a 2-a, Editura Polirom, Iași, 2005.
 12. ***, *Proloagele*, ed. arhim. Benedict Ghiuș, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991.
 13. Sfântul Atanasie cel Mare, *Scări – partea a doua*, trad. Dumitru Stăniloae, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 16, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
 14. Sfântul Benedict de Nursia, *Regula Monachorum*, trad. Eduard Wölfflin, Ed. B. G. Teubner, Lipsiae, 1895.
 15. Sfântul Grigore cel Mare, *Viața Sfântului Benedict și regula Benedictină*, col. „Viețile sfinților”, Editura Sapientia, Iași, 2009.
 16. Sfântul Ioan Casian, *Scări alese*, trad. Vasile Cojocaru, col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 57, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.
 17. Sfântul Ioan de Kronstadt, *Spicul viu. Gânduri despre calea mântuitoare*, ediția a 2-a, trad. Adrian Tănăsescu-Vlas, București, Editura Sophia, 2009.
 18. Sfântul Siluan Athonitul, *Între iadul deznaidejdii și iadul smereniei*, trad. Ioan Ică jr., col. „Mistică”, seria „Spiritualitate răsăriteană”, ediția a IV-a, Sibiu, Editura Deisis, 2001.

19. Sfântul Simeon Noul Teolog, *Scrieri*, vol. 1 „Discursuri teologice și edice”, trad. Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2001.
20. Sfântul Simeon Noul Teolog, *Scrieri*, vol. 2 – „Cateheze”, trad. Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2003.
21. Sfântul Simeon Noul Teolog, *Scrieri*, vol. 4 – „Viața și epoca”, trad. Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2006.
22. Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile mari*, trad. Iorgu D. Ivan, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2009.
23. Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile mici*, trad. Iorgu D. Ivan, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.
24. Sfântul Vasile de la Poiana Mărului, *Introduceri în rugăciunea lui Iisus și iisihasm*, trad. Maria Cornelia Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2009.
25. ***, *Sbornicul: culegere din învățăturile Sfinților Părinți și din îndrumările oamenilor încercați care au pus rugăciunea în lucrare*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2000.

B. Izvoare documentare

26. Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Fond SIE*, dosar nr. 2601.
27. ***, *Izvoare privind istoria României – vol. 3 – Scriitori bizantini*, ed. Nicolae-Șerban Tanașoca, Alexandru Elian, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975.

C. Volume auxiliare

28. Anastasiu, Ion, *Bătălia de la Finta din 17 mai 1653 între Matei Basarab Domn al Munteniei și Vasile Lupu al Moldovei*, Tipografia „Viitorul”, Târgoviște, 1912.
29. Alexandru, Ioan, Chira, Justinian, *Scrisori*, Editura Gedo, Baia Mare, 2001.

30. Alfeyev, Ilarion, *Sfântul Simeon Noul Teolog și tradiția ortodoxă*, trad. de Ioana Stoicescu și Maria Magdalena Rusen, Editura Sofia, București, 2010.
31. Anania, Valeriu, *Memorii*, Editura Polirom, Iași, 2008.
32. Andreescu, Ștefan, Matei Basarab, *Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645-1647*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Iași, 1984.
33. Andronescu, Demostene, *Reeducarea de la Aiud – Peisaj lăuntric – memorii și versuri din închisoare*, col. „Cruciații secolului XX”, București, Editura Christiana, 2009.
34. Arvai, Iulian-Nicolae (Nectarie), *Conceptul De Îndumnezeire Oglindit În Filocalia Românească* (mss. dactil., teză de doctorat), Arad, 2019, disponibil la: <https://cdn.uav.ro/documente/Universitate/Academic/Doctorat/Rezumate/Ierom.-Iulian-Nicolae-Nectarie-Arvai-rezumat.pdf>, accesat la 11. 02. 2022.
35. Avramova, Sofia, *Calist Catafyghiotul: misticul contemplativ al Filocaliei bizantine*, trad. Maria Cornelia Ică, studiu introductiv de Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2013.
36. Baconsky, Teodor, *Darul desăvârșit. Gânduri despre civilizația creștină*, Editura Doxologia, Iași, 2018.
37. Baconsky, Teodor, *Ispita binelui. Eseuri despre urbanitatea credinței*, Editura Anastasia, București, 1999.
38. Baconsky, Teodor, *Turn înclinat. Fragmente de arheologie profetică*, Curtea Veche Publishing, București, 2007.
39. Bacu, Dumitru, *Pitești. Centru de reeducare studențească*, Hamilton, Editura Cuvântul Românesc, 1989.
40. Bădărău, George, *Proza lui Vasile Voiculescu – modalități de realizare a fantasticului*, Editura Princeps Edit, Iași, 2006.
41. Bădiliță, Cristian, *Călugărul și moartea – eseu despre imaginea și faptul morții în monahismul egiptean*, ediția a 2-a, Editura Vremea, București, 2014.

42. Bălan, Ioanichie, *Patericul Românesc*, vol. I, ediția a VI-a, Editura Mănăstirii Sihăstria, Vânători, 2011.
43. Bălan, Ioanichie, *Vetre de sihăstrie românească*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
44. Bălan Mihailovici, Aurelia, *Rugul aprins și starețul Daniil-Sandu Tudor*, Editura Panaghia, Vatra Dornei, 2007.
45. Bărăgan, Lucia, *Vasile Voiculescu – o monografie literară*, Editura Aius, Craiova, 2009.
46. Behr-Sigel, Elizabeth, *Prière et sainteté dans l'Eglise Russe*, Abbaye de Bellefontaine, Berolles en Magues, 1982.
47. Bodogae, Teodor, *Ajutoarele românești la mânăstirile din Sfântul Munte Athos*, Editura Paralela 45, Pitești, 2003.
48. Botoșaneanul, Calinic, *Biblia în Filocalie. Antologie de texte biblice tâlcuite în Filocalia românească*, vol. 1, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei – Trinitas, Iași, 1995.
49. Calciu-Dumitreasa, Gheorghe, *Șapte cuvinte către tineri*, ed. Răzvan Codrescu, Editura Anastasia, București, 1996.
50. Cartojan, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi – vol. 1 – „De la origini până la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu”*, Fundația pentru literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1940.
51. Cetfericov, Serghei, *Paisie starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, trad. de Nicodim Patriarhul României, Mănăstirea Neamț, Neamț, 1940.
52. Ciobanu, Simona, *Psychological and spiritual illness in the view of modern psychotherapy and the Philokalia: anthropological foundation and comparative study*, Editura Ars Docendi, București, 2014.
53. Ciocan, Tudor Cosmin, *Citind Filocalia – gânduri pe margininea câtorva note din Filocalie – indice scripturistic al notelor Filocaliei*, Editura Printech, București, 1999.

54. Ciornea, Carmen, *Chipul Rugului Aprins*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2015.
55. Ciornea, Carmen, *Hieroschemamonk Daniil Sandu Tudor: mystical poet*, Editura Eikon, București, 2021.
56. Ciornea, Carmen, *Sandu Tudor și asociațiile studențești creștine din România interbelică*, Editura Eikon, București, 2017.
57. Ciornea, Carmen, „*Să nu fiți căldicei!*”: *Sandu Tudor și întemeierea Rugului Aprins – (1940-1952)*, Editura Eikon, București, 2018.
58. Cira, Călin Emilian, „*Am ascultat de porunca Bisericii*”: *Arhiepiscopul Justinian Chira în dialog cu Călin Emilian Cira*, ediția a 2-a, prefată de Ioan Pintea, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016.
59. Cogălniceanu, Maria, *Anton Dumitriu, un proscris triumfător*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2017.
60. Colibășanu, Monica, *Aspecte mitice în dramaturgia lui Vasile Voiculescu*, Editura Irco Script, Drobeta Turnu Severin, 2007.
61. Constante, Lena, *Evdarea imposibilă – penitenciarul politic de femei, Miercurea Ciuc (1957-1961)*, Editura Florile Dalbe, București, 1996.
62. Constante, Lena, *Evdarea tăcută – 3000 de zile singură în închisorile din România*, Editura Humanitas, București, 1992.
63. Crainic, Nichifor, *Tara de peste veac*, Editura Cartea Românească, București, 1931.
64. Dostoevskij, Fedor Mihajlovič, *Frații Karamazov*, vol. 1-2, trad. Ovidiu Constantinescu, Isabella Dumbravă, Albert Kovács, col. „Clasici ai literaturii universale”, Editura Corint, București, 2014.
65. Dobzeu, Mina, *Amintiri despre N. Steinhardt*, Editura Lucretius, București, 2002.
66. Dușe, Călin Ioan, *Viața duhovnicească după sfântul Simeon Noul Teolog și integrarea lui în spiritualitatea răsăriteană*, Editura Logos '94, Oradea, 2007.
67. Duțu, Florin, *Filocalia românească de la Sibiu și Sâmbăta de Sus. Istorie și supraistorie*, Editura „Floare Albă de Colț”, București, 2021.

68. Eduard, Bogdan, *Iustinian*, col. „Homo Religiosus”, vol. 51, Editura Dacia, Cluj-Napoca, Satu Mare, Baia Mare, 2006.
69. Elian, Alexandru, *Bizanțul, Biserică și cultura românească – studii și articole de istorie*, ed. Vasile V. Muntean, Editura Trinitas, Iași, 2003.
70. Florea, Petroniu, *Virtuțile la Părinții filocalici – culegere de texte din Filocalie*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2001.
71. Ganciu, Maria-Elena, *Vasile Voiculescu și riscurile experienței mistice*, Editura Limes, Editura Epifania, Cluj-Napoca, Alba-Iulia, 2013.
72. Gavriluță, Nicu, *Mentalități și ritualuri magico-religioase. Studii și eseuri de sociologie a sacrului*, Editura Polirom, Iași, 1998.
73. Ghiuș, Benedict, *Scrieri*, vol. 1 – „*Predici și îndrumări omiletice*”, Editura Cuvântul Vieții, București, 2016.
74. Greceanu, Olga, *Compoziția murală: Legile și tehnica ei*, Institutul de Arte Grafice Triumful, București, 1935.
75. Greceanu, Olga, *Cula din Măldărești*, Institutul de Arte Grafice Triumful, București, 1937.
76. Greceanu, Olga, *Specificul național în pictură*, Tiparul Cartea Românească, Olga Greceanu, București, 1939.
77. Greceanu, Olga, *Femmes peintres d'autrefois*, Editura Ziarul Craiova, 1943.
78. Hammarskjold, Dag, *Markings*, Faber & Faber, London, 1973.
79. Hausherr, Irénée, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească în Răsărītul creștin*, trad. Mihai Valentin Vladimirescu, ediția a 2-a, Editura Deisis, Sibiu, 2012.
80. Hausherr, Irénée, *Un grand mystique byzantin: Vie de Syméon le Nouveau Théologien (949-1022) par Nicétas Stéthatos*, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1928.
81. Ianolide, Ioan, *Întoarcerea la Hristos – document pentru o lume nouă*, ediția a II-a, Editura Bonifaciu, București, 2012.

82. Ianolide, Ioan, *Deținutul profet*, ediție îngrijită de Mănăstirea Diaconești, Editura Bonifaciu, București, 2009.
83. Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2007.
84. Ilie, Cleopa, *Ne vorbește Părintele Cleopa*, vol. 13, Editura Mănăstirea Sihăstria, 1998.
85. Ioan I., Ică, *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceei*, col. „Filocalia”, Editura Deisis, Sibiu, 2008.
86. Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești*, vol. II, ediția a II-a, Editura Ministerului de Culte, București, 1930.
87. Iorgovan, Moise, *Sfântul Închisorilor – mărturii despre Valeriu Gafencu*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2007.
88. Jinga, Constantin, *Ieroschimonahul Daniil Sandu Tudor – omul și opera*, Editura Christiana, București, 2005.
89. Joantă, Serafim, *Treasures of Romanian Christianity: Hesychast Tradition and Culture*, Preface by Olivier Clement, Translation by Iulia Bănică and Corina Hâncianu Latiș Cross Meridian, Whitby, 2013.
90. Jucan, Angela-Monica, *Înaltpreasfințitul Justinian Chira Arhiepiscopul Maramureșului și Sătmărelui – 90*, Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, Baia Mare, 2011.
91. Jurju, Cornel, Budeancă, Cosmin. „*Suferința nu se dă la frați*”. *Mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Munții Apuseni (1948-1958)*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Polirom, București, 2022.
92. Krivocheine, Basile, *În lumina lui Hristos. Sfântul Simeon Noul Teolog (949-1022). Viața – Spiritualitatea – Învățătura*, trad. de Ioan Vasile Leb, Gheorghe Iordan, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997.

93. Lemeni, Adrian Nicolae, *Adevăr și demonstrație: de la incompletitudinea lui Gödel la vederea mai presus de oricare înțelegere a Sfântului Grigorie Palama*, Ediția a 2-a revizuită, Editura Basilica, București, 2020.
94. Lemeni, Daniel, *Duhul a suflat în pustie – lumea duhovnicească a Părinților deșertului*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2014.
95. Lemeni, Daniel, „*Avva, spune-mi cuvânt!*” *Dinamica îndrumării spirituale la Părinții deșertului*, ediția a 2-a, Editura Doxologia, Iași, 2017.
96. Luchian, Damaschin, *Paternitatea duhovnicească în scrisorile Sfinților Varsanufie și Ioan*, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2015.
97. Manolescu, Anca, *Modelul Antim, modelul Păltiniș – cercuri de studiu și prietenie spirituală*, Editura Humanitas, București, 2015.
98. Manolescu, Anca, Tătaru-Cazaban, Bogdan, Tătaru-Cazaban, Miruna (eds.), *O gândire fără țărmuri: ecumenism și globalizare*, Editura Humanitas, București, 2005.
99. McGuckin, John Anthony, *The Orthodox Church. An introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011.
100. McGuckin, John Anthony (ed.), *The path of Christianity. The First thousand years*, InterVarsity Press, Downers Grawe, 2017.
101. McGuckin, John Anthony, *The Westminster Handbook to Patristic theology*, John Know Press, Louisville, Kentucky, Westminster, 2004.
102. Merișca, Costin, *Tragedia din Pitești. O cronică a „reeducării” din închisorile comuniste*, Institutul European, Iași, 1997.
103. Meyendorff, John, *O introducere în studiul vieții și operei Sfântului Grigorie Palama*, trad. Măriuca Alexandrescu, Adrian Matei Alexandrescu, col. „Byzantium”, Editura Nemira, București, 2014.

104. Michiduță, Adrian, Burlacu, Viorel (eds.), *Alexandru Mironescu, un mărturisitor al Ortodoxiei*, Editura Centrului Cultural „Dunărea de Jos” Galați, Galați, 2011.
105. Mironescu, Alexandru, *Calea inimii. Eseuri în duhul Rugului Aprins*, ed. Răzvan Codrescu, prefată de Virgil Cândeа, Editura Anastasia, București, 1998.
106. Mironescu, Ileana, *Alexandru Mironescu – centenarul nașterii (1903-2003). Mărturii despre gânditor și operă adunate și publicate*, Editura Enciclopedică, București, 2003.
107. Mironescu, Ileana, *În preajma lui Alexandru Mironescu*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2015.
108. Mironescu, Alexandru, *Destrămare*, Editura Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1939.
109. Mironescu, Alexandru, *Kairós. Eseu despre teologia istoriei*, Editura Anastasia, București, 1996.
110. Mironescu, Alexandru, *Limitele cunoașterii științifice. Contribuția științelor experimentale la problema epistemologică*, Editura Fundațiilor Regale, București, 1945.
111. Mironescu, Alexandru, *Spiritul Științific*, Editura Casei Școalelor, București, 1934.
112. Moldoveanu, Nicu, *Slujba Sfântului Ierarh Ghelasie de la Râmet (30 iunie)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2015.
113. Morariu, Iuliu-Marius, *The „CHRISTIAN NATIONALISM” of Nichifor Crainic reflected in his work from the 4th decade of the 20th century*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2020.
114. Morariu, Maxim (Iuliu-Marius) , *Autobiografia spirituală – între teologie și actualitate*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2021.
115. Mureșan, Adrian, *Vârstele subversiunii. N. Steinhardt și deconstrucția utopilor*, Editura OMG, Alba-Iulia, 2020.
116. Mureșan, Alin, *Pitești – cronica unei sinucideri asistate*, ediția a III-a, Pitești, Editura Manuscris, 2017.

117. Muntean, Vasile V., *Im memoriam – eis mnemne Alexandru Elian: omagiere postumă a reputatului istoric și teolog, la zece ani de la trecerea sa în veșnicie: 8 ianuarie 1998*, Editura Arhiepiscopiei Timișoarei, Timișoara, 2008.
118. Năsturel, Petre Ș., *Le mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Pontificium Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1986.
119. Nicolae, Veniamin, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, Editura Sport-Turism, București, 1982.
120. Ocoleanu, Picu, Stan, Nicolae Răzvan (coord.), *Teologie și viață isihastă în opera Sf. Grigorie Palama Simpozion național 2010 – Mănăstirea Tismana-Gorj, România*, col. „*Studia Theologica*”, vol. 2, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2010.
121. Otel Petrescu, Aspazia, *Strigat-am către tine, Doamne...*, Fundația Culturală Buna Vestire, București, 2000, accesibil online la: <https://baixardoc.com/download/aspazia-otel-petrescu-strigat-am-catre-tine-doamne-5c8573ca3b1b3?hash=8594e6de7a6a927d40f529b8f783f60f>, accesat 21. 06. 2022.
122. Otel Petrescu, Aspazia, *Cu Hristos în celulă*, Editura Areopag, București, 2012.
123. Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006.
124. Pătrășconiu, Cristian, „Rugul aprins este un fenomen spiritual purtător de viitor. Dialog cu Marius Vasileanu”, în *Convorbiri literare*, CL (2016), nr. 9.
125. ***; *Pelerinul rus*, trad. Paulin Lecca, Editura Sophia, București, 1998.
126. Petreu, Marta, *Conversații cu... Anton Dumitriu, Horia Stanca, I. Negoitescu*, vol. 1, Editura Universal Dalsi, București, 2004.
127. Plămădeală, Antonie, *Rugul Aprins*, Editura Arhidiecezana, Sibiu, 2002.

- 128.Pop, Ioan Aurel, Nicolae, Jan, Panaite, Ovidiu Florin, *Sfântul Ierotei, episcop de Alba-Iulia (sec. X)*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2010.
- 129.Pop, Vasile, *Yoga și Isihasmul*, Editura Lidia, București, 2003.
- 130.Porphyrrios, Georgi, *Înviere și viață: eshatologia Sf. Grigorie Palama*, trad. Ștefan Lucian Toma, Editura Andreiana, Sibiu, 2015.
- 131.Răducan, Ana Maria, *Semnificații ale termenului eros la Sfântul Simeon Noul Teolog*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.
- 132.Răducă, Vasile, *Monahismul egiptean – de la singurătate la obște*, Editura Nemira, București, 2003.
- 133.Răduleanu, Galina, *Repetiție la moarte*, Editura Fundației Sfinții Închisorilor, Pitești, 2013.
- 134.Roșca, Iurie, *Părintele Mina Dobzeu, botezătorul lui Nicolae Steinhardt, „Prag-3”*, Chișinău, 1997.
- 135.Runciman, Steven, *Căderea Constantinopolului 1453*, traducere și ediție de Alexandru Elian, Editura Științifică, București, 1971.
- 136.Safirin, Gherasim, *Răspuns la Enciclica Sfântului Sinod din 24 mai 1910*, Editura Episcopiei Romanului, Roman, 1910.
- 137.Săvulescu, Codina, *Literatura religioasă de la Rugul Aprins, mss. dactil. teză de doctorat*, Sibiu, 2020.
- 138.Scrima, André, *Antropologia apofatică*, Editura Humanitas, București, 2005.
- 139.Scrima, André, *Biserica liturgică*, Editura Humanitas, București, 2005.
- 140.Scrima, André, *Comentariu integral la Evanghelia după Ioan*, Editura Humanitas, București, 2008.
- 141.Scrima, André, *L'accompagnamento Spirituale. Il movimento del Roveto ardente e la rinascita esicasta in Romania*, Editions Qiqajon, Bose, 2018.

142. Scrima, André, *Timpul Rugului Aprins – Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, ed. Anca Manolescu, prefață de Andrei Pleșu, Editura Humanitas, București, 2010.
143. Simonopetritul, Theologos, *Sfântul Paisie și ucenicii lui în Sfântul Munte și în Mănăstirea Simonopetra*, trad. Nathanael Neacșu, Editura Doxologia, Iași, 2014.
144. Stan, Lavinia, Turcescu, Lucian, *Justice, Memory and Redress in Romania: New Insights*, Cambridge Scholar Publishing, Newcastle, 2017.
145. Stan, Liviu, *Sfinți români*, Tipografia Arhidiecezana, Sibiu, 1945.
146. Steinhardt, N., *Cartea împărășirii*, ed. Ion Vârtic, Editura Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 1998.
147. Steinhardt, N., *Călătoria unui fiu risipitor – roman*, ed. Ioan Pintea, Editura Adonai, București, 1995.
148. Steinhardt, N., *Critică la persoana I*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
149. Steinhardt, N., *Cuvinte de credință*, ediție definitivă îngrijită de Ioan Pintea, Editura Humanitas, București, 2006.
150. Steinhardt, N., *Dăruind vei dobândi*, Editura Mănăstirii Rohia, Rohia, 2006.
151. Steinhardt, N., *Drumul către isihie – inedite, eseuri*, ed. Oana Cătina, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
152. Steinhardt, N., *Dumnezeu în care spui că nu crezi... Scrisori către Virgil Ierunca (1967-1983)*, ed. Monica Manu, Editura Humanitas, București, 2000.
153. Steinhardt, N., *Escale în timp și spațiu sau dincoace și dincolo de texte*, Editura Cartea Românească, București, 1987.
154. Steinhardt, N., *Eu însuși și alții cățiva (eserci noi și vechi)*, ed. Ioan Pintea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
155. Steinhardt, N., *Ispita lecturii*, ed. Ioan Pintea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.

156. Steinhardt, N., *Jurnalul fericirii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
157. Steinhardt, N., *Monologul polifonic*, ed. Virgil Bulat, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991.
158. Stăniloae, Dumitru, *Din istoria isihasmului în Ortodoxia Română*, Editura Scripta, București, 1992.
159. Stăniloae, Dumitru, *Sfânta Treime sau La început a fost iubirea*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993.
160. Stăniloae, Dumitru, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992.
161. Stăniloae, Dumitru, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și Mistica*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992.
162. Stăniloae, Dumitru, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, col. „Scrisori”, vol. 4, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006.
163. Suruianu, Camelia, *Rugul Aprins*, Editura Lucas, Brăila, 2016.
164. Suruianu, Camelia, *Studii și eseuri literare. Ion Marin Sadoveanu, Paul Sterian, Alexandru Mironescu, Sandu Tudor, Vasile Voiculescu*, Editura Lucas, Brăila, 2015.
165. Tătaru-Cazaban, Bogdan, Dumbravă, Diana (eds.) *André Scrima. Expérience spirituelle et langage théologique. Actes du colloque de Rome, 29-30 octobre 2008*, Orientalia Christiana Analecta, Roma, 2019.
166. Tofan, Ioan Alexandru, *Omul lăuntric – André Scrima și fizionomia experienței spirituale* Editura Humanitas, București, 2019.
167. Tsachakis, Hrisant, *Sfântul Paisie Velicikovski – înnoitor al vieții monahale și organizator al slujirii liturgice. Influențele operei sale în Bisericile Slavă, Greacă și Română*, Editura Doxologia, Iași, 2021.
168. Valéry-Grossu, Nicole, *Bénie sois-tu prison...: une ancienne détenue politique en Roumanie parle*, Les Editions du Plon, Paris, 1976.

169. Vasile, Danion (coord.), *Din temnițe spre sinaxare*, Editura Egumenița, Galați, 2008.
170. Velati, M., *Separati ma fratelli. Gli osservatori non cattolici al Vaticano II (1962-1965)*, Il Mulino, Bologna, 2014.
171. ***, *Viața și Acatistul Sfântului Ierarh Ghelasie de la Râmeț (30 iunie)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2013.
172. ***, *Viața Părintelui Gheorghe Calciu după mărturiile sale și ale altora*, ediție îngrijită la Mănăstirea Diaconești, Editura Christiana, București, 2007.
173. Vlachos, Hierotehos, *Sfântul Grigorie Palama Aghioritul*, trad. Paul Bălan, ed. Marin Comănescu, Editura Bunavestire, Bacău, 2000.
174. Voiculescu, Vasile, *Poezii*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1964.
175. Voiculescu, Vasile, *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare, în traducere imaginară de Vasile Voiculescu*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1964.
176. Voiculescu, Vasile, *Zahei Orbul*, Editura Dacia, Cluj, 1970.
177. Zamfirescu, Dan, *Paisianismul – un monument românesc în istoria spiritualității europene*, Editura Roza Vânturilor, București, 1996.

D. Studii și articole

178. ***, „Aspazia Otel Petrescu. Repere biografice” în *Rost*, VI (2008), nr. 64.
179. Bercea, Radu, „Essai sur l'herméneutique «en acte» d'André Scrima”, în *New Europe College Yearbook*, an 6 (1998-1999).
180. Beu, Liliana, „Un proces de răsunet la început de secol XX: doi înalți ierarhi ajunși în fața justiției”, în *Buridava*, 9 (2011).
181. Bodogae, Teodor, „Tradiția Sfântului Munte în viața popoarelor ortodoxe”, în *Ortodoxia*, V (1953), nr. 2.

182. Bogdan, D. P., „Despre daniile românești la Athos”, în *Arhiva Românească*, VI (2941), pp. 263-309.
183. Bogdan, D. P., „Quelques témoignages des liens roumano-grecs sous le règne d'Étienne le Grand, prince de Moldavie”, în *Bulletin (Association internationale d'études du Sud-Est européen)*, VII (1967), no. 2.
184. Bolea, Nicolae, „Sfântul Simeon Noul Teolog, epoca si opera sa”, în *Teologia*, anul X (2006), nr. 1.
185. Cândea, Virgil, „Filocalia în literatura română veche”, în ***, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cândea, Editura Universalia, New York, 2001.
186. Chira, Justinian, *Apel la conștiință și rațiune*, Editura Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 1990.
187. Chira, Justinian, *Colo'n sus în vremea aceea: florilegii*, Editura Mănăstirii Rohia, Rohia, 2010.
188. Chira, Justinian, *Drepturile copilului*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 1994.
189. Chira, Justinian, *La început de drum (1990-2010)*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 2010. Chira, Justinian, *Lumină din lumina Nașterii și Învierii Domnului*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 2006.
190. Chira, Justinian, *Reflecții II. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 2016.
191. Chira, Justinian, *Reflecții III. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 2016.
192. Chira, Justinian, *Reflecții IV. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 2017.

193. Chira, Justinian, *Reflecții VI. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 2018.
194. Chira, Justinian, *Reflecții V. Din caietele Arhiepiscopului Justinian*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 2017.
195. Chira, Justinian, *Știință și credință*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Maramureșului și Sătmarului, Baia Mare, 2011.
196. Chira, Justinian, *Trăiți frumos și-n bucurie*, Editura Nicodim Caligraful, Putna, 2014.
197. Ciornea, C., „Father Ivan Kulighin – Religious Education As The Preservation Of Humanity”, in *4th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2017*, Sofia, 2017, doi: 10.5593/sgemsocial2017/34/S13.028.
198. Chirilă, Ioan, Pașca-Tușa, Stelian, Șopterean, Bogdan, „Sfântul Simeon Noul Teolog și experiența personală a vederii luminii divine”, în *Revista Românească de Studii Axiologice*, II (2021), nr. 3.
199. Clément, Oliver, *Rugăciunea lui Iisus*, trad. de Măriuca și Adrian Alexandrescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997.
200. Constantinescu, Horia, Cocora, Gabriel, „Poiana Mărului”, în *Glasul Bisericii*, 23 (1964), no. 5-6.
201. Constandache, George G., „Anton Dumitriu sau vocația întâlnirilor admirabile”, în *Revista de filosofie*, 52 (2005), nr. 52.
202. Croitoru, Ioan Marian, „Sfântul Vasile de la Poiana Mărului. Repere biografice”, în *Păstorii și păstorire în trecutul Bisericii noastre. Simpozion Național, Deva, 25-26 septembrie 2015*, Editura Argonaut & Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca & Deva, 2015.
203. Croitoru, Ioan Marian, „Saint Basil of Poiana Mărului. Biographic milestones”, în *Icoana Credinței*, 3 (2017), no. 6.

204. David, Petre I., „Cuviosul Paisie cel Mare (Velicicovski). Un desăvârșit monah român! – noi cercetări și ipoteze –”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 93 (1975), nr. 1-2.
205. Diaconescu, Ioana, „Lotul” Rugul Aprins 1996. Recursul în anulare admis”, în *România literară*, IL (2017), nr. 4015.
206. Diaconu, Gheorghe, „Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale”, în *Revista Teologică*, 98 (2006), nr. 3.
207. Dobre, Marius, „Concepția despre logică a lui Anton Dumitriu”, în *Revista de filosofie*, 2005 (52), nr. 5-6.
208. Dumitrașcu, Nicu, „Andre Scrima and the Power of Spiritual Ecumenism”, în *The Ecumenical Review*, year 68 (2016), nr. 2-3.
209. Dumitru, Anastasia, „Despre „străinul” devenit maestru spiritual”, în *Scriptor*, III (2017), nr. 9-10.
210. Dumont, C. J., „Pour un dialogue sur la piété hésychaste”, în *Istina* 5 (1958), no. 3.
211. Dunca, Petru, „Repere fenomenologice în isihasm”, în *Buletin Științific, Fascicula filologie, Seria A*, XXV (2016).
212. Dură, Ioan V., „Știri despre Țările române în «Istoria patriarhilor Ierusalimului» a patriarhului Dositei al Ierusalimului”, în *Studii Teologice*, Seria a II-a, 28 (1976), nr. 1-2.
213. Enache, George, „Părintele Benedict Ghiuș – învățătorul celor tineri”, în *Ziarul Lumina*, 22. 10. 2009, disponibil la adresa: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/parintele-benedict-ghius-invataatorul-celor-tineri-38128.html>, accesat 01. 03. 2022.
214. Elian, Alexandru, „Antim Ivireanul – apărător al prerogativelor scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei”, în *Studii Teologice*, XVIII (2966), nr. 9-10.
215. Elian, Alexandru, „Biserica Moldovei și Muntele Atos la începutul secolului al XIX-lea”, în *Studii Teologice*, XIX (1967), nr. 7-8.

216. Enache, George, „Repreziunea religioasă în România comunăstă. Studiu de caz: «Rugul aprins»”, în *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*, III (2004).
217. Ghiuș, Benedict, „Crezul”, în *Mitropolia Olteniei*, VIII (1956), nr. 6-7.
218. Ghiuș, Benedict, „Despre creația lumii”, în *Mitropolia Olteniei*, anul IX (1957), nr. 1-2.
219. Ghiuș, Benedict, „Despre credința creștină, nevoia și folosul credinței”, în *Glasul Bisericii*, XV (1956), nr. 6-7.
220. Ghiuș, Benedict, „Despre Dumnezeu”, în *Mitropolia Olteniei*, VIII (1956), nr. 8-9.
221. Ghiuș, Benedict, „Despre îngeri”, în *Mitropolia Olteniei*, IX (1957), nr. 3-4.
222. Ghiuș, Benedict, „Dreptarul credinței: Crezul”, în *Glasul Bisericii*, anul XV (1956), nr. 11.
223. Ghiuș, Benedict, „Dumnezeu. Ce este?”, în *Mitropolia Olteniei*, VIII (1956), nr. 10-12.
224. Ghiuș, Benedict, „Faptul răscumpărării în imnografia Bisericii Ortodoxe”, în *Studii Teologice*, XXII (1970), nr. 1-2.
225. Ghiuș, Benedict, „Faptul răscumpărării și diavolul în imnografia Bisericii”, în *Studii Teologice*, XXIII (1971), nr. 9-10.
226. Ghiuș, Benedict, „Faptul răscumpărării în ciclul Întruărăii”, în *Studii Teologice*, XXII (1970), nr. 3-4.
227. Ghiuș, Benedict, „Faptul răscumpărării în ciclul Sfintelor Patimi”, în *Studii Teologice*, XXII (1970), nr. 9-10.
228. Ghiuș, Benedict, „Material omiletic: Despre credința creștină”, în *Mitropolia Olteniei*, VIII (1956), nr. 1-3, pp. 55-65.
229. Ghiuș, Benedict, „Semnul credinței, semnul sfintei cruci”, în *Mitropolia Olteniei*, VIII (1956), nr. 4-5.
230. Ghiuș, Benedict, „Sfânta Tradiție”, în *Glasul Bisericii*, XV (1956), nr. 8-9.

231. Gouillard, J., „Symeon le Jeune, le Théologien ou le Nouveau Theologien”, în *Dictionnaire de Théologie Catholique*, eds. Alfred Vacant, Eugène Mangenot, Émilie Amann, vol. XIV, Tom 2, Les Editions des Letouzey et Ané, Paris, 1941.
232. Grigorean, Mihaela, „André Scrima, visionnaire du transreligieux”, în *Transdisciplinarity in Science and Religion*, year VI (2009).
233. Iorga, Nicolae, „Noi porunci turcești către Domnii noștri (1572-1658)”, în *Revista Iсториcă*, 20 (1934), nr. 10-12.
234. Joantă, Serafim, „Die orthodoxe Spiritualität mit einigen Beispielen aus der rumänischen Tradition”, în Hermann Schoenauer (coord.), *Spiritualität und innovative Unternehmensführung*, Kohlhammer, Stuttgart, 2011.
235. Lemeni, Daniel, „Originile monahismului egiptean (sec. III-IV). Status quaestionis”, în *Studii Teologice*, Seria a III-a, X (2014), nr. 1.
236. Manolescu, Anca, „La paix chrétienne comme dialogue: le père André Scrima”, în *Irenikon*, an LXXXVIII (2015), nr. 1.
237. Melinti, Maxim, „Influența Sfântului Munte Athos asupra vieții spirituale și culturale a Moldovei”, în *Tyragetia*, Serie nouă, II (2007), nr. 16.
238. Mihail, Paul, „În legătură cu participarea episcopului Veniamin Costachi la înmormântarea starețului Paisie de la Neamț”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 105 (1987), nr. 3-4.
239. Moldovan, Ilie, „Teologia Sfântului Duh, după Catehezele Sfântului Simeon Noul Teolog”, în *Studii Teologice*, 19 (1967), nr. 7-8.
240. Morariu, Iuliu-Marius, „An interdisciplinary genre in the Theological Literature: the spiritual autobiography and its landmarks for the Orthodox space”, in *Journal of Education, Culture and Society*, 8 (2018), no. 1.
241. Morariu, Iuliu-Marius, „Ecumenism and Communism in the Romanian Context: Fr. Andre Scrima in the Archives of the Securitate”, în *Religions* 12 (2021), no. 9, art. nr. 719.

242. Morariu, Iuliu-Marius, „Elements of Father Andrei Scrima’s Ecumenical Activity as Reflected in File No. 0005468 from the „Securitate” Archives”, în *Review of Ecumenical Studies*, 12 (2020), issue 3.
243. Morariu, Iuliu-Marius, „Educational Aspects in the Spiritual Autobiography of Mother Teresa of Calcutta”, *Astra Salvensis*, VII (2019), no. 14.
244. Morariu, Iuliu-Marius, „Feminine Authorities in the Romanian Orthodox Theology of the 20th Century”, în *Revista Teologică*, Serie nouă, CX (2021), nr. 2.
245. Morariu, Iuliu-Marius, „Nicolae Steinhardt – o contribuție românească la autobiografia spirituală”, în *Altarul Reîntregirii*, Serie nouă, XXV (2020), nr. 1.
246. Morariu, Iuliu-Marius, „Nicolas Berdyaev – The philosophical and political relevance of a spiritual autobiography”, in *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 76 (1), a5933, 2020.
247. Morariu, Iuliu-Marius, „Saint Faustina Kowalska and Saint Teresa of Calcutta – two authors of spiritual autobiographies from Catholic space of the 20th century” in *Astra Salvensis*, VII (2019), no. 13.
248. Morariu, Iuliu-Marius, „Saint Faustina Kowalska – a Mystical Profile Reflected in a Spiritual Autobiography”, in *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 15.
249. Morariu, Iuliu-Marius, „Spiritual autobiographies as sources of the ecumenism: Dag Hammarskjöld’s case”, in *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 77 (2021), no. 4, a 6272.
250. Morariu, Iuliu-Marius, „The beginnings of spiritual autobiography – 2 Corinthians 12, 2-5. A hermeneutical approach”, in *Journal of Education, Culture and Society*, 11 (2020), no. 1.
251. Morariu, Iuliu-Marius, „The Spiritual Autobiography in the Eastern space in the second half of the XIXth and XXth century”, in *Astra Salvensis*, Supplement No. 1/2015.

252. Morariu, Iuliu-Marius, „Vindecarea de patimi în lumina Discursurilor teologice și etice ale Sfântului Simeon Noul Teolog”, în *Tabor*, VIII (2014), nr. 3.
253. Morariu, Maxim, „Corespondență părintelui Andrei Scrimă cu Patriarhul Justinian reflectată în arhivele Securității”, în *Tabor*, an XIV (2020), nr. 10.
254. Munteanu, Bogdan, „Valeriu Gafencu și Ioan Ianolide. Despre duhul „sfinților închisorilor (II)”, în *Rost online*, 10 februarie 2016, disponibilă și la adresa: <http://www.rostonline.ro/2016/02/valeriu-gafencu-și-ioan-ianolide-despre-duhul-sfintilor-inchisorilor-ii/>, accesat 21. 02. 2021.
255. Muntean, Vasile, „Sfântul Nicodim de la Tismana în lumina noilor cercetări (la cca. 700 de ani de la naștere)”, în *Altarul Banatului*, XXXII (2021), nr. 1-3.
256. Olar, Ovidiu, „Mihnea al III-lea Radu și Roma (1658-1660)”, în Ovidiu Cristea, Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr (ed.), *Viam inveniam aut faciam. In honorem Ștefan Andreeșcu*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012.
257. Portaru, Marius, „Contribuția Pr. Dumitru Stăniloae (1903-1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, în *Studii Teologice*, Seria a III-a, IV (2008), nr. 3.
258. Rados, Leonidas, „Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX: portretul unui grup”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca*, XLV (2006).
259. Thomas, Tenny, „Monasticism”, in John Anthony McGuckin (ed.), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, vol. 1 – A–M, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011.
260. Turdeanu, Emil, „Les Premiers écrivains religieux en Valachie: l'hégoumène Nicodème de Tismana et le moine Philothée”, în *Revue des études roumaines*, II (1954).

261. Sîrbu, Ciprian-Marius, „Episcopii Râmnicului și viața politică românească în perioada 1859–1918”, în *Buridava*, 10 (2012).
262. Scriban, Iuliu, „Episcopul Gherasim Safirin”, în *Biserica Ortodoxă Română*, seria II, XL (1922).
263. Scrima, André, „L'avènement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine”, în *Istina*, 5 (1958), no. 1.
264. Scrima, André, „L'avènement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine”, în *Istina*, 5 (1958), no. 3.
265. Scrima, André, „L'avènement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine”, în *Istina*, 5 (1958), no. 4.
266. Someșan, Grigore-Toma, „Alioșa și Mișkin-chipuri ale libertății harice”, în *Astra Salvensis*, I (2013), no. 2.
267. Simedrea, Tit, „Viața mănăstirească în Țara Românească înainte de anul 1370”, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXX (1962), nr. 7-8.
268. Stahl, Irina, „The Romanian Saints Between Popular Devotion and Politics”, Gábor Barna, István Povedák, eds., *Politics, Feasts, Festivals Yearbook Of The Sief Working Group On The Ritual Year*, Department of Ethnology and Cultural Anthropology Szeged, 2014.
269. Stăniloae, Dumitru, „Isihaștii sau sihaștrii și rugăciunea lui Iisus în tradiția ortodoxiei românești”, în *Filocalia*, vol. VIII, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979.
270. Stenberg, M. C., „Asceticism”, in John Anthony McGuckin (ed.), *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, vol. 1 – A-M, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011.
271. Surdu, Alexandru, „Centenar Anton Dumitriu”, în *Revista de filosofie*, 52 (2005), nr. 5-6.
272. Șontică, Daniela, „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”, în Ziarul Lumina, 17. 11. 2020, disponibil la: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/>

documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aur-ale-istoriei-monahismului-românesc-158629.html, accesat 11. 02. 2022.

273. Vasileanu, Marius, „Olivier Clément despre „Rugul aprins”, în *Adevărul literar și artistic*, XV (2005), nr. 8431.

E. Internet

274. https://adevarul.ro/locale/piatra-neamt/cuvioasa-teodora-sihla-singura-romanca-trecuta-randul-sfintilor-motivele-bor-i-a-recunoscut-sfintenia-1_57a88d1c5ab6550cb8944cb0/index.html, accesat 14. 06. 2022.
275. <http://arhiva.formula-as.ro/2012/1016/spiritualitate-39/maica-veronica-de-la-vladimiresti-14991>, accesat 12. 05. 2022.
276. https://basilica.ro/mic-dictionar-de-isihasm/?fbclid=IwAR0t9QGG22_KA-MBFL9johSM3m92Lng8r6oqavUojukhpbxym8w94huE6zY, accesat 24. 01. 2022.
277. <http://bslr.ubm.ro/files/2016/Dunca%20Petru%20-%20Repere.pdf>, accesat la data de 11. 01. 2022.
278. <https://bucovinaprofunda.com/2014/08/08/teodosia-zorica-latcu-in-5-poezii-8-august-pomenirea-cuvioasei-marturisitoare/>, accesat 20. 05. 2022.
279. <http://www.calendar-ortodox.ro/luna/mai/mai12.htm>, accesat 12. 04. 2022.
280. <https://www.crestinortodox.ro/parinti/zorica-latcu-maica-teodosia-125762.html>, accesat 20. 05. 2022.
281. <http://www.cuvantul-ortodox.ro/sf-mucenic-ioan-valahul-sau-curatenia-marturisitoare/>, accesat 12. 04. 2022.
282. <https://doxologia.ro/parintele-vasile-vasilache-marturisitor-temnitele-comuniste>, accesat 26. 02. 2022.
283. <https://doxologia.ro/viata-sfantului-cuvios-vasile-de-la-poiana-marului>, accesat 28. 04. 2022.

284. <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/filocalia-parintelui-staniloae-la-70-de-ani-de-aparitie-sfintenie-curaj>, accesat 10. 02. 2022.
285. <https://doxologia.ro/viata-sfant/viata-sfantului-mucenic-ioan-valahul>, accesat 12. 04. 2022.
286. <https://doxologia.ro/viata-sfant/viata-sfantului-cuvios-nicodim-de-la-tismana>, accesat 27. 04. 2022.
287. https://www.dacromania-alba.ro/nr42/legaturile_bizantului.htm, accesat 12. 04. 2022.
288. https://docs.google.com/document/d/1xa2VI2BE36lBaZC1OVi4oOo6xf8vQllSyN9Y_6dOS70/edit, accesat 20. 05. 2022.
289. [https://www.fericiticeiprgoniti.net/aspazia-otel-petrescu/1081-aspazia-otel-petrescu-repere-biografice](https://www.fericiticeiprigoniti.net/aspazia-otel-petrescu/1081-aspazia-otel-petrescu-repere-biografice), accesat 23. 06. 2022.
290. <https://www.fericiticeiprgoniti.net/felix-dubneac>, accesat 09. 03. 2022.
291. <http://gheorghecalciu.ro/viata-parintelui-gheorghe-calciu/>, accesat 10. 03. 2022.
292. <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/arhierei-athoniti-in-spatiul-romanesc-in-secolele-xiv-xv>, accesat 14. 04. 2022.
293. <http://www.istorie-pe-scurt.ro/mihnea-al-iii-lea-demn-urmas-al-lui-mihai-viteazul-conflictul-cu-turcii/>, accesat 12. 04. 2022.
294. <http://www.mitropolia-ro.de/index.php/ro/publicatii/cuvinte-de-invatatura/228-spiritualitatea-ortodoxa-si-cateva-exemple-din-traditia-romaneasca>, accesat 18. 12. 2022.
295. <https://www.munteleathos.ro/CUTLUMUS.HTM>, accesat 12. 04. 2022.
296. [https://orthodoxwiki.org/Roman_\(Braga\)](https://orthodoxwiki.org/Roman_(Braga)), accesat 09. 03. 2022.
<https://ortodoxiatinerilor.ro/tinerii-biserica/monahismul/22551-renasterea-monahismului-romanesc>, accesat 28. 04. 2022.
297. <https://radiorenasterea.ro/definitii-și-paradigme-istoria-traducerilor-filocaliei/>, accesat 11. 02. 2022.

298. <http://www.stnicholaschurch.net/prvasile/inmemoriam.htm>, accesat 26. 02. 2022.
299. ***, „Sfânta Cuvioasă Teodora, bucuria munților Sihlei”, în *Viața parohială*, XXXV (2010), pp. 5-6, disponibil la: http://www.roeanz.com.au/media/uploads/sydney/Viata_Parohiala_Sf_Maria_Sydney_Aug_2010.pdf, accesat 14. 06. 2022.
300. <https://ziarullumina.ro/memoria-bisericii/inceputul-represiunii-comuniste-asupra-manastirii-vladimirești>, accesat 12. 03. 2019.

Abstract

Having as a basis the lectures placed under the title *Romanian Spirituality and Hesychasm* presented by the author in 2022 at the catechetical classes organized by the Romanian Orthodox Diocese of Canada, the studies and articles from the present book tries to offer a landscape of the way how the spirituality and hesychasm appeared and developed in the Romanian context during the centuries.

After defining the keywords, namely „spirituality” and „hesychasm”, the author emphasizes the landmarks of the history of the hesychast tradition from the Eastern Christian space up to Saint Gregory Palamas, speaking about its precursors and about the way how it managed to become one of the most important directions of the mystical spirituality there. Afterwards, he speaks about the way how it arrived in the Romanian lands, presenting the role played by Mount Athos and monasteries like Cutlumuş in its implementation there.

The relevance of Saint Nicodemus from Tismana, the one of Saint Paisios from Neamţ (Velicikovski) or the one of his spiritual father, Vasile from Poiana Mărului, are also emphasized there together with the relevance of the handbook of hesychasm, as it can be called *Philocalia*. Its history in the Romanian lands constitutes the topic of the fourth chapter of

the demarche. Here, based on the literature existing, the author presents the way how translations like *Philocalia from Dragomirna* (1769), the one from Moscow (1793), the one from Prodromu or the one translated and accompanied by important notes by Fr. Dumitru Stăniloae are presented and their history and role are presented in a detailed way.

Afterwards, the role played by religious movements like *The Burning Brush* that had as their main purpose the development and implementation of a hesychast culture in the life and activity of its members is presented there both on the base of the testimonies of its members, of the documents and on the one of the literature that was published until now.

The fifth part of the book is dedicated to the particularities of the hesychast tradition from the Romanian space of the twentieth century. There the role played by important names that survived to the carceral experience from the Communist period, like Fr. Nicolae Steinhardt or Fr. Gheorghe Calciu Dumitreasa, is presented there together with the one of other categories of mystical vocations like the Archbishop Justinian Chira of Maramures.

In the end there is also added a biography of a Romanian Saint, John the Vallachian, martyred by the Ottomans for refusing to deny his Christian belonging. We have considered it important for the fact that it illustrates the practical role of the hesychasm in the Romanian context and proves the fact that the spiritual principles did not just remain some elements used by the monastic life or by a Christian elite in the Romanian space, but they were addressed to everybody and put into practice by all the people.

Abstract

The aim of the demarche is to speak about the dynamics of the hesychast phenomenon in the Romanian space and to show how it developed there during the ages and which were its main exponents and what was the role played by them there.

Indice de nume

A

al Edesei, Teodor, 76
Alexandrescu, Măriuca, 27, 36, 161, 171
Alexandru, Ioan, 114, 154
Alexandru, Nicolae, domnitor, 43, 44, 48
Alexe Comneanu, împărat, 45
Alfeyev, Ilarion, 34, 154
Anastasiu, Ion, 121, 154
Andreescu, Ștefan, 121, 122, 154, 177
Andronescu, Demostene, 109, 154
Arvai, Nectarie, 78, 82, 155
Avramova, Sofia, 78, 155

B

Baconsky, Teodor, 33, 62, 155
Bacu, Dumitru, 108, 155
Bară, Adriana, 17
Basarab, Matei, 45, 48, 121, 122, 154, 156, 163

C

Calciu, Gheorghe, 13, 108, 109, 110, 111, 112, 119, 156, 168, 184
Carol al II-lea, regele României, 86, 121, 156, 162
Cartojan, Nicolae, 121, 156

Cătina, Oana, 106, 166

Cândea, Virgil, 21, 31, 32, 42, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 81, 86, 98, 151, 162, 169

Chira, Justinian, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 154, 157, 160, 170, 171

Chira, Justinian arhiepiscop, 17, 104, 113, 116, 118, 119, 184

Chira, Justinian Arhiepiscop, 13

Chirilă, Ioan, 34, 35, 171

Ciobanu, Simona, 78, 156

Ciocan, Tudor Cosmin, 78, 156

Ciornea, Carmen, 84, 85, 100, 157, 171

Citterio, Elia, 54, 68, 83, 151

Clement, Olivier, 42, 160

Clément, Olivier, 27, 84, 171, 179

Cocora, Gabriel, 53, 68, 82, 171

Cogălniceanu, Maria, 89, 157

Cojocaru, Vasile, 30, 152

Colibășanu, Monica, 91, 157

Comănescu, Marin, 36, 168

Constandache, George G., 88, 171

Constante, Lena, 143, 144, 157

Constantinescu, Ovidiu, 24, 53, 57, 68, 82, 158, 171

Costachi, Veniamin, 54, 57, 67, 69, 83, 175

Crainic, Nichifor, 93, 94, 157, 163

Cristea, Ovidiu, 122, 177

Croitoru, Ioan Marian, 53, 68, 82, 171

Cuza, Alexandru Ioan, 122, 177

D

David, Petre I., 54, 57, 69, 70, 83, 172

Diaconescu, Ioana, 84, 172

Diaconu, Gheorghe, 53, 68, 69, 83, 172

Dobre, Marius, 89, 94, 172

Dobzeu, Mina, 102, 103, 158, 165

Dostoevski, Fiodor Mihailovic, 24, 57, 64, 77, 157

Dragomir, Silviu, 145

Dubneac, Felix, 96, 101, 119

Dumbravă, Diana, 90, 167

Dumbravă, Isabella, 24, 57, 158

Dumitriu, Anton, 88, 89, 157, 164, 171, 172, 179

Dumitru, Anastasia, 84, 172

Dumont, C. J., 33, 61, 81, 172

Dunca, Petru, 26, 172

Dură, Ioan V., 122, 172

Dușe, Călin Ioan, 35, 158

Duțu, Florin, 31, 78, 99, 158

E

Eduard, Bogdan, 113, 158

Elian, Alexandru, 93, 94, 154, 158, 163, 165, 173

F

Filimon, avva, 76

Floreacă, Petroniu, 79, 158

G

- Gafencu, Valeriu, 110, 112, 160, 177
Ganciu, Maria-Elena, 91, 158
Gavriliuță, Nicu, 26, 158
Ghiuș, Benedict, 86, 92, 152, 158, 172, 173, 174
Gouillard, J., 35, 174

H

- Hammarskjöld, Dag, 19, 107, 159, 176
Hariton de la Cutlumuș, 44, 45, 59
Hausherr, Irénée, 28, 35, 159
Hâncianu Latiș, Corina, 42, 160

I

- Ianolide, Ioan, 110, 159, 177
Ică jr., Maria Cornelia, 52, 68, 82, 153
Ică, Ioan jr., 34, 54, 68, 78, 83, 116, 151, 153, 155
Ierunca, Virgil, 106, 108, 159, 166
† Ioan Casian, Episcopul Ortodox Român al Canadei, 3, 13, 15, 17
Ionescu, Dumitru Horia, 74
Iordan, Gheorghe, 34, 160
Iorga, Nicolae, 72, 122, 160, 174
Iorgovan, Moise, 110, 160
Ivan, Iorgu D., 30, 85, 100, 153, 171

J

- Joantă, Serafim, 42, 47, 160, 174
Jucan, Angela Monica, 113, 160
Jurj, Lucreția, 144, 149, 150, 160
Jurju, Cornel, 144, 150, 160

K

- Kovács, Albert, 24, 58, 158
Krivocheine, Basile, 34, 160
Kulâghin, Ioan, 91, 100

L

- Lațcu, Zorica, 135, 137, 139, 141, 145
Lazăr, Gheorghe, 48, 122, 177
Leb, Ioan-Vasile, 34, 160
Lecca, Paulin, 27, 57, 164
Lemeni, Daniel, 28, 37, 160, 161, 174
Libianul, Talasie, 76
Lovinescu, Eugen, 102
Luchian, Damaschin, 78, 161
Lupu, Vasile, 45, 121, 154, 156

M

- Mahomed al IV-lea, sultanul, 123
Manolescu, Anca, 83, 90, 91, 100, 161, 165, 174
Manu, Monica, 106, 166

McGuckin, John Anthony, 19, 26, 27, 29, 97, 161, 177, 178

Melintă, Maxim, 44, 175

Merișca, Costin, 108, 161

Meyendorff, John, 36, 161

Michiduță, Alexandru, 86, 162

Mihail, Paul, 51, 54, 69, 83, 110, 175

Mihnea al III-lea, domnitorul Țării Românești, 122, 177

Mircea cel Bătrân, domnitor, 45

Mironescu, Alexandru, 85, 86, 87, 162, 167

Moldovan, Ilie, 35, 175

Moldoveanu, Nicu, 46, 162

Morariu, Iuliu-Marius (Maxim), 2, 12, 13, 18, 19, 20, 33, 34, 62, 90, 94, 105, 115, 116, 163, 175, 176

Muntean, Vasile, 47, 50, 94, 158, 163, 177

Munteanu, Bogdan, 110, 177

Munteanu, Nicodim patriarch, 54, 69, 83, 85, 156

Mureșan, Alin, 109, 163

N

Năsturel, Petre Ș., 44, 163

Neacșu, Nathanael, 53, 68, 83, 165

Nicolae, Veniamin, 121, 163

O

Ocoleleanu, Picu, 36, 163

Olar, Ovidiu, 122, 177

Origen, 63

Otel Petrescu, Aspazia, 141, 143, 145, 147, 163, 164, 169

P

Palmer, G. E. H., 64, 152

Pașca-Tușa, Stelian, 34, 35, 171

Patriarhul Dositei al Ierusalimului, 122, 172

Paul din Alep, diacon, 47

Păcurariu, Mircea, 47, 48, 49, 54, 55, 56, 57, 58, 164

Pătrășconiu, Cristian, 84, 164

Pintea, Ioan, 106, 113, 157, 166, 167

Pop, Vasile, 39, 164

Porphyrios, Georgi, 36, 164

Portaru, Marius, 32, 42, 75, 81, 177

R

Rados, Leonidas, 71, 177

Răducă, Vasile, 28, 164

Răduleanu, Galina, 144, 165

Roșca, Iurie, 102, 165

Rusen, Maria Magdalena, 34, 154

S

Safirin, Gherasim, 71, 72, 77, 165, 178

Saint Faustina Kowalska, 20, 176

Saint Teresa of Calcutta, 20, 175, 176

- Săvulescu, Codina, 84, 165
Schmemann, Alexander, 144
Schoenauer, Hermann, 42, 174
Scrima, André, 33, 61, 62, 81, 83, 89, 90, 94, 98, 100, 165, 167, 168, 169, 172, 174, 175, 176, 178
Scutaru, Mihai, 110
Sfânta Iulita, 124
Sfântul Antonie cel Mare, 28, 30, 45, 49, 52, 54, 57, 63, 67, 69, 70, 83, 152, 153, 172
Sfântul Benedict de Nursia, 30, 152
Sfântul Casian Romanul, 65
Sfântul Chiric, 123
Sfântul Diadoh al Foticeei, 75
Sfântul Dionisie Areopagitul, 25
Sfântul Ghelasie de la Râmeț, 46, 47, 162, 168
Sfântul Grigorie Palama, 32, 36, 37, 76, 152, 159, 160, 161, 163, 164, 167, 168
Sfântul Grigorie Sinaitul, 32, 36, 43, 44, 52, 65, 67, 76, 152
Sfântul Ioan Carpatiul, 76
Sfântul Ioan Casian, 30, 152
Sfântul Ioan Damaschin, 76
Sfântul Ioan de Kronstadt, 118, 153
Sfântul Ioan Scărarul, 76, 79
Sfântul Ioan Sinaitul, 67
Sfântul Ioan Valahul, 121, 124
Sfântul Isaac Sirul, 76, 79
Sfântul Isaia Pustnicul, 75, 76
Sfântul Macarie al Corintului, 63
Sfântul Marcu Ascetul, 75
Sfântul Maxim Kavokalivitul, 43
Sfântul Maxim Mărturisitorul, 32, 76, 79
Sfântul Nicodim Aghioritul, 63
Sfântul Nicodim de la Tismana, 12, 16, 46, 47, 50, 59, 119, 177
Sfântul Nicolae Cabasila, 36, 159
Sfântul Paisie de la Neamț, 12, 16, 31, 37, 41, 53, 54, 59, 64, 66, 67, 68, 69, 77, 79, 82, 83, 98, 119, 135, 151, 172, 175
Sfântul Petru Damaschin, 76
Sfântul Siluan Athonitul, 116, 153
Sfântul Simeon al Tesalonicului, 65
Sfântul Simeon Metafrastul, 76
Sfântul Simeon Noul Teolog, 22, 25, 32, 34, 35, 41, 65, 67, 76, 152, 153, 154, 158, 160, 164, 169, 171, 175, 176
Sfântul Teofan al Niceei, 36, 159
Sfântul Teofan Zăvorâtul, 64, 66
Sfântul Vasile de la Poiana Mărului, 12, 16, 51, 52, 53, 55, 59, 68, 82, 119, 135, 153, 171
Sherrard, Philip, 64, 152
Simedrea, Tit, 49, 178
Simonopetritul, Theologos, 53, 55, 68, 83, 165
Sinaitul, Filotei, 52, 67, 76
Sinaitul, Isihie, 76
Sinaitul, Nil, 67
Sîrbu, Ciprian-Marius, 71, 112, 178

- Someșan, Grigore-Toma, 24, 178
Stan, Lavinia, 127, 143, 163, 166
Stan, Nicolae Răzvan, 36, 163
Stăniloae, Dumitru, 21, 23, 24, 28,
29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 41, 42,
43, 57, 63, 70, 71, 72, 73, 74, 75,
76, 77, 80, 81, 82, 98, 115, 151,
152, 167, 177, 178
Steinhardt, Nicolae, 13, 17, 101,
102, 103, 104, 105, 106, 144, 158,
163, 165, 166, 167, 175, 184
Stenberg, M. C., 19, 97, 178
Stoicescu, Ioana, 34, 154
Surdu, Alexandru, 89, 179
Suruianu, Camelia, 84, 86, 167

S

- Şontică, Daniela, 31, 32, 41, 56, 65,
66, 82, 98, 179
Şopterean, Bogdan, 34, 35, 171

T

- Tănărescu-Vlas, Adrian, 118, 153
Thomas, Tenny, 27, 97, 177
Tofan, Ioan Alexandru, 90, 168
Toma, Ștefan Luchian, 24, 36, 164,
180
Tsachakis, Hrisant, 53, 168
Tudor, Damiil Sandu, 78, 84, 85, 86,
88, 92, 95, 100, 101, 156, 157,
160, 167
Turcescu, Lucian, 143, 166
Turdeanu, Emil, 47, 178

U

- Uricariu, Doina, 21, 31, 42, 62, 81,
98, 151, 169

V

- Valery, Nicole, 143
Vasilachi, Vasile, 87, 101, 119
Vasile, Danion, 110, 168
Vasileanu, Marius, 84, 164, 179
Vârtic, Ion, 106, 166
Velati, M., 90, 168
Vintilă Vodă, domnitor, 45, 46
Vlachos, Hieroteos, 36, 168
Vladimirescu, Mihai Valentin, 28,
159
Vlaicu, Vladislav, domnitor, 43,
48, 49
Voiculescu, Vasile, 86, 90, 91, 101,
155, 156, 157, 158, 167, 168, 169

W

- Ware, Kallistos, 64, 152
Wölfflin, Eduard, 30, 152

X

- Xantopol, Ignatie, 76

Z

- Zahariuc, Petronel, 122, 177
Zamfirescu, Dan, 31, 42, 66, 82, 169

ISBN: 978-606-37-1580-8